

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

САЪДИИ ШЕРОЗӢ

БӢСТОН

KM

КИТОВХОНИ МАҚТАБ

542206

+

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

САЪДИИ ШЕРОЗӢ

БӢСТОН

Ба ҷоп тайёркунанда

С. Айнӣ

Нашири сеюм

НАШРИӢТИ «МАСРИФ»
ДУШАНБЕ 1977

ДАР САБАБИ НАЗМ ВА ТАЪЛИФИ
«БҮСТОН»

Дар ақсон¹⁾ олам бигаштам басе,
Басар бурдам айём бо ҳар касе.
Таматтӯ²⁾ зи ҳар гӯшае ёфтам,
Зи ҳар хирмане хӯшае ёфтам.
Чу покони Шерози хокиниҳод.
Надидам, ки раҳмат бар ин хок бод!
Таваллон³⁾ мардони ин покбум⁴⁾,
Барангехтам¹ хотир аз Шому Рум.
Дареғ омадам² з-он ҳама бӯстон,
Тихидаст рафтан бари дӯстон.
Бари дӯстон армуғонӣ баранд,
Ба дил гуфтам аз Миср қанд оваранд.
Маро гар тухӣ буд аз он қанд даст,
Суҳанҳои ширинтар аз қанд ҳаст.
На қанде, ки мардум ба сурат хӯранд,
Ки арбоби маънӣ ба қоғаз баранд.

ДАР БАЁНИ МУНДАРИҶА ВА ФЕҲРАСТИ
«БҮСТОН»

Чу ин кохи давлат бупардохтам⁵⁾,
Бар ӯ даҳ дар аз маърифат сохтам³⁾.

* Рақамҳои нимқавсдор ба луғатҳои дар охири китоб додашуда
ва рақамҳои беқавс ба эзоҳоти поварақ ишорат мекунанд. *Муҳаррир.*
¹ Барангехтам — барангехт маро, хезонд маро.
² Дареғ омадам — дареғ омад маро.
³ Шоир дар ин ду мисраъ асари худ «Бӯстон»-ро бо қасри давлат
ва бобҳои мундариҷоти вайро ба дарҳои қасри давлат ташбеҳ меку-
над ва инчунин дар ин байт ва дар байтҳои поёнӣ, ки дар онҳо мун-
дариҷот баён карда шудааст, ба ҷои «боби» арабӣ, тарҷуман тоҷикӣ
ин калимаро, ки «дар» аст, қор мефармояд.

Яке боби адласту тадбиру рой,
 Нигаҳбонни халқу тарси худой;
 Дуюм боби эхсон⁶⁾ ниҳодам асос,
 Ки мӯҳсин⁷⁾ кунад фазли ҳақро сипос;
 Савум боби ишқасту мастиву шӯр,
 На ишқе, ки банданд бар худ ба зӯр;
 Чаҳорум-тавозеъ; ризо-панҷумин;
 Шашум-зикри марди қаноатгузин;
 Ба ҳафтум дар аз олами тарбият;
 Ба ҳаштум дар аз шукр бар офият;
 Нӯҳум роҳи тавбаст — роҳи савоб;
 Даҳум дар муноҷоту хатми китоб.

Дар баёни таърихи таълиф:

Ба рӯзи хумоюну⁸⁾ соли санд,
 Ба таърихи фаррух⁹⁾ миёни ду ид,
 Зи шашсад фузун буд панҷоҳу панҷ¹⁾,
 Ки пур дур шуд ин номбардор ганҷ²⁾

ХИТОБ БА ХОНАНДАГОН

Ало, эй хунарманди фархундахӯ!
 Хунарманд наштидаам айбҷӯ.
 Кабо¹⁰⁾ гар харирасту гар парниён¹¹⁾
 Баночор хашваш¹²⁾ бувад дар миён³⁾.
 Ту гар парниёни ба изо макӯш⁴⁾,
 Қарам кор фармову хашвам бипӯш!
 Нанозам ба сармои фазли хеш,
 Ба дарюза¹³⁾ овардаам даст пеш...
 Чу байте писанд оядат аз ҳазор,
 Ба мардӣ, ки даст аз тааннута¹⁴⁾ бидор!
 Ҳамоно, ки дар Порс¹⁵⁾ иншон ман.

¹ 655 — ба ҳисоби ҳозира 1237 мешавад.

² Мақсад аз «номбардор ганҷ» «Бӯстон» аст.

³ Шоир дар ин ду мисраъ мегӯяд: чома аз ҳар навъ матон хуб
 дӯхта шуда бошад ҳам, дар дарунаш пахта, ё пашм барин чизи беар-
 зиш меандозанд.

⁴ Дар баъзе нусхаҳо ба ҷои ин мисраъ «Ту гар парниёне набӯӣ,
 маҷӯш!» дида шуд. Дар ин сурат маънии ин «ту агар аз шеъри ман
 парниён, яъне ҷои хубе набӣ, маҷӯш — оташини нашав!» мешавад.

Чу мушқаст беқимат андар Хутан¹⁾,
 Чу бонги духул¹⁶⁾ ҳавлам аз дур буд,
 Ба ғайб андарам айб мастур буд²⁾.
 Гул овард Саъдӣ сӯи бӯстон,
 Ба шӯҳӣ чу фулфул¹⁷⁾ ба Ҳиндустон³⁾,
 Чу хурмо ба ширинӣ андуда¹⁸⁾ пӯст,
 Чу бозаш кунӣ, устухоне дар ўст⁴⁾.

Дар бораи подшоҳи замони худ мегӯяд:

Маро табъ з-ингуна хоҳон набуд,
 Сарӣ мидҳати¹⁹⁾ подшоҳон набуд,
 Вале назм қардам ба номӣ фалон,
 Магар боз гӯянд соҳибдилон.
 Ки Саъдӣ, ки гӯи²⁰⁾ балоғат рабуд,
 Дар айёми Бубакр бин Саъд буд³⁾...
 Наёмад бараш дарднок аз ғаме,
 Ки нанҳод бар хотираш марҳаме...
 Қулаҳгӯша²¹⁾ бар осмони барин,
 Ханӯз аз тавозӯъ сараш бар замин.
 Тавозӯъ зи гарданфарозон нақӯст,
 Гадо гар тавозӯъ кунад, хӯи ўст...

Сухани худро ба хитоб ба подшоҳ гардонда мегӯяд:

Ҳама вақт мардум зи ҷаври замон,
 Биноланду аз гардиши осмон,

¹ Порс дар маънои кишвари Форс буда, шоир дар ин байт кони
 аҳли фазл будани он чоро ишорат мекунад ва дар Форс асари ҳадаш-
 ро, ҳар чӣ қадар хуб бошад ҳам, мисли мушқ дар кишвари Хутан
 (ҷои мушқхез), беқадр мешуморад.

² Шоир дар ин байт овозаи худро мисли садон аз дур шунида-
 шудани нағораи қалон мешуморад; дар ғайб — дар дур будани айби
 ман аз назар пӯшида буд, чун наздик омадам, дарунхоли будани
 ман (мисли нағора) маълум шуд, мегӯяд.

³ Шоир дар ин байт ба Шероз асар додани ҳадашро мисли гул
 ба гулистон ва мурҷ ба Ҳиндустон бурдан — як шӯҳӣ-ғустохӣ ва да-
 лерӣ мешуморад.

⁴ Шоир дар ин ду мисраъ мисраи шеъри ҳадашро мисли хурмо
 берун ширин ва дарун устухондор — донакдор мешуморад.

⁵ Бубакр бин Саъд (Абубакр бини Саъд) — шашум подшоҳ аст
 аз сулолаи атобакони форс, ки дар Шероз дар соли 1231 (628 ҳиҷрӣ)
 бар тахт нишаста, дар соли 1260 (658 ҳиҷрӣ) вафот намудааст.

Дар айёми адли ту, эй шаҳриёр,
Надорад шикоят кас аз рӯзгор...
Ҳам аз бахти фархундафарҷом²²⁾ туст,
Ки таърихи Саъдӣ дар айёми туст,
Ки то дар фалак моҳу хуршед хаст,
Дар ин дафтарат¹ зикри ҷовид²³⁾ хаст...

Муаллиф сухани худро дар хитоби подшоҳ давом до-
да бо ғурезе ба насихати подшоҳ меғузарад.

¹ Мақсад аз ин дафтар — «Бӯстон».

БОБИ ЯКУМ

ДАР БОРАИ АДЛ ВА ТАДБИРИ ҶАҲОНДОРИ

Ба роҳи такаллуф марав, Саъдиё!
Агар сидқ дорӣ, биёру биё!
Ту манзилшиносиву шаҳ роҳрав,
Ту ҳақгӯю хисрав ҳақонқшунав.
Чӣ хочат, ки нӯҳ курсии осмон,
Нихӣ зери пой Қизил Арслон?!
Мағӯ: пой иззат бар афлок нех!
Бигӯ: рӯи ихлос бар хок нех!..
Шунидам, ки дар вақти назъи равон²⁴⁾,
Ба Ҳурмуз чунин гуфт Нӯшервон,
Ки «Хотир ниғаҳдори дарвеш бош!
На дар банди осоиши хеш бош!».
Наосояд андар диёри ту кас,
Ки осоиши хеш хоҳиву бас.
Наёмад ба наздики доно писанд —
Шубон²⁵⁾ хуфтаву гург дар гӯсфанд.
Бирав поси дарвешӣ мӯхтоҷ дор,
Ки шоҳ аз раият бувад тоҷдор!
Ранят чу беханду султон дарахт,
Дарахт, эй писар, бошад аз бех сахт.
Макун то тавонӣ дили халқ реш!
Агар мекунӣ, меканӣ беҳи хеш.
Агар ҷодае²⁶⁾ боядат мустақим²⁷⁾,
Раҳи порсоён умедасту бим.
Табиат шавад мардро бихради,
Ба уммеди некиву бими бадӣ.
Ғар ин ҳар ду дар подшаҳ ёфтӣ,
Дар иқлиму мулкаш панаҳ ёфтӣ.

Газанди²⁸⁾ касонаш наёяд писанд,
 Ки тарсад, ки дар мулкаш ояд газанд.
 Ва гар дар сиришти вай ин хӯй нест,
 Дар он кишвар осудагӣ рӯй нест.
 Агар пойбандӣ, ризо пеш гир!
 Ва гар яксаворӣ, сари хеш гир!¹
 Фарохӣ дар он марзу²⁹⁾ кишвар махох,
 Ки дилтанг бинӣ раият зи шоҳ!..
 Дигар кишвар обод бинад ба хоб,
 Ки дорад дили аҳли кишвар хароб².
 Харобиву бадномӣ ояд зи ҷавр,
 Бузургон расанд ин суханро ба ғавр³⁰⁾.
 Раият нашояд зи бедод кушт,
 Ки мар мамлакатро паноҳанду пушт.
 Муруоти деҳқон кун аз баҳри хеш,
 Ки муздурӣ хушдил кунад кор беш.
 Муруват набошад бадӣ бо касе,
 Ки з-ӯ некӯӣ дида бошӣ басе.
 Шундама, ки Хисрав ба Шеруя гуфт,
 Дар он дам, ки чашм аз ҷаҳон менухуфт:
 Бар он бош то ҳар чӣ ниат кунӣ,
 Назар дар салоҳи раият кунӣ!
 Мапеч, эй писар, гардан аз адлу рой³¹⁾,
 Ки мардум зи дастат напечанд пой!³
 Гурезад раият зи бедодгар,
 Кунад номи зишташ ба гетӣ самар³²⁾,
 Басе бар наёмад, ки бунёди худ —
 Биканд он ки бинҳод бунёди бад⁴,
 Харобӣ кунад марди шамшерзан⁵,
 Начандон, ки оҳи дили пиразан.

¹ Саъдӣ дар ин ду мисраъ дар роҳи насихати подшоҳ мегӯяд: агар ту пойбанди чамъият бошӣ ва фикри он дошта бошӣ, ки дар чамъият подшоҳӣ кунӣ, ризон чамъиятро пеш гир, аммо агар яккасаворӣ — фардиятдӯст — индивидуалист бошӣ, танҳо осоиши худро хоҳон бошӣ, ман ба ту коре надорам, сари худро гирифта ҳар ҷо, ки хоҳӣ бирав, яъне аз подшоҳӣ дил бардор, ки ин давлат ба ту барқарор нахоҳад монд.

² Шоир дар ин чор мисраи соддаи равони худ санъати «тазод»-ро ба кор бурда, «фарохӣ»-ро бо «тангӣ», «обод»-ро бо «хароб» муқобил гузоштааст.

³ Напечанд пой — яъне нагурезанд.

⁴ Бунёди бад — дар ин ҷо ба маънои беҳ ва асоси зулми тоза.

⁵ Шамшерзан — сипоҳӣ, аскар.

Чароғе, ки бевазана барфурӯхт¹,
 Басе дида бошӣ, ки шаҳре бисӯхт.
 Аз он баҳравартар дар офоқ кист,
 Ки дар мулкронӣ ба инсоф зист?..
 Чу навбат расад з-ин ҷаҳон ғурбаташ,
 Тараххум фиристанд бар турбаташ.
 Баду нек — чун ҳар ду мебингаранд,
 Ҳамон беҳ, ки номат ба некӣ баранд...
 Бадандеши туст ону хунхори халқ,
 Ки нафъи ту ҷӯяд дар озори халқ.
 Раёсат³³⁾ ба дасти касоне хатост,
 Ки аз дасташон дастҳо бар худост.
 Ниҳад омили³⁴⁾ сифла³⁵⁾ бар халқ ранҷ,
 Ки тадбири мулкасту тавфири³⁶⁾ ганҷ...
 Намонад ситамгори бадрузгор,
 Бимонад бар ӯ лаънати кирдигор.
 Нақўкорпарвар набинад бадӣ,
 Чу бад парварӣ хасми ҷони худӣ.
 Муқофоти душман ба молиш макун²,
 Ки беҳаш баровард бояд зи бун!
 Макун сабр бар омили зулмдӯст,
 Ки аз фарбеҳӣ боядаш канд пӯст.
 Сари гург бояд ҳам аввал бурид,
 На чун ғусфандони мардум дарид³...
 Қай он ҷо дигар хушмандон раванд,
 Чу овозан расми бад бишнаванд...
 Ҳамайдун³⁷⁾ мусофир киромӣ бидор,
 Ки то номи некат барад бар диёр!
 Бузургон мусофир ба ҷон парваранд,
 Ки номи нақўшон ба олам баранд.
 Табаҳ³⁸⁾ гардад он мамлакат анқариб,
 Ки з-ӯ хотирозурда гардад ғариб.
 Ғарибошно бошу сайёҳдӯст,
 Ки сайёҳ — ҷаллоби номи нақўст.

¹ Барфурӯхт — дар ин ҷо сабук қардашудан «барафрӯхт».

² Муқофот дар луғат ва дар навиштаҳои классикҳо ба маънои бадали кирдор, подош қор фармуда мешавад, ҳоҳ нек бошад, ҳоҳ бад. Дар ин мисраи Саъдӣ ҳам ба маънои ҷазои кирдори бад қор фармуда шудааст. Саъдӣ дар ин байти худ мегӯяд, дар ҷазодихии душмани халқ (ситамгор, омили сифла) ба молиш (ба сарзаниш) ва танбеҳ қаноат накун, ки аз беҳ канда нест қардани ӯ зарур аст.

³ Ин ду мисраи Саъдӣ аз ҷумлаи афоризм аст, ки мақоли халқ гардидааст.

Накӯдор зайфу³⁹⁾ мусофир азиз!
 В-аз осебашон пурҳазар бош инз!
 Зи бегона парҳез кардан накӯст,
 Ки душман тавон буд дар рӯи дӯст¹.
 Қадимони⁴⁰⁾ худро бняфзой қадр,
 Ки харгиз наёяд зи парварда ғадр!⁴¹⁾
 Чу хизматгузoret² гардад кухун,
 Хаки солиёнаш фаромӯш макун!
 Гар ўро ҳарам⁴²⁾ дасти хизмат бубаст,
 Туро бар қарам ҳамчунон даст хаст.
 Шунидам, ки Шопур дам даркашид³.
 Чу Хисрав бар исмаш қалам даркашид⁴,
 Чу шуд ҳолаш аз бенавой табох,
 Навишт ин ҳикоят ба наздики шох,
 Ки «Эй шохи офокгустар ба адл,
 Агар ман намонам, ту монӣ бафазл!
 Чу базли ту кардам ҷавонии хеш,
 Ба хангоми пирӣ маронам зи пеш».

Ғарибе, ки пурфитна бошад сараш,
 Маёзору берун кун аз кишвараш.
 Ту гар хашм бар вай биронӣ, равост,
 Ки худ ҳуи бад душманаш дар кафост...
 Чу мушриф⁴³⁾ ду даст аз амонат бидошт,
 Бубояд бар ў нозире баргумошт.
 В-ар ў низ дарсохт бо хотираш,
 Зи мушриф амал баркану нозираш...
 Ду ҳамчунини деринаи ҳамқалам —
 Набояд фиристод як чо ба ҳам.
 Чу донӣ, ки ҳамдаст гарданду ёр,
 Яке дузд гардад, яке пардадор.
 Чу дуздон зи ҳам бок доранду бим,
 Равад дар миён қорвонӣ⁴⁴⁾ салим⁴⁵⁾...

Чу нармӣ кунӣ хасм гардад далер,
 Вагар хашм гирӣ, шавад аз ту сер.
 Дуруштиву нармӣ ба ҳам дар⁴⁶⁾ беҳаст,
 Чу рагзан, ки ҷарроҳу марҳамнеҳаст.
 Ҷавонмарду хушхӯю бахшианда бош!
 Чу ҳақ бар ту бошад, ту бар банда бош!
 Наёяд касе дар ҷаҳон к-ӯ бимонд,
 Магар он к-аз ў номӣ некӯ бимонд.
 Намурд он, ки монад пас аз вай ба ҷой,
 Пулу биркаву⁴⁷⁾ хону⁴⁸⁾ меҳмонсарой,
 Хар он к-ӯ намонд аз пасаш ёдгор,
 Дарахти вучудаш наёвард бор.
 Чу хохӣ, ки номат равад дар ҷаҳон,
 Макун номӣ неки бузургон нихон!
 Ва гар рафту осори хайраш намонд,
 Нашоҷад пас аз марғаш алҳамд хонд¹.

Хамин накш бархон пас аз аҳди⁴⁹⁾ хеш,
 Ки дидӣ пас аз аҳди шохони пеш.
 Хамин кому позу тараб доштанд,
 Ба охир бирафтанду бигзоштанд.
 Яке номӣ некӯ бибурд аз ҷаҳон,
 Яке расми бад монд аз ў ҷовидон.

Ба самъи⁵⁰⁾ ризо машнав изон кас!
 Ва гар гуфта ояд ба гавраш бирас!
 Гунаҳгорро узри нисъён⁵¹⁾ бинех!²
 Чу зинҳор⁵²⁾ хоханд, зинҳор деҳ!
 Гар ояд гунаҳгоре андар паноҳ,
 На шарт аст куштан ба аввал гуноҳ³.

Чу боре бигуфтанду нашонид панд,
 Дигар гӯш молаш ба зиндону банд!

¹ Саъдӣ дар байти болоӣ барои дар ҷаҳон машҳур шудан, пинҳон накардани номи бузургонро тавсия мекунад ва дар ин байт мақсад аз бузургон — қасони осори хайру некӯ дар ҷаҳон гузоранда буданро ишора менамояд ва касе, ки бимирад, лекин аз вай осори хайре дар ҷаҳон намонад, ба ў фотиҳа хондан ва ўро ёд кардан шоиства нест, мегӯянд.

² Узри нисъён бинех! — яъне, гуноҳи аввалини гунаҳкорро ба нодониестакорӣ ва ба фаромӯшкорӣ ҳамл кун.

³ На шарт аст — лозим нест, шартӣ адолат нест.

¹ Саъдӣ дар ин порча баъд аз он ки, ба мусофирдӯстӣ ва ғарибнавозӣ даъват мекунад, барои ниғаҳдорини худ ва ватани худ аз ҷосусон ва аз душманони махфӣ эҳтиёткориро тавсия менамояд.

² Хизматгузoret — хизматгориат, яъне ягон хизматгорат.

³ Дам даркашид — аз нафасзанӣ бозмонд, яъне пир шуд (дам даркашидан — ба маънои мурдан ҳам меояд).

⁴ Бар исмаш қалам даркашид — номашро аз рӯи хати моҳонагирон ва маошхурон зад, баровард.

Ва гар панду бандаш наёмад ба кор,
Дарахти хабис аст, беҳаш барор!
Савоб аст⁵³⁾ пеш аз кушиш банд кард,
Ки натвон сари кушта пайванд кард.
Чу хашм оядат бар гуноҳи касе,
Тааммул⁵⁴⁾ кунаш бар укубат басе!
Ки сахл аст лаъли Бадахшон шикаст,
Шикаста нашоёд дигар боз баст.

ҲИКОЯТ

Зи даръёи Уммон баромад касе
Сафар карда ҳомуну даръё басе,
Араб дидаву турку тоҷику Рум,
Зи хар чинс дар нафси покаш улум,
Ҷаҳондидаву донишандӯхта⁵⁵⁾,
Сафаркардаву сӯхбатомӯхта,
Ба ҳайкал қавӣ чун тановар⁵⁶⁾ дарахт,
Ва лекин фуру монда бебарг⁵⁷⁾ сахт...
Ба шаҳре даромад зи даръё канор,
Бузурге дар он ноҳият шаҳриёр,
Ки табъи нақӯномиандеш дошт,
Сари аҷз дар пой дарвеш дошт.
Бишустанд хизматгузориҳои шох
Сару тан ба ҳаммомаш аз гарди роҳ.
Чу бар остони малик⁵⁸⁾ сар ниҳод,
Ситоишқунон даст бар сар ниҳод.
Даромад ба айвони шоҳаншаҳӣ,
Ки «бахтат ҷавон боду давлат раҳӣ»⁵⁹⁾!
Шаҳаншоҳ гуфт: «Аз кучо омадӣ?
Чӣ будат, ки наздики мо омадӣ?
Чӣ дидӣ дар ин кишвар аз хубу зишт?
Бигӯ, эй нақӯноми некӯспришт!»
Бигуфт: «Эй худованди⁶⁰⁾ рӯи замин!
Худоят муин⁶¹⁾ боду давлат қарин⁶²⁾!
Нарафтам дар ин мамлакат манзиле,
Қ-аз осеб⁶³⁾ озурда дидам диле,
Надидам касе саргарон аз шароб,
Агар ҳам харобот⁶⁴⁾, дидам хароб,
Маликро ҳамин хулқ пероя⁶⁵⁾ бас,
Ки розӣ нагардад ба озори кас».

Сухан гуфту домони гавҳар фишонд
Ба лутфе⁶⁶⁾, ки шах остин барфишонд¹.
Писанд омадаш ҳусни гуфтори мард,
Ба назди ҳудаш хонду иқром кард.
Зараш доду гавҳар, ба шукри қудум⁶⁷⁾,
Бипурсидаш аз гавҳару⁶⁸⁾ зоду бум⁶⁹⁾.
Бигуфт, он чи пурсидаш, аз саргузашт.
Ба қурбат⁷⁰⁾ зи дигар касон даргузашт,
Малик бо дил хеш дар гуфтугӯ,
Ки: «дасти вазорат супорам бадӯ»⁷¹⁾
Дар андеша бо худ басе рой зад⁷²⁾,
Ки: «дастури⁷³⁾ мулк инчунин кас сазад.
Ва лекин ба тадриҷ, то анҷуман⁷⁴⁾
Ба сустӣ наханданд бар рои ман.
Ба ақлаш бубояд нахуст⁷⁵⁾ озмуд,
Ба қадри ҳунар пойгоҳаш⁷⁶⁾ фузуд.
Барад бар дил аз ҷаври ғам борҳо²,
Ки ноозмуда кунад корҳо...
Назар кун, чу сӯфор⁷⁷⁾ дорӣ ба шаст⁷⁸⁾,
На онгаҳ, ки партоб⁷⁹⁾ кардӣ зи даст³...
Ба айём то бар наёяд басе,⁴
Нашоёд расидан ба ғаври касе...»
Зи хар навъ ахлоқи ӯ кашф кард,
Хирадманду покизадин буд мард.
Нақӯспраташ диду равшанқиёс⁸⁰⁾,
Сухансанҷу миқдори мардумшинос.
Ба рой аз бузургон беҳаш диду беш,
Нишондаш забардасти дастури хеш.
Чунон ҳикмату маърифат кор баст,
Ки аз амру наҳъаш⁸¹⁾ даруне нахаст.
Даровард мулке ба зери қалам⁵,
Қ-аз ӯ бар вучуде наёмад алам.
Забони ҳама ҳарфгирон⁸²⁾ бубаст,
Ки ҳарфи бадаш бар наёмад зи даст...
Зи равшандилаш мулк партав гирифт,
Вазирни куханро ғамин нав гирифт..

¹ Остин барфишонд — таҳсин кард, офарин гуфт (махсуси ин ҷо аст).

² Борҳо — дар ин ҷо ба маънии бори бисёр.

³ Яъне пеш аз андохтан нишон гирифтани лозим аст, на баъд аз андохтани тир, ки дар он вақт ғайда надорад.

⁴ Маънии ин мисраъ — «то бисёр вақт нагузарад» гуфтан аст.

⁵ Мамлакатеро ба зери фармон даровард — тобеъ кард.

Вазир пешин ба вазир дуюм, ки бо ақлу донишаш
ба ин мансаб расида буд, ҳасад мебарад ва бар вай
душманӣ карданӣ мешавад. Аммо дар кори ӯ ҳеҷ айбе
намеёбад. Ночор ба тӯхматчиғӣ мебарояд ва ӯро ба кир-
дорҳои ношоиста тӯхмат кардан ба подшоҳ мегӯяд:

«...Сафаркардагон лоуболӣ⁸³⁾ зиянд,
Ки парвардан мулку давлат наянӣ.
Нашояд чунин хирарон табоҳ,
Ки бадномӣ орад дар айвони шох.
Магар неъматӣ шах фаромуш кунам,
Ки бидам табохиву хомуш кунам?¹⁾
Ба пиндор⁸⁴⁾ натвон суҳан гуфт зуд,
Нагуфтам туро то яқинам набуд.
Зи фармонбаронам яке гӯш дошт,
К-аз инон якеро дар оғӯш дошт.
Ман ин гуфтам, акнун маликrost рой,
Манаш озмурам, ту низ озмой!»
Ба нохубтар сурате шарҳ дод,
Ки бадмардро некрӯзӣ мабод!...
Маликро чунон гарм кард ин хабар,
Ки ҷӯшаш баромад чу мирчал⁸⁵⁾ ба сар,
Ғазаб даст дар хуни дарвеш дошт,
Ва лекин суку⁸⁶⁾ даст дар пеш дошт.
Ки «Парварда куштан на мардӣ бувад.
Ситам дар пай дод⁸⁷⁾ сардӣ бувад...
Ба неъмат набонист парварданаиш,
Чу хоҳӣ зи бедод хун хӯрданаиш.
Аз ӯ то ҳунархо яқинат нашуд,
Дар айвони шохӣ қаринат нашуд.
Кунун то яқинат нагардад гуноҳ,
Ба гуфтори душман газандаш махох!»...

Подшоҳ шахсан вазир навро тафтиш карданӣ шуда
ҳаракатҳои ӯро дар зерини чашм гирифт ва дид, ки ӯ бо
вучуди пирсолӣ ҳамеша бо ҷавонон нишасту бархост ме-
кунад ва аз ин ҳол дар шубҳа афтода:

Ҳам аз ҳусни тадбири⁸⁸⁾ рои тамом,
Ба охиштагӣ гуфт: «Эй некном!

¹ Хомӯш кунам — дар ин ҷо ба маънои «хомӯш монам, хомӯш
шавам, нагӯям» аст.

Туро ман хирадманд пиндоштам,
Ба асрори мулкати амин доштам,
Гумон бурдамаи зираку хушманд,
Надонистамат хираву нописанд.
Чунин муртафеъ⁸⁹⁾ поя ҷон ту нест,
Гуноҳ аз ман омад, хатон ту нест.
Чу ман бадгуҳар⁹⁰⁾ парварам, лочарам⁹¹⁾ —
Хиёнат раво дорадам дар ҳарам».
Баровард сар марди бисёрдон,
Чунин гуфт: «К-эй хисравӣ кордон!
Маро чун бувад доман аз айб пок,
Надораи зи хубсӣ⁹²⁾ бадандеш бок.
Ба хотир дарам ҳаргиз ин зан нарафт¹⁾,
Надонам, чӣ гуфт, он чӣ бар ман нарафт?»
Шаҳаншаҳ барошuft: «К-инак вазир!
Тааллу⁹³⁾ маяндешу хуччат магир!»²⁾
Бихандиду ангушт бар лаб гирифт:
«Гар ӯ ҳар чӣ гӯяд, набошад шигифт⁹⁴⁾,
Ҳасуде⁹⁵⁾, ки бинад ба ҷон ҳудам³⁾,
Кучо бар забон оварад ҷуз бадам⁴⁾?!..
Ман он соат ангоштам⁹⁶⁾ душманаиш⁵⁾.
Ки Хисрав фурутар нишонд аз манаиш⁶⁾.
Чу султон ғазилат ниҳад бар ваям
Надонад, ки душман бувад дар паям?!..
Маро то киёмат нагирад ба дӯст⁷⁾,
Чу бинад, ки дар иззи⁹⁷⁾ ман зилли⁹⁸⁾ ўст,
Бар инат⁸⁾ бигӯям ҳадисе⁹⁹⁾ дуруст,
Агар гӯш бо банди дорӣ нахуст.

ҲИКОЯТИ ВАЗИРИ ДАРВЕШ БА ТАРЗИ МИСОЛ

Надонам кучо дидаам дар китоб,
Ки иблисро дид шахсе ба хоб.

¹ Ба хотирам чунин гумоне нагузашт.

² Хуччат магир — далел маёр, баҳона матарош.

³ Ба ҷон ҳудам — ба ҷон худ маро.

⁴ Ҷуз бадам — ба ғайр аз бадн ман.

⁵ Ангоштам душманаиш — ӯро душман донистам.

⁶ Аз манаиш — аз ман ӯро.

⁷ Нагирад ба дӯст — дӯст нагирад, дӯст надонад, дӯст надорад.

⁸ Бар инат — бар ин туро.

Ба боло¹⁰⁰⁾ санавбар, ба дидор хур,
 Чу хуршедаш аз чехра метофт нур,
 Фаро рафту¹ гуфт: Эй ачаб ин — туй?
 Фаришта набошад бадин некуй!
 Ту к-ин рӯй дорӣ ба хусни қамар²,
 Чаро дар ҷаҳонӣ ба зиштӣ самар?..
 Туро сахмгинрӯй¹⁰¹⁾ пиндоштанд,
 Ба гармоба — дар зишт бингоштанд³.
 Шунид ин суҳан бахтбаргашта дев,
 Ба зорӣ баровард бонгу ғирев.
 Ки «Эй некбахт, он на шакли ман аст,
 Ва лекин қалам бар кафи душман аст...»

Вазири нав баъд аз нақли ин афсона мегӯяд:

«Маро ҳамчунин ном некаст, лек —
 Зи ҷаллат нагӯяд бадандеш нек.
 Вазире, ки ҷоҳи¹⁰²⁾ ман обаш бирехт⁴,
 Ба фарсанг бояд зи макраш гурехт.
 Ва лекин наяндемаш аз хашми шох,
 Диловар бувад дар суҳан бегунох,
 Агар мӯхтасиб¹⁰³⁾ гирад онро ғам аст,
 Ки санги тарозуи бораши кам аст.
 Чу ҳарфам барояд дуруст аз қалам,
 Маро аз ҳама ҳарфгирон чӣ ғам!»?
 Малик аз суҳан гуфтаниш хира¹⁰⁴⁾ монд,
 Сару дасти фармондеҳӣ барфишонд⁵,
 Ки муҷрим¹⁰⁵⁾ ба зарку забоноварӣ¹⁰⁶⁾,
 Зи ҷурме¹⁰⁷⁾, ки дорад нагардад барӣ¹⁰⁸⁾.
 «Зи хасмат ҳамоно, ки нашиндаам,
 На охир ба ҷашми худат дидаам,
 К-аз ин зумра халки дари боргоҳ,
 Намабошадат ҷуз ба инон нигоҳ!»
 Бихандид марди суҳангӯю гуфт:
 «Ҳақ аст ин суҳан, ҳақ нашоад нухуфт.

¹ Фаро рафт — пасттар рафт.

² Ба хусни қамар — ба хубии моҳ.

³ Ба гармоба дар — дар даруни гармоба, дар ҳаммом.

⁴ Обаш бирехт — обрӯяш бирехт.

⁵ Сару дасти фармондеҳӣ барфишонд — яъне, суҳани ӯро бо ишорати сару даст рад кард.

Дар ин нуктае ҳаст, гар бишнавай,
 Ки умрат фузун боду давлат қавӣ:
 Набинӣ, ки дарвешии бедастгоҳ
 Ба ҳасрат кунад дар тавонгар нигоҳ,
 Маро дастгоҳи ҷавонӣ бирафт,
 Ба лахву лааб зиндагонӣ бирафт¹,
 Зи дидори инон надорам шикӯб,
 Ки сармоядорони хуснанду зеб.
 Маро ҳамчуни чехра гулфом¹⁰⁹⁾ буд;
 Булӯринам¹¹⁰⁾ аз хубӣ андом буд.
 Дар ин ғоям зишт, бояд кафан,
 Ки мӯям чу пунбасту дукам бадан,
 Маро ҳамчуни ҷаъд¹¹¹⁾ шабранг буд;
 Қабо дар бар аз нозуки танг буд;
 Ду ришта дурам дар даҳон дошт ҷой²,
 Чу деворе аз хишти симин¹¹²⁾ ба пой,
 Кунунам нигоҳи кун ба вақти суҳан,
 Бияфтода як-як чу сури куҳан¹¹³⁾
 Дар инон ба ҳасрат чаро нагарам,
 Ки умри гаронмоя ёд оварам.
 Бирафт аз ман он рӯзгори азиз,
 Ба поён расад ногаҳи ин рӯз низ»...
 Чу донишвар ин дурри маънӣ бисуфт,
 Бигуфт ин, к-аз ин беҳ маҳол аст гуфт.
 Дар аркони давлат нигоҳи кард шох,
 Ки «з-ин хубтар лафзу маънӣ маҳол!..
 Ба ақл ар¹¹⁴⁾ на охистагӣ кардамӣ¹¹⁵⁾,
 Ба гуфтори хасмаш биёзурдамӣ.
 Ба тундӣ сабук даст бурдан ба теғ,
 Ба дандон газад пушти дасти дарег³...»
 Накӯномро ҷоҳу ташрифу¹¹⁶⁾ мол —
 Бияфзуду бадгӯиро гӯшмол.
 Ба тадбири дастури донишвараш,
 Ба некӣ бишуд ном дар кишвараш.
 Ба адлу қарам солҳо мулк ронд,
 Бирафту накӯномӣ аз вай бимонд⁴...

¹ Яъне умрам бо шӯхию бозӣ ва беҳудагардӣ охир шуд.

² Ду ришта дур дар даҳон — киноя аз қатори дандонҳои ҷавонӣ.

³ Маънӣ ин мисраъ «пушаймон мешавад» гуфтаи аст.

⁴ Муаллиф дар ин ҷикое соҳибони ҳукм ва ҷазоро дар гунаҳ-кор кардани касе ба эҳтиёткорӣ тавсия менамояд ва шахсан аз худ касе, ки дар зери тӯҳмат мондааст, таҳқиқ карда пурсиданро лозим мешуморад.

...Таҳаммул ¹¹⁷⁾ кунад ҳар киро ақл хаст,
 На акле, ки хашмаш кунад зердаст.
 Нағӯям, ки ҷанговарӣ пойдор!
 Чу хашм оядат ақл бар ҷой дор!
 Худованди фармону рои шукӯх
 Зи ғавғои мардум нагардад сутӯх,
 Сари пурғурур аз таҳаммул тикӣ,
 Харомаш бувад тоҷи шоханшаҳӣ...

...Танат зӯрмандасту лашкар гарон,
 Ва лекин дар иқлими душман марон,
 Ки вай дар ҳисоре, гурезад, баланд,
 Расад кишвари бегунахро газанд.
 Назар кун бар аҳволи зиндониён,
 Ки мумкин бувад бегунаҳ дар миён.
 Басо номи некӯи папҷох сол,
 Ки як номи зишташ кунад поймол.
 Писандидакорони ҷовидном,
 Татовул ¹¹⁸⁾ накарданд бар моли ом...
 Бимурд аз тикхидастӣ озодмард,
 Зи паҳлуи мискин ¹¹⁹⁾ шикам пур накард.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки фармондиҳе додгар ¹²⁰⁾,
 Кабо ¹²¹⁾ доштӣ ҳар ду рӯ оstar.
 Яке гуфташ: «Эй Хисрави некӯз,
 Зи дебои ¹²²⁾ чинӣ қабое бидӯз!»
 Бигуфт: «Ин қадар сатру ¹²³⁾ осонш аст,
 Ва з-ин бигзарӣ зебу оронш аст...
 Маро ҳам дусад гуна озу хавост ¹²⁴⁾,
 Ва лекин хизона ¹²⁵⁾ на танҳо марост.
 Хизона пур аз баҳри лашкар бувад,
 На аз баҳри оину ¹²⁶⁾ зевар бувад».

Сипоҳе, ки хушдил набошад зи шох,
 Надорад ҳудуди вилоят нигоҳ,
 Чу душман хари рустой ¹²⁷⁾ барад,
 Малик бочу даҳъяк чаро меҳӯрад?
 Муҳолиф хараш бурду султон хироч,
 Ҷӣ иқбол бинӣ дар он тахту тоҷ?

Мурувват набошад бар афтода зӯр,
 Барад мургӣ дун дона аз пешни мӯр.
 Қасон бар хӯранд аз ҷавониву бахт,
 Ки бо зердастон нагиранд сахт.
 Агар зердасте барояд зи пой
 Хазар кун зи нолиданаи бар худой!
 Чу шояд гирифтани ба нармаи дӣёр,
 Ба пайкор ¹²⁸⁾ хун аз масома маёр!
 Ба мардӣ, ки мулки саросар замин,
 Нааярзад, ки хуне ҷакад бар замин!
 Шунидам, ки Ҷамшеди фаррухспришт
 Ба сарчашмае бар ба санге навишт²:
 «Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
 Бирафтанд чун чашм барҳам заданд.
 Гирифтанд олам ба мардиву зӯр,
 Валекин набурданд бо худ ба гӯр».³

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки Дорон фаррухтабор ¹²⁹⁾,
 Зи лашкар чудо монд рӯзи шикор.
 Давон омадаи ғаллабоне ба пеш,
 Ба дил гуфт Дорон фархундакеш ¹³⁰⁾
 «Магар душман аст ин ки омад ба ҷанг?
 Зи дураш бидӯзам ба тири хаданг» ¹³¹⁾

¹ Саъдӣ дар ин байт ба ҷанг ва хунрезӣ саҳт муқобил мебарояд.
 «Мамлақати рӯи дунё ба як ҷақран хурдтарини хун, ки аз сӯрохи
 хурди бунӣ мӯй мерезад, намсарзад» меғӯяд. Муаллиф дар ин ду
 мисраи худ боз як маънии бисёр муҳимро ба бисёр осонӣ ифода
 мекунад: бештарин феодалхон замони Саъдӣ ҷангро нишонан мар-
 донагӣ медонистанд ва подшоҳро, ки ба ягон давлат ҳуҷум наку-
 над, номард мешумурданд. Саъдӣ ба ҳамин нуқта ишора карда ба-
 рон таъкиди муддаои худ ба худо, ба пайғамбар ва ба қуръон қа-
 сам намеҳӯрад, балки ба мардӣ қасам меҳӯрад ва «ба мардӣ, ки...»
 меғӯяд.

² Бар ба санге — бар рӯи санге.

³ Дар баъзе нусхаҳои дигар ин ду мисраи ин гуна тахрир кар-
 да шудааст: «Гирифтани олам ба мардиву зӯр — Ва лекин набурдем
 бо худ ба гӯр», аммо аз рафти сухан маълум мешавад, ки тахрири
 дар асл навишташуда дуруст аст.

Камони каён¹³²⁾ ба зех¹³³⁾ рост кард,
 Ба як дам вучудаш адам хост кард.
 Бигуфт: «Эй худованди Эрону Тур¹⁾,
 Ки чашми бад аз рӯзгори ту дур!
 Ман онам, ки аспони шах парварам,
 Ба хизмат дар ин марғзор андарам»²⁾.
 Маликро дили рафта омад ба ҷой,
 Бихандиду гуфт: «Эй накӯхидарой!¹³⁴⁾
 Туро ёварӣ кард фаррух сурӯш¹³⁵⁾,
 Вагарна зех оварда будам ба гӯш»³⁾
 Нигаҳбони маръо¹³⁶⁾ бихандиду гуфт:
 «Насиҳат зи мунъим¹³⁷⁾ рои накӯст,
 Ки душман бидонад шаҳаншах зи дӯст.
 Чунон аст дар меҳтарӣ¹³⁹⁾ шарти зист,
 Ки ҳар кехтареро¹⁴⁰⁾ бидонӣ, ки кист?
 Маро борхо дар ҳазар¹⁴¹⁾ дидай,
 Зи хелу чарогоҳ пурсидай.
 Кунунат ба меҳр омадам пешвоз,
 Намедониям аз бадандеш боз.
 Тавонам ман, эй номвар шаҳриёр!
 Ки аспе бурун орам аз сад ҳазор.
 Маро галлабонӣ ба акласту рой,
 Ту ҳам галлаи хеш дорӣ, бипой!»⁴⁾
 Чу Доро шунид ин насиҳат зи мард,
 Накӯеш гуфту накӯеш кард.
 Хамерафту мегуфт бо худ хичил:
 «Бубояд навишт ин насиҳат ба дил».

Дар он тахту мулк аз ҳалал ғам бувад,
 Ки тадбири шоҳ аз шубон кам бувад.
 Ту кай бишнави нолаи додхоҳ,
 Ба кайвон барат⁵⁾ каллаи хобгоҳ?!..
 Чунон хусб¹⁴²⁾ к-ояд фиғонат ба гӯш.
 Агар додхоҳе барорад хурӯш,

¹⁾ Худованди Эрону Тур — подшоҳи Эрону Турон.

²⁾ Дар ин марғзор андарам — дар ин марғзорам.

³⁾ Дар вақти тирандозӣ бо камон, зеҳи камонро саҳт мекашанд, ки зех ба пеши гӯши тирандозанда мерасад. Ин мисраъ мухайён тир-андозӣ буданро ифода мекунад.

⁴⁾ Дар ин мисраъ «галла» ба маънои «раняҳо» аст.

⁵⁾ Ба кайвон барат... — то осмони ҳафтум баланд шудааст.

Ки нолад зи золим, ки дар даври туст,
 Ки ҳар ҷавр к-ӯ мекунад, ҷаври туст.
 На сағ домани корвоне дарид,
 Ки деҳкони нодон, ки сағ парварид¹⁾.
 Далер омадӣ, Саъдиё, дар сахун,
 Чу теғат ба даст аст фатҳе бикун²⁾!
 Бигӯ он чи донӣ, ки ҳақ гуфта бех!
 На ришватситониву на ишвадеҳ!¹⁴³⁾
 Тамаъ банду дафтар зи ҳикмат бишӯй!
 Тамаъ бигсилу ҳар чи донӣ, бигӯй!

...Нахоҳӣ, ки бошад дилат дардманд,
 Дили дардмандон баровар зи банд.
 Парешонии хотири додхоҳ,
 Барандозад аз мамлакат подшоҳ...

Х И К О Я Т

Яке аз бузургони аҳли тамиз,
 Ҳикоят кунад з-ибни Абдулазиз³⁾,
 Ки будаиш нигине дар ангуштарӣ,
 Фуру монда дар қиматаш Муштарӣ¹⁴⁴⁾
 Ба шаб гуфти он чирми¹⁴⁵⁾ гетифуруз —
 Дуре буд дар рӯшноӣ чу рӯз.
 Қазоро даромад яке хушксол,
 Ки шуд бадри¹⁴⁶⁾ симон мардум ҳилол¹⁴⁷⁾,
 Чу дар мардум орому қувват надид,
 Худ осуда будаи мурувват надид.

¹⁾ Саъдӣ дар ин байт, подшоҳеро, ки маъмурунаш зулм меку-нанд, ба деҳкони сағи газандапарвар, маъмури золимо ба сағ ахо-лиро ба роҳгузари сағазинда монанд мекунад. «Чунон ки дар гази-дани сағ роҳгузарро деҳкон гунаҳкор аст, дар зулми маъмурун дар ҳаққи аҳоли ҳам подшоҳ гунаҳгор ва ҷавобгар аст», мегӯяд.

²⁾ Саъдӣ дар ин мисраъ калами танқидкорин ҳудро ба теғ мо-нанд кардааст.

³⁾ З-ибни Абдулазиз — аз Умар бинни Абдулазиз. Умар бинни Абдулазиз ҳаштумин халифа аз халифаҳои бани умия буда, дар одилӣ ва фуқаропарварӣ машҳур аст. У дар соли 718 (99 ҳиҷрӣ) дар ҳилофат нишаста, ба сабаби адолаташ аз тарафи дарбориёнаш дар соли 720 бо заҳр кушта шуда буд.

Чу бинад касе захр дар коми халк,
 Каяш бигзарад оби нӯшин ба халк.
 Бифармуд, бифрӯхтандаш ба сим,
 Ки раҳм омадаш бар факиру ятим.
 Ба як ҳафта нақдаш ба тороч дод,
 Ба дарвешу мискину мӯхточ дод.
 Фитоданд бар вай маломаткунон,
 Ки «дигар ба дастат наҷфтад чунон»
 Шундаи, ки мегуфту борони дамъ¹⁴⁸⁾ —
 Фурӯ медавидаш ба ораз чу шамъ,

Ки «зишт аст пероя бар шаҳриёр,
 Дили шаҳре аз нотаҳои фигур.
 Маро шояд ангуштарӣ бе нигин,
 Нашояд дили халк андӯхгин».

Хунук¹⁴⁹⁾ он ки осониши марду зан,
 Гузинад¹⁵⁰⁾ бар осониши хештан¹⁾,
 Накарданд рағбат хунапарварон —
 Ба шодии худ аз ғами дигарон.
 Агар хуш бихуспад малик бар сарир¹⁵¹⁾
 Напиндорам осуда хуспад факир.
 Агар зинда дорад шаби дерёз²⁾,
 Бихуспанд мардум ба орому ноз...

Дар бораи лузуми бедории подшоҳ ва хобонидани
 Фитна мегӯяд:

Яке панҷ байтам хуш омад ба гӯш,
 Ки дар маҷлисе месуруданд дӯш:
 «Маро роҳат аз зиндагӣ дӯш буд,
 Ки он моҳрӯям дар оғӯш буд.
 Мар ўро чу дидам сар аз хоб маст,
 Бад-ӯ гуфтам:— Эй сарв пеши ту паст!
 Даме наргис аз хоби мастӣ бишӯй!
 Чу гулбун биханду чу булбул бигӯй!

¹ Маънии ин байт ин аст: хушо холи он кас, ки осониши марду занро (мардумро) аз осониши худ афзал медонад. Дар ҷое, ки дар пеши ӯ кори хоста гирифтани яке аз ин ду осониши истода бошад, осониши мардумро хоста мегирад ва аз осониши худ ҷашм мекушад.

² Маънии ин мисраъ «агар то дере аз шаб бедор бошад», гуфтаи аст.

Чӣ меҳуспӣ, эй фитнаи рӯзгор?
 Маи лаъли нӯшин биеву биер!
 Ниғаҳ кард шӯрида аз хобу гуфт:
 «Маро фитна хониву гӯй махуфт?»¹⁾

Х И К О Я Т

Дар ахбори шоҳони пешнина хаст,
 Ки «чун Тукла бар тахти шоҳӣ нишаст²⁾,
 Ба даврон-ш аз кас наёзурд кас,
 Сабак бурд агар худ ҳамин буду бас³⁾.

Чунин гуфт якҷаҳ ба сохибдилӣ,
 Ки «умрам ба сар шуд ба беҳосилӣ.
 Ба кунҷи ибодат бихоҳам нишаст,
 Ки дарёёбам ин панҷ рӯзе, ки хаст,
 Чу мебугзарад ҷоҳу мулку сарир,
 Набурд аз ҷаҳон давлат илло факир»
 Чу бишнид донои равшаннафас,
 Ба тундӣ барошuft, к-эй Тукла бас!
 Ибодат ба ҷуз хизмати халқ нест,
 Ба тасбеҳу сачҷодаву¹⁵²⁾ далқ¹⁵³⁾ нест.
 Ту бар тахти султонини хеш бош!
 Ба ахлоқ покиза дарвеш бош!
 Ба сидку иродат миён баста дор!
 Зи томоту¹⁵⁴⁾ даъвӣ забон баста дор!...»
 Бузургон, ки нақди сафо доштанд,
 Чунин хирка зери кабо доштанд.

...Қиро ҷовидон мондан уммед хаст?!..
 Ки касро набинӣ, ки ҷовид хаст.
 Қиро симу зар монаду ганҷу моё,
 Ба зудӣ пас аз вай шавад поймол.
 Ва з-он кас, ки хайре расад бар касон,

¹ Махуфт — дар ин ҷо ба маънои «маҳоб!» аст (ин калима, дар ин маънӣ дар классикҳо кам кор фармуда шудааст, аммо дар забон ва адабиёти ҳозира ҳаргиз кор фармуда намешавад).

² Тукла — сеюм аз подшоҳони зтобакони Форс аст, ки дар солҳои 1175 — 1195 (570-590 ҳиҷрий) дар Шероз подшоҳӣ кардааст.

³ Маънии ин мисраъ: бозёфтӣ ӯ аз подшоҳӣ — болодастии ӯ аз подшоҳони дигар танҳо ҳамин буд, гуфтаи аст.

Дамодам расад раҳматаш бар равон¹⁵⁵⁾,
 Бузурге, к-аз ӯ номн некӯ намонд,
 Тавон гуфт бо аҳли дил к-ӯ намонд!
 Ало¹⁵⁶⁾, то дарахти карам парварӣ,
 Гар уммед дорӣ, к-аз ӯ бар хӯри...
 Надонӣ гаҳи ғалла бардоштаи,
 Ки сустӣ бувад тухм нокоштаи.

Х И К О Я Т

Хирадманд марде дар аксон Шом,
 Гирифт аз ҷаҳон кунчи ғоре маком.
 Ба сабраш дар он кунчи торик чой,
 Ба ганци қаноат фуру рафта пой.
 Шунидам, ки номаш Худодӯст буд,
 Малаксирату¹⁵⁷⁾ одамипӯст буд.
 Бузургон ниҳоданд сар бар дараи,
 Ки дар менаёмад ба дарҳо сараш...
 Дар он марз¹⁵⁸⁾ к-он марди хушёр буд.
 Яке марзбони¹⁵⁹⁾ ситамгор буд,
 Ки ҳар нотававро, ки дарёфтӣ,
 Ба сарпанҷагӣ панҷааш тофтӣ,
 Ҷаҳонсӯзу бераҳмату хиракуш,
 Зи талхеш рӯи ҷаҳоне туруш.
 Гурӯҳе бирафтанд аз он зулму ор,
 Бибурданд номи бадаш дар диёр.
 Гурӯҳе бимонданд мискину реш,
 Паси ҷарха¹⁶⁰⁾ нафрин гирифтанд пеш.
 Яди¹⁶¹⁾ зулм ҷое, ки гардад дароз,
 Набинӣ лаби мардум аз ханда боз,
 Ба дидори шайх омадӣ гоҳ-гоҳ,
 Худодӯст дар вай накардӣ нигоҳ.
 Малик навбате гуфташ: «Эй некбахт!
 Ба нафрат зи ман дармакаш рӯй сахт!
 Маро бо ту, донӣ, сари дӯстист,
 Туро душманӣ бо ман аз баҳри чист?
 Гирифтам¹, ки солори кишвар наям,
 Ба иззат зи дарвеш камтар наям.
 Нагӯям фазилат ниҳам² бар касе,
 Чунон бош бо ман, ки бо ҳар касе!»

¹ Гирифтам, ки... — фарз кунам, ки...

² Фазилат ниҳам... — фазилат неҳ маро, яъне маро бартар, боло тар дон...

Шунид ин сухан обиди хушёр,
 Барошuftу гуфт: «Эй малик, хуш дор!
 Вучудат парешонии халқ аз ўст,
 Надорам парешонии халқ дӯст.
 Ту бо он ки ман дӯстам, душманӣ,
 Напиндорамат дӯстдори манӣ!
 Мадех бўса бар дастн ман дӯствор!
 Бирав дӯстдори¹ маро дӯст дор!...»
 Аҷаб дорам аз хоби он сангдил,
 Ки халке бихуспанд аз ӯ тангдил.
 Меҳо¹⁶²⁾ зӯрмандӣ макун бар кеҳон¹⁶³⁾,
 Ки бар як наमत¹⁶⁴⁾ менамонад ҷаҳон.
 Сари панҷан нотававро бар мапеч,
 Ки гар даст ёбад, барой ба ҳеҷ!...
 Набинӣ, ки чун бо ҳам оянд мӯр,
 Зи шерони ҷангӣ бароранд шӯр.
 На мӯе зи абрешиме камтар аст,
 Чу пур шуд зи занҷир маҳкамтар аст.
 Мабар гуфтамаи пои мардум зи чой,
 Ки очиз шавӣ гар дарой зи пой!
 Дили дӯстон ҷамъ бехтар, ки ганҷ,
 Ҳазина тихӣ бех, ки мардум ба ранҷ.
 Маяндоз дар пой, кори касе,
 Ки афтанд, ки дар пояш афти касе!

Таҳаммул кун, эй нотававро, аз қавӣ,
 Ки рӯзе тавонотар аз вай шавӣ!
 Ба ҳиммат барор аз ситезанда шӯр,
 Ки бозуи ҳиммат бех аз дастн зӯр!
 Лаби хушки мазлум гӯ хуш биханд,
 Ки дандони золим бихоҳанд канд²

¹ Дӯстдор — 1) дӯстдоранда; 2) дӯст дошташуда, яъне маҳбуб.
 Дар ин ҷо дар маънии дуюм аст.

² Саъдӣ дар ин порча доди суханварии ҳаққониро додааст. Ӯ подшоҳонро насихат мекунад, аммо насихати ӯ монанди насихати шайхон ва шоирони дарборӣ хушомадгӯёна нест. Чунки ба қавли худаш ӯ «ишвадех нест». Ӯ подшоҳони золиро таҳдид мекунад, мегӯянд, тарсонад. Аммо таҳдид ва тарсондани ӯ аз қиёмат ва аз дӯзах нест. Дар ин ҷо мақсад аз мӯрон нотававро ва мазлумонанд (ба далели байти аввал). Шоир бо тарсондани золимон қаноат накарда, мазлумонро умедвор намуда: «Лаби хушки мазлум гӯ хуш биханд, Ки дандони золим бихоҳанд канд», мегӯяд.

Ба бонги духул хоҷа бедор гашт,
 Чи донaд шаби посбон чун гузашт.
 Хӯрад корвонӣ ғамн бори хеш,
 Насӯзад дилаш бар хари пуштреш.
 Гирифтаи, к-аз афтодагон нестӣ,
 Чу афтода бинӣ, чаро истӣ?
 Баринат бигӯям яке саргузашт,
 Ки сустӣ бувад з-ин сухан даргузашт:

ҲИКОЯТ

Чунон қахтсоле шуд андар Динишк,
 Ки ёрон фаромӯш карданд ишк¹,
 Чунон осмон бар замин шуд бахил,
 Ки лаб тар накарданд заръу нахил¹⁶⁵)
 Бихушид¹⁶⁶) сарчашмаҳои қадим,
 Намонд об чуз оби чашми ятим.
 Набудӣ ба чуз охи бевазане,
 Агар бар шудӣ² дуде аз равзане³.
 Чу дарвешн бебарг дидам дарахт⁴,
 Қавибозувон сусту дармонда сахт.
 На дар роғ¹⁶⁷) сабза, на дар бог шах¹⁶⁸),
 Малах бўстон хӯрда, мардум малах.
 Дар он хол пеш омадам дӯсте,
 Аз ӯ монда бар устухон пӯсте.
 Шигифт омадам к-ӯ қавихол буд,
 Худованди чоҳу зару мол буд.
 Ба дӯ гуфтам: «Эй ёри покизахӯ,
 Чӣ дармондагӣ пешат омад? Бигӯ!»
 Бигуррид бар ман, ки «ақлат кучост?»
 Чу дониву пурсӣ, саволат хатост!

¹ Саъдӣ ҳар орзуву хавасро ва аз ин ҷумла ишкро ҳам аз сери медонад.

² Бар шудӣ — боло шудӣ, яъне мебаромад.

³ Яъне ҳеҷ кас чизе пухта наметавонист ва дар оташдоне оташ дарнамегирифт.

⁴ Дар мисраи аввали ин байт калиман «бебарг» ба маънои бе наво ва бечиз буда, сифати дарвеш аст, ки дар ин ҷо ба маънои фақир аст.

Набини, ки сахтӣ ба гоёт расид,
 Машаққат ба ҳадди ниҳоят расид.
 На борон ҳамеборад аз осмон,
 На бар меравад дуди фаръедхон».
 Бад-ӯ гуфтам: «Охир туро бок нест,
 Кушад заҳр ҷое, ки таръёк¹⁶⁹) нест.
 Гар аз нестӣ дигаре шуд ҳалок,
 Туро ҳаст, батро¹⁷⁰) зи тӯфон чӣ бок?!»
 Ниғаҳ кард ранчида дар ман фақеҳ¹⁷¹),
 Ниғаҳ кардани оқил андар сафех¹,
 Ки «мард арчи бар сохил аст, эй рафник,
 Наосояд ӯ дӯстонаш ғарик¹⁷²).
 Ман аз бемуродӣ наям рӯйзард,
 Ғами бемуродон маро ҳаста кард.
 Нахоҳад, ки бинад хирадманд реш
 На бар узви мардум, на бар узви хеш.
 Биҳамдуллаҳ, арчи зи реш эминам,
 Чу реше бубиннам биларзад танам.
 Мунағғас¹⁷³) бувад айши он тандуруст,
 Ки бошад ба паҳлун бемори суст.
 Чу бинам, ки дарвешн мискин нахӯрд,
 Ба ком андарам лукма заҳрасту дард.
 Якеро ба зиндон дарах дӯстон²,
 Кучо монадаш айш дар бўстон?»...

ҲИКОЯТ

Шабе дуди халқ оташе барфурӯхт,
 Шунидам, ки Бағдод нима бисӯхт,
 Яке шукр гуфт андар он хоку дуд³,
 Ки «дӯкони моро газанде набуд»
 Яке гуфташ: «Эй пойбанди хавас⁴,
 Туро худ ғами хештан буду бас.
 Писандӣ, ки шаҳре бисӯзад ба нор¹⁷⁴),
 Валекин сароят бувад дар канор».
 Ба чуз сангдил кӣ кунад меъда танг?

¹ Маънии ин мисраъ: ба тарзи нигоҳ кардани доно бар аҳмақ.

² Ба зиндон дар — дар даруни зиндон.

³ Дар нусхаи дигар — «Яке шукр гуфт андар он хол зуд».

⁴ Дар нусхаи дигар — «Ҷаҳондидае гуфташ, эй булхавас».

Чу бинад касон бар шикам баста санг¹
 Тавонгар худ он лукма чун мехӯрад?
 Чу бинад, ки дарвеш хун мехӯрад.
 Мағӯ тандуруст аст ранчурдор,
 Ки мепечад аз ғусса ранчурвор.
 Сабукпай, чу ёрон ба манзил расанд—
 Нахуспад, ки вомондагон аз пасанд...
 Агар дар сарон саодат кас аст,
 Зи гуфтори Саъдиш ҳарфе бас аст.
 Хаминат басандаст агар бишнави,
 Ки гар хор корӣ, суман надравӣ!

Хабар дорӣ аз хисравони Ачам,
 Ки карданд бар зердастон ситам,
 На он шавкату подшой бимонд²,
 На он зулм бар рустой бимонд...
 Агар чавр дар подшой кунӣ,
 Пас аз подшохӣ гадоӣ кунӣ.
 Харом аст бар подшаҳ хоби хуш,
 Ки бошад заиф аз қавӣ боркаш.
 Маёзор омӣ¹⁷⁵ ба як хардала¹⁷⁶
 Ки султон шубонасту омӣ гала.
 Чу пархош¹⁷⁷ бинанду бедод аз ӯ,
 Шубон нест, гург аст, фаръед аз ӯ!
 Баданҷон¹⁷⁸ рафту бад андеша кард,
 Ки бо зердастон чафо пеша кард...
 Нахоҳӣ, ки нафрин кунанд аз пасат,
 Накӯ бош, то бад нағӯяд касат!

ХИКОЯТ

Шунидам, ки дар марзе аз Бохтар¹⁷⁹,
 Бародар ду буданд аз як падар.
 Сипахдору¹⁸⁰ гарданкашу пилтан¹⁸¹,
 Накӯрӯю доною шамшерзан.
 Падар ҳар ду ро сахмгинмард ёфт,

¹ Дар замони пеш каландарон санг бар шикам мебастанд ва онро санги қаноат меномиданд. Шоир дар мазмуни ин байт аз ҳама мон ҳодиса ғоиди бурдааст.

² Дар классикҳо ва аз ин ҷумла дар асарҳои Саъдӣ, агар вази кофия ва оҳанг талаб кунанд, ба ҷои «подшох» «подшо» ва ба ҷои «подшохӣ» «подшой» қор фармуда шудааст.

Талабгори ҷавлону новард¹⁸² ёфт,
 Бирафт он замниро ду қисмат ниҳод,
 Ба ҳар як писар з-он нақибе бидод,
 Мабодо, ки бар якдигар сар кашанд,
 Ба пайкор шамшерӣ кин бар кашанд.
 Падар баъд аз он рӯзгоре шумурд,
 Ба ҷонофарин ҷони ширин супурд...
 Муқаррар шуд он мамлакат бар ду шох,
 Ки беҳадду мар¹⁸³ буд ганҷу сипоҳ.
 Ба ҳукми назар, дар беҳафтодӣ хеш¹,
 Гирiftанд ҳар як яке роҳ пеш:
 Яке адл, то номӣ некӯ барад;
 Яке зулм, то мол гирд оварад:
 Яке отифат¹⁸⁴ сирати хеш кард,
 Дирам доду темори¹⁸⁵ дарвеш кард,
 Бино карду нон доду лашкар навохт,
 Шаб аз баҳри дарвеш шабхона¹⁸⁶ сохт...
 Дигар хост, к-афзун кунанд тахту тоҷ,
 Бинафзуд бар марди деҳқон хироҷ,
 Нағӯям, ки бадхоҳи дарвеш буд,
 Ҳақиқат, ки ӯ душмани хеш буд.
 Ба умеди бешӣ надоду нахӯрд,
 Хирадманд донад, ки нохуб кард...
 Чу иқболаш аз дӯстӣ сар битофт,
 Ба ноком душман бар ӯ даст ёфт.
 Ситези фалак беҳу бораш биканд,
 Суми аспӣ душман диёраш биканд,
 Вафо дар кӣ ҷӯяд, чу паймон гусехт?!..
 Хироҷ аз кӣ хоҳад, чу деҳқон гурехт?
 Чи некӣ тамаъ дорад он бевафо,
 Ки бошад дуон бадаш дар қафо...
 Чу гуфтанд некон ба он некмард:
 «Ту бар хӯр, ки бедодгар бар нахӯрд!»..
 Аз ин расми бад монд, аз он номӣ нек,
 Бадоиро набошад саранҷоми неск.

Яке бар сари шох, бун¹⁸⁸ мебурид,
 Худованди бўстон назар карду дид.
 Бигуфто, ки «ин мард бад мекунад,

¹ Маънии ин мисраъ — ҳар кас ба фикри худ ҳар чизеро барои худ беҳтар медонист.

На бар ман, ки бо нафси худ мекунад». Насихат ба чон аст агар бишнави¹; Заифон маяфкан ба китфи кави¹.. Ки чун бигзарад бар ту ин салтанат, Бигирад ба қаҳр он гадо доманат, Мақун! Панча аз нотавазон бидор, Ки гар бифганандат, шавӣ шармсор! Хичолат бувад пеши озодагон, Биафтодан аз дасти афтодагон. Бузургони равшандили некбахт, Ба фарзонагӣ¹⁸⁸ тоҷ бурданду тахт. Ба дунболии ростон қач марав! Агар рост хоҳи зи Саъдӣ шунав: Мағӯ чоҳе аз салтанат беш нест, Ки болотар аз чоҳи дарвеш нест² Тихидаст ғам баҳри ноне хӯрад, Ҷаҳонбон¹⁸⁹ ба кадри ҷаҳоне хӯрад. Гадоро чу ҳосил шавад нони шом, Чунон хуш бихуспад, ки султони Шом, Ғаму шодмонӣ ба сар меравад, Ба марг ин ду аз сар бадар меравад. Чи онро, ки бар сар ниҳоданд тоҷ, Чи онро, ки бар гардан омад хироҷ. Агар сарфарозе ба кайвон барааст, Агар тангдате ба зиндон дарасти³, Чу хайли аҷал бар сари хар ду тохт, Намешояд аз якдигаршон шинохт. Ниғахбонии мулку давлат балост, Гадо подшоҳасту номаш гадост. Шунидам, ки як бор дар ҳаллае⁴,

¹ Дар як нусхаи дигар дар ин мисраъ ба ҷои «бачон аст» «наҷот аст» дида шуд.

² Маънии ин мисраъ — болотар аз чоҳи дарвеш чоҳе нест.

³ Дар ин ду мисраъ: «ба кайвон барааст» — баробари кайвон ба ланд шудааст» ва «ба зиндон дарасти» — дар даруни зиндон аст гуфтаи аст.

⁴ Дар бештарин нусхаҳо дар охири ин мисраъ ба ҷои калмаи «ҳалла» «дачла» навишта шудааст, ки хатост. Якум, барои ин хатост ки Даҷла номи даръи Бағдод аст ва умуман барои даръе ҳам қои фармуда мешавад. Аммо одатан каллаи одамии дар даръе ёфт на мешавад, дуом ин ки Саъдӣ ин калимаро ба «калла» кофия қарда аст. Агар «Даҷла» мебуд, аз рӯи қоидаи шеърӣ ин кофия — кофияи маъҷуб ҳисоб меёфт. Саъдӣ барин одам ин қорро намекунад ва на қардааст. (Ҳалла — маҳалла, ҷой).

Сухан гуфт бо обиде каллае, Ки «ман фарри¹⁹⁰ фармондиҳӣ доштам. Ба сар бар¹ кулоҳи меҳӣ доштам. Чу толеъ мадад карду бахт иттифоқ, Гиррифтам ба бозуи давлат Ироқ, Тамаъ карда будам, ки Қирмон хӯрам, Ки ногаҳ бихӯрданд қирмон сарам»² Бикан пунбан ғафлат аз ғӯшу хуш. Ки аз мурдагон пандат ояд ба ғӯш. Накӯкор мардум набошад бадаш, Наварзад касе бад, ки нек оядаш, Шарангез ҳам дар сари шар¹⁹¹ равад, Чу каждӯм, ки то хона камтар равад, Агар нафъи кас дар ниҳоди ту нест, Чунин ҷавҳару³ санги хоро якест. Ғалат гуфтам, эй ёри фархундахӯй, Ки нафъест дар оҳану сангу рӯй¹⁹². Чунин одамии мурда беҳ нангро, Ки бар вай фазилат бувад сангро. На хар одаминзода аз дад¹⁹³ беҳ аст, Ки дад з-одаминзодан бад беҳ аст. Беҳ аст аз дад инсонии соҳибхират, На инсон, ки дар мардум афтад чу дад. Чу инсон надонад ба ҷуз хӯрду хоб, Қадомаш фазилат бувад бар давоб¹⁹⁴... Касе донан некмардӣ нақошт, Ки з-ӯ хирмани офият барнадошт⁴, На ҳаргиз шунидам, ки дар умри хеш, Ки бадфеълро неки ояд ба пеш.

Гирезе¹⁹⁵ ба чоҳ андар афтода буд, Ки аз ҳавли ӯ шерн нар мода буд. Бадандеш мардум ба ҷуз бад надид, Биафтоду очизтар аз худ надид.

¹ Ба сар бар — бар болон сар.

² Дар мисраи якум «Қирмон» номи шаҳри Қирмон, дар мисраи дуом ҷамъи қирм — қирмо.

³ Ҷавҳар — дар ин ҷо ба маънои одаминст.

⁴ Дар баъзе нусха ба ҷои «хирмани офият» — «хирмани коми дил» дида шуд.

Хама шаб зи фаръеду зорӣ нахуфт,
 Яке бар сараш кӯфт сангеву гуфт:
 «Ту ҳаргиз расидӣ ба фаръеди кас,
 Ки меҳохӣ имрӯз фаръедрас?!.
 Хама тухми номардумӣ коштӣ,
 Бубин, лочарам, то чӣ бардоштӣ?
 Кӣ бар қони решат ниҳад марҳаме,
 Ки аз дарди дилҳо набудат ғаме?!.
 Ту моро ҳаме чоҳ кандӣ ба роҳ,
 Ба сар, лочарам, дарфитодӣ ба чоҳ.

Ду кас чаҳ кананд аз паи хосу ом:
 Яке-хубсират, яке-зиштном.
 Яке ташнаро то кунад тоза халқ,
 Яке то ба гардан дарафтанд халқ.
 Агар бад кунӣ, чашми неки мадор,
 Ки ҳаргиз наорад газ¹⁹⁶⁾ ангур бор.
 Напиндорам, эй дар хазон кишта чав,
 Ки гандум ситонӣ ба вақти дарав.
 Дарахти зақум¹⁹⁷⁾ ар ба қон парварӣ,
 Мапиндор ҳаргиз, к-аз ӯ бар хӯрӣ,
 Рутаб¹⁹⁸⁾ новарад чӯби харзахра¹⁹⁹⁾ бор
 Чӣ тухм афганӣ, бар ҳамон чашм дор.
 Яке панд меод фарзандро,
 Ниғаҳ дор панди хирадмандро:
 «Макун чавр бар кӯдакон, эй писар,
 Ки як рӯзат афтад бузурге ба сар!
 Наметарсӣ, эй гурғи покисхирад,
 Ки рӯзе палангет аз ҳам дарад»,
 Ба хурдӣ дарам зӯри сарпанча буд,
 Дили зердастон зи ман ранча буд.
 Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
 Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Ало, то ба ғафлат нахуспӣ, ки навм²⁰⁰⁾
 Харом аст бар чашми солори қавм,
 Ғами зердастон бихӯр зинҳор!
 Битарс аз забардастии рӯзгор!
 Насихат, ки ҳолӣ бувад аз ғараз,
 Чу доруи талх аст дафъи мараз.

ҲИКОЯТ

Якero хикоят кунанд аз мулук²⁰¹⁾,
 Ки бемории ришта²⁰²⁾ кардаш чу дук,
 Чунонаш биандохт заъфи часад,
 Ки мебурд бар зердастон ҳасад...
 Надиме²⁰³⁾ замини малик бӯса дод,
 Ки «мулки худованд ҷовид бод!
 Дар ин шаҳр марде муборакдам аст,
 Ки дар порсой чу ӯе кам аст...
 Бихон! То бихонад дуое барин,
 Ки раҳмат расад з-осмон бар замин»
 Бифармуд то меҳтарони ҳидам²⁰⁴⁾,
 Бихонданд пири муборакқдам.
 Бирафтанду гуфтанд, омад факир —
 Тани мӯхташам, дар либоси ҳакир²⁰⁵⁾.
 Бигуфто: «Дуое кун, э хушманд,
 Ки дар ришта чун сӯзанам пойбанд!»
 Шунд ин сухан пири ҳамбидапӯшт,
 Ба тундӣ баровард бонге дурушт:
 «...Дуон манат кай бувад судманд,
 Аспрони мӯхточ дар чоҳу²⁰⁶⁾ банд?
 Ту нокарда бар халқ бахшонше,
 Кучо бинӣ аз давлат осонше?..
 Дуон ситамдидагон дар танат,
 Кучо даст гирад дуон манат?»...

...Зи Саъдӣ шунав, к-ин сухан рост аст,
 На ҳар бор афтода бархостааст,
 Чаҳон, эй писар, мулки ҷовид нест,
 Зи дунё вафодорӣ уммед нест..
 Қасе з-ин миён гӯи давлат рабуд,
 Ки дар банди осонши халқ буд.
 Ба қор омад онҳо, ки бардоштанд,
 На ғирдовариданду бигзоштанд.

...Кунад хоҷа бар бистари қонгудоз²⁰⁷⁾,
 Яке даст кӯтоҳу дигар дароз.
 Дар он дам ишорат намояд ба даст,
 Ки даҳшат забонаш зи гуфтан бубаст,
 Ки «дасте ба ҷуду қарам кун дароз!
 Дигар даст кӯтах кун аз зулму оз!»

Кунунат, ки даст аст, дасте бизан!
 Дигар кай барорӣ ду даст аз кафан?!
 Битобад бaсе моху парвину хур²⁰⁸⁾,
 Ки сар барнадорӣ зи болини гӯр,
 Кизил Арслон¹ калъае сахт дошт,
 Ки гардан ба Алванд²⁰⁹⁾ бармефарошт.
 На андеша аз кас, на хочат ба ҳеч,
 Чу зулфи арӯсон рахаш печ-печ.
 Чунон нодир афтода бар равзае²¹⁰⁾,
 Ки бар лочувардитабак байзае²¹¹⁾.
 Шундама, ки марде мубораххузур,
 Ба наздики шоҳ омад аз роҳи дур,
 Ҳақонқшиносе ҳунардиде,
 Ҳунарманду офокгардиде.
 Бузурги забонаварии кордон,
 Ҳақими суҳангӯн бишёрдон.
 Қизил гуфт: «Чандин ки гардидай,
 Чунин ҷои маҳкам кучо дидай?»
 Бихандид, к-ин қалъаи хуррам аст,
 Валекин мапиндор, к-ин маҳкам аст.
 На пеш аз ту гарданкашон доштанд,
 Даме чанд буданду бигзоштанд?!..
 Зи даврони мулки падар ёд кун!
 Дил аз банди андеша озод кун!
 Чунон рӯзгораш ба кунче нишонд,
 Ки бар як пашиза²¹²⁾ тасарруф намонд..
 Бари марди хушёр дунёе ҳас аст,
 Ки ҳар муддате ҷои дигар ҳас аст.

Чунин гуфт шӯридае дар Аҷам
 Ба Қисро, ки «эй воридаи мулки Чам!»²¹³⁾
 Агар мулк бар Чам бимондву бахт,
 Ту ро кай муяссар шудӣ тоҷу тахт?!..
 Агар ганҷи Қорун²¹⁴⁾ ба даст оварӣ,
 Намонад, магар он ҷи бахшӣ, барӣ!
 ...Накӯй кун имсол чун дех турост,
 Ки соли дигар дигаре деҳхудост!»²¹⁵⁾

¹ Қизил Арслон — сеюм подшоҳи атобакони Озарбойҷон буда, дар соли 1185 (581 ҳиҷрӣ) ба тахт нишаста ва дар соли 1191 дар ҷои хоби худ (шояд дар ҳамон қалъае, ки Саъдӣ тасвир кардааст) кушта гардид.

Ҳақиме дуо кард бар Қайқубод,
 Ки «дар подшоҳӣ заволат мабод!»
 Бузурге дар ин хурда бар вай гирифт,
 Ки «доно нагӯяд маҳол, эй шигифт?»
 Қиро дош аз хисравони Аҷам,
 Зи аҳди Фаридуну Заххоку Чам,
 Ки дар тахту мулкаш наёмад завол?
 Зи фарзона²¹⁶⁾ мардум назебад маҳол.
 Қиро ҷовидон мондан уммед монд?
 Ту дидӣ касеро, ки ҷовид монд?!..
 Чунин гуфт фарзонаи хушманд,
 Ки «доно нагӯяд суҳан нописанд.
 Мар ёро¹ на умри абад хостам,
 Ба тавфиқи хайраш мадад хостам.
 Касеро, ки ганҷасту фармону ҷайш²¹⁷⁾,
 Чаҳондориву шавкату кому айш,
 Гараш сирати ҳубу зебо бувад,
 Ҳама вақт айшаш муҳайё бувад,
 Вагар зӯрмандӣ кунад бо факир,
 Ҳамин панҷ рӯзаш бувад дору гир.
 Чу Фиръавн²¹⁸⁾ тарки табаҳӣ накард,
 Ба ҷуз то лаби гӯр шоҳӣ накард».

ҲИКОЯТ

Бузурге ҷафопеша дар ҳадди Ғӯр²¹⁹⁾,
 Гирифтӣ ҳари рустой ба зӯр.
 Ҳарон зери бори гарон бе алаф
 Ба рӯзе ду мискин шудандӣ талаф.
 Чу мунъим кунад сифларо рӯзгор,
 Ниҳад бар дили танги дарвеш бор..
 Шундама, ки рӯзе ба азми шикор —
 Бурун рафт бедодгар шаҳриёр.
 Тақовар²²⁰⁾ ба дунболи сайде биронд,

¹ Мар ёро — «ёро» гуфтаи аст. Саъдӣ ин ҷумларо аввал арабӣ фикр карда, баъд аз он ба забони адабии тоҷикӣ — форсӣ навиштааст. Дар забони арабӣ дар ин маврид «лаҳу» мегӯянд, ки тарҷуман ҳарф ба ҳарфаш «мар ёро» мешавад. Мо дар асарҳои классикҳои қадим, ки ҳанӯз дар он вақтҳо таъсири забони араб бишёр буд, ин ҳолро мебинем. Ҳусусан, ин аҳвол дар асарҳои Саъдӣ, ки ӯ дар забони араб бишёр таҳсил дидааст ва аз мутахассисони забони араб шуда расидааст, бишёртар дида мешавад.

Шабаш даст дод, аз ҳашам²²¹⁾ бозмонд
 Ба танҳо надониист рӯи раҳе,
 Бияфтод, ноком шуд дар деҳе.
 Яке пирмард андар он деҳ муким,
 Зи пириони мардумшиноси қадим,
 Писарро ҳамегуфт: «к-эй шодбахр,
 Харатро мабар бомдодон ба шаҳр,
 Ки он ночавонмарди баргаштабахт,
 Ки тобут бином манаши ҷои тахт!
 Камар баста дорад ба фармони дев,
 Ба гардун бар аз дасти ҷавраш гирев.
 Дар ин кишвар осонишу хурраи —
 Надида набинад ба чашм одаи.
 Магар, к-он сияхномаи бесафо —
 Ба дӯзах равад, лаънат андар қафо».
 Писар гуфт: «Роҳе дарозасту саҳт,
 Пиёда наёрам шуд, эй некбахт!
 Тарике биандешу рои бизан,
 Ки рои ту равшантар аз рои ман!»
 Падар гуфт: «Агар панди ман бишнави,
 Яке санг бардошт бояд қави,
 Занӣ бар хари бегунаи чанд бор,
 Сару дасту пахлуш гардад фиғор.
 Магар, к-он фурумои зишткеш,
 Ба қораш наёяд хари лағи хеш...»
 Писар чун шунд ин ҳадис аз падар,
 Сар аз хатти фармон набурдаш бадар:
 Фуру кӯфт бечора харро ба санг,
 Хар аз даст очиз шуд, аз пой лағ.
 Падар гуфташ: «Ақнуи сари хеш гир!
 Бар он раҳ, ки мебоядат пеш гир!»
 Писар дар пай қорвоне фитод,
 Зи дашном чандон, ки дониш, дод.
 Ва з-ин сӯ падар рӯи бар осмон,
 Ки «Ё раб, ба саччолаи рӯстон,
 Ки чандон амонам деҳ аз рӯзгор,
 Ки з-ин наҳси золим барояд димор!²²²⁾
 Агар ман набинам мар ӯро ҳалок,
 Шаби ғӯр чашмам нахуспад ба ҳок.
 Агар мор зояд зан бордор,
 Беҳ аз одамизодаи девсор²²³⁾.
 Хар аз одами мӯъзи²²⁴⁾ бисъер беҳ,
 Сағ аз мардуми мардумозор беҳ...

Шикаста матое, ки дар дасти туст,
 Аз он беҳ, ки дар дасти душман дуруст»,
 Шах ин ҷумла бишниду чизе нагуфт,
 Бубаст аспу сар бар намадзини²²⁵⁾ бихуфт
 Ҳама шаб ба бедори ахтар шумурд,
 Зи савдою андеша хобаш набурд.
 Чу овози мурғи саҳар ғӯш кард,
 Парешонии шаб фаромӯш кард.
 Саворон ҳама шаб ба тақ²²⁶⁾ тохтанд,
 Саҳарғах пай асп бишнохтанд.
 Дар он арса²²⁷⁾ бар асп диданду шоҳ,
 Пиёда давиданд яксар сипоҳ.
 Ба хизмат ниҳоданд сар бар замин,
 Чу дарёе шуд аз мавҷи лашкар замин.
 Яке гуфташ аз мухлисони қадим,
 Ки шаб буд хочиб²²⁸⁾, ба рӯзаш надим:
 «Ранят чӣ нузлат²²⁹⁾ ниҳоданд дӯш,
 Ки моро на чашм орамиду на ғӯш?»
 Шаҳаншаҳ наёраст²³⁰⁾ қардан ҳадис,
 Ки бар вай чӣ омад ин бахти хабис,
 Ҳам охишта сар бурд пеш сараш,
 Фуру гуфт пинҳон ба ғӯш андараш:
 «Қасам пои мурғе наёвард пеш,
 Вале дасти хар рафт аз андоза беш»
 Бузургон иншастанду хон хостанд,
 Бихӯрданду маҷлис биёростанд.
 Чу шӯри тараб дар ниҳод омадаш,
 Зи деҳқони дӯшмина ёд омадаш.
 Бифармуд, ҷустанду бастанд саҳт,
 Ба хори фиғанданд дар пои тахт.
 Сияхдил бароҳехт²³¹⁾ шамшеру тез,
 Надониш бечора роҳи ғурез.
 Шумурд он дам аз зиндагӣ охираш,
 Бигуфт он чӣ гардиш дар хотираш.
 Набини, ки чун қорд бар сар бувад,
 Қаламро, забонаш равонтар бувад¹.

¹ Шоир забондарозни маълуми теғбасари умед аз ҳаёт кандаро ба тезини қалами теғбасар монанд қардааст. Сарӣ қалами наини қадими роҳ гоҳ бо қорд тарошанд, тезтар мешуд.

Чу донист, к-аз хасм натвон гурехт,
 Ба бебоки аз тир таркаш бирехт.
 Сари ноумедӣ бароварду гуфт:
 «Шаби гӯр дар деҳ маҳол аст хуфт.
 На танҳо манат гуфтам, эй шахриёр,
 Ки баргаштабахт²³²⁾ диҳад рӯзгор.
 Зи номехрубонӣ, ки дар даври туст,
 Хама олам овора аз ҷаври туст.
 Чаро хашм бар ман гирифттиву бас?
 Манат пеш гуфтам, дигар халқ пас.
 На ман кардам аз дасти ҷаврат нафир,
 Ки халқӣ, зи халқе яке кушта гир!
 Аҷаб, к-аз манат дар дил омад дурушт,
 Бикӯш, гар тавонӣ, ҳама халқ кушт!
 Ва гар сахт омад накӯхиш²³³⁾ зи ман,
 Ба инсоф беҳи накӯхиш бикан!
 Туро чора аз зулм баргаштан аст,
 На бечораи бегунаҳ куштан аст,
 Чу бедод кардӣ таваккӯъ мадор.
 Ки номат ба некӣ равад дар дигар!
 В-ар, айдун²³⁴⁾, ки душворат оял сахун,
 Дигар хар ҷӣ душворат орад макун!..
 Намонад ситамгора дар рӯзгор,
 Бимонад бар ӯ лаънати пойдор.
 Туро нек пандаст агар бишнави,
 Ва гар нашнави, худ пушаймон шавӣ.
 Надонам, ки чун хуснадат дидагон?
 Нахуфта зи дастат ситамдидагон.
 Бадон кай сутуда²³⁵⁾ шавад подшоҳ,
 Ки халқаш ситоянд дар боргоҳ,
 Чи суд офарин бар сари анҷуман,
 Паси чарха нафринкунон пиразан...»
 Ҳамегуфту шамшер болон сар,
 Сипар карда ҷон пешни тирӣ қадар.
 Шах аз масти ғафлат омад ба ҳуш,
 Ба ғушаш ҳамегуфт фаррух сӯруш:
 К-аз ин пир дасти уқубат бидор!
 Яке кушта гир аз ҳазорон ҳазор!»
 Замоне сараш дар гирибон бимонд,
 Пас онгаҳ ба афв остин барфишонд.
 Ба дастони худ банд аз ӯ баргирифт,
 Сарашро бибӯсиду дар бар гирифт...

Ба гетӣ ҳикоят шуд ин дoston,
 Равад некбахт аз пан ростон¹.
 ...Зи душман шунав сирати худ, ки дӯст —
 Хар онч-аз ту ояд ба чашмаш, накӯст.
 Ситоншсароён на ёри туанд,
 Накӯхишкунон дӯстдори туанд.
 Вуболаст додан ба ранҷур қанд,
 Ки дорун талхаш бувад судманд.
 Турӯшрӯй бехтар кунад сарзаниш,
 Ки ёрон хуштабӣ ширниманиш²³⁶⁾,
 Аз ин беҳ наспхат нагӯяд қасат,
 Агар оқилӣ, як ишорат басат.

¹ Дар як нусхаи дигар як қисми ин ҳикоят дар варианти дигар аст: баъд аз он ки подшоҳи золим танҳо монда ба деҳе мефурояд, воқеа ин гуна тасвир карда мешавад:

...Харе дид пӯйндаву коргар,
 Таъову зӯровару борбар,
 Яке марди курд устухоне ба даст.
 Чунон мезадаш устухон мешикаст.
 Шаҳаншаҳ барошuftу гуфт: «Эй ҷавон!
 Зи хад рафт ҷаврат бадни безабон!
 Чи зӯроварӣ, худнамоӣ макун!
 Бар афтода зӯрозмоӣ макун!»
 Писандаш наёмад фурӯмоӣ қавл,
 Яке бонг бар подшаҳ зад ба ҳавл,
 Ки «беҳуда нагрифтам ин кор пеш,
 Бирав, чун надонӣ, паси кори хеш!
 Басо қас, ки пешни ту маъзур нест,
 Чу вобинӣ, аз маслиҳат дур нест...

Дар поёни ин байтҳо, ҳарчанд мазмун як ва баъзе байтҳо як бошанд ҳам, тарзи ҳикояи дигартар меравад. Ин ҳол ҳаминро нишон медиҳад, ки Саъдӣ як бор ин ҳикояро навишта, бори дигар ба тарзи дигар таҳрир кардааст. Аммо нусхабардорон аз ду нусха ҳам фонда бурдаанд ва ҳамин тарз шуда, нусхаҳои гуногунтаҳрир нашр шудаанд. Вагарна бо ҳатти қотибон ва нусхабардорон ин қадар дигаргунӣ рӯй намедод. Қотиб дар як қалима, дар як мисраъ ва дар як байт хато мекунад. Аммо байтҳои бисёреро худ эҷод карда дароварда нусхаҳо тамоман дигар намекунад ва қадар ҳам наметавонад.

ҲИКОЯТ

Чу даври хилофат ба Маъмун¹ расид,
Яке мохпайкар канизак харид,
Ба чехр офтобе, ба тан гулбуне,
Ба ақли хирадманд бозикуне².
Ба хуни азизон фуру бурда чанг,
Сарангуштҳо карда уннобранг²³⁷⁾;
Бар абруи обидфиребаш хизоб²³⁸⁾,
Чу қавси кузах²³⁹⁾ бар рухи офтоб.
Шаби хилват он лӯъбатӣ²⁴⁰⁾ хурзод —
Магар тан дар оғӯши Маъмун напод.
Гирифт оташи хашм дар вай азим,
Сараш хост кардан чу ҷавзо²⁴¹⁾ ду ним.
Бигуфто: «Сар инак ба шамшерӣ тез —
Бияндозу бо ман мақун хуфту хез!»
Бигуфт: «Аз чӣ бар дил газанд омадат?
Чӣ хислат зи ман нописанд омадат?
Бигуфт: «Ар кушӣ в-ар шикӯфӣ сарам,
Зи бӯи даҳонат ба ранҷ андарам,
Кушад тирӣ пайкору теғи ситам —
Ба як бор, бӯи даҳон дам ба дам»,
Шунд ин суҳан сарварӣ некбахт,
Бишӯриду бар худ бупечид сахт.
Дилаш гарчи дарҳол аз ӯ ранча шуд,
Даво карду хушбӯӣ чун ғунча шуд...

Ба назди ман он кас накӯхоҳи туст,
Ки гӯяд: «Фалон чоҳ дар роҳи туст!»
Ба гумроҳ гуфтан: «Накӯ меравӣ!»
Ҷафон тамомасту ҷаври қавӣ.
Хар он гаҳ, ки айбат нагӯянд пеш,
Хунари донӣ аз ҷоҳилӣ айбон хеш.
Магӯ «шаҳд ширин, шакар фонк аст²⁴²⁾,
Қасеро, ки сукмунӣ²⁴³⁾ лонк аст.
Чӣ хуш гуфт он марди доруфурӯш:
«Шифо боядат, доруи талх нӯш!»

Агар шарбате боядат судманд,
Зи Саъдӣ ситон доруи талхӣ панд,
Ба парвезани маърифат бехта,
Ба шахди²⁴⁴⁾ иборат баромехта.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки аз некмарде факир,
Дилозурда шуд подшоҳе кабир.
Магар бар забонаш ҳақе рафта буд,
Зи гарданкашӣ бар вай ошуфта буд.
Ба зиндон фириристодаш аз боргоҳ,
Ки зӯрозмоист бозун шох.
Зи ёрон касе гуфташ андар нухуфт:
— «Масолех²⁴⁵⁾ набуд ин суҳан гуфт», — Гуфт:
«Расонидани амри ҳақ тоат аст,
Зи зиндон натарсам, ки як соат аст»
Ҳамон дам, ки дар хуфья ин роз рафт,
Ҳикоят ба гӯши малик боз рафт:
Бихандид «К-ӯ занни бехуда бурд,
Надонад, ки хоҳад дар ин ҳабс мурд».
Ғуломе ба дарवेश бурд ин паём,
Бигуфто: «Ба хисрав бигӯ, эй ғулом:
Маро бори ғам бар дили реш нест,
Ки дунёе ҳамин соате беш нест.
На гар дастгирӣ кунӣ, хуррамам,
На гар сар бурӣ, бар дил ояд ғамам¹.
Туро гар сипоҳасту фармону ганҷ,
Маро гар аёласту хирмону²⁴⁶⁾ ранҷ,
Ба дарвозан марг чун дар шавем²,
Ба як ҳафта бо ҳам баробар шавем...
На пеш аз ту, беш аз ту андӯхтанд,
Ба бедод кардан ҷаҳон сӯхтанд?!..
Чупон зӣ, ки зикрат ба таҳсини кунанд,
Чу мурдӣ, на бар гӯр-т нафрини кунанд.

¹ Дар аввалҳои ин мисраъ, ки «на» омадааст, ба ҷумлаҳои охи-
рини мисраъҳо онд аст. Ҳосили таркиби мисраъҳо ба ин тарз ме-
шавад: агар дастгирӣ кунӣ, хуррам намешавам; агар сарамро бурӣ,
бар дилам ғам намеояд.

² Дар шавем — дароем, даромада равем.

¹ Маъмун — ҳафтум халифа аз халифаҳои аббосӣ буда, дар со-
ли 814 (198 ҳиҷрӣ) бар тахт нишаста, дар соли 834 вафот кардааст.

² Яъне, ақли одамони оқилро бозидоранда.

Набойд ба расми бад они ниҳод,
Ки гӯянд лаънат бар ӯ, к-ни ниҳод!
Агар бар сар ояд худованди зӯр,
На зераш кунад оқибат хокни гӯр?!..
Бифармуд дилтанг рӯй аз чафо¹,
Ки «берун кунандаш забон аз кафо!»
Чунин гуфт марди ҳақонқшинос:
«К-аз ин ҳам, ки гуфти, надорам харос...
Агар бенавой барам дар ситам,
Агар оқибат хайр бошад чӣ ғам?!»...

ҲИКОЯТ

Яке муштзан²⁴⁷ бахти рӯзи надошт,
На асбоби шомаш мухайё, на чошт².
Зи чаври шикам гил кашиди ба пушт,
Ки рӯзи маҳол аст хӯрдан ба мушт.
Мудом аз парешонии рӯзгор,
Дилаш ҳасратолуда, тан сӯгвор²⁴⁸.
Ғаҳаш чанг бо олами хиракуш,
Ғаҳ аз бахти шӯрида рӯяш туруш.
Ғаҳ аз дидани айши ширини халқ,
Фурӯ мешудӣ оби талҳаш ба халқ.
Ғаҳ аз кори воҷуна²⁴⁹ бигристӣ,
Ки кас дид аз ин саъбтар²⁵⁰ зисте?!..
Қасон шахд нӯшанду мурғу бара,
Маро рӯи нон менабинад тара²⁵¹.
Гар инсоф пурсӣ, на некӯст ин:
Бараҳна ману гурбаро пӯстӣ?
Дареғ, ар фалак шевае сохтӣ,
Ки ганҷе ба дасти ман андохтӣ?
Чӣ будӣ, ки поям дар ин кори гил,
Ба ганҷе фурӯ рафтӣ аз коми дил?
Магар рӯзгоре хавас рондамӣ,
Зи худ гарди меҳнат барафшондамӣ.
Шундам, ки рӯзе замин мешикофт,
Изомн²⁵² занахдонн²⁵³ пӯсида ёфт,
Ба хок андараш икд²⁵⁴ бигсехта,
Гухархон дандон фурӯ рехта.

¹ Рӯй аз чафо — аз рӯи чафо.

² Асбоби шому чошт — ҳуруқвории шабона ва чоштгоҳӣ.

Дахон бебабон панд мегуфту роз,
Ки «эй хоҷа, бо бенавой бисоз!
Чу ин аст холи дахон зери гил,
Шакархӯрда ангор²⁵⁵, ё хуни дил.
Ғам аз гардиши рӯзгорон мадор,
Ки бе мо бигардад бисе рӯзгор!»
Ҳамон лаҳза, к-ни хотираш рӯй дод,
Ғам аз хотираш рахт як сӯ ниҳод...
Ғаму шодмонӣ намонад, валеқ —
Чазон амал монаду номи нек.
Қарам пой дорад, на дайҳиму²⁵⁶ тахт.
Бидеҳ, к-аз ту ин монад, эй некбахт!
Мақун такъя бар мулку чоҳу ҳашам,
Ки пеш аз ту будасту баъд аз ту ҳам!....
Зар афшон чу дунёе биҳохӣ гузошт,
Ки Саъдӣ дур афшонд, чун зар надошт!

ҲИКОЯТ

Ҳикоят кунанд аз чафогустаре²⁵⁷,
Ки фармондеҳӣ дошт бар кишваре.
Дар айёми ӯ рӯзи мардум чу шом,
Шаб аз бини ӯ хоби мардум харом.
Ҳама рӯз некон аз ӯ дар боло,
Ба шаб дасти покон аз ӯ бар дуо.
Гурӯҳе бари шайхӣ он рӯзгор,
Зи дасти ситамгар гиристанд зор,
Ки «эй пири донон фархундарой,
Бигӯ ин чавонро — битаре аз худой!»
Бигуфто: «Дареғ оядам номи дӯст.
Ки ҳар кас на дархурди²⁵⁸ пайғоми ӯст.
Қасеро, ки бинӣ, зи ҳақ бар қарон²⁵⁹,
Манеҳ бо вай, эй хоҷа, ҳақ дар миён!»

Дареғ аст бо сифла гуфтан улум,
Ки зоеъ шавад тухм дар шӯрабум²⁶⁰,
Чу дар вай нагирад адӯ донадат,
Биранҷад ба чоҳу биранҷонадат.

Ҳақат гуфтам, эй хисрави некрой!
Тавон гуфт ҳақ пеши марди худой!

Нигин хислате дорад, эй некбахт,
Ки дар мум гирад, на дар санги сахт.
Ачаб нест, гар золим аз ман ба чон —
Бирамчад, ки дуздасту ман посбон...

Дар боран тадбир ва снѣсати мамлакатдорѣ, муомил
ла бо давлатхон хоричѣ ва дар бобати чанг ва сулҳ ме
гӯяд:

Хаме то барояд ба тадбир кор,
Мадорон душман бех аз корзор²⁶¹⁾.
Чу натвон адуро ба қувват шикаст,
Ба неъмат бубояд дари фитна баст.
Гар андеша дорѣ зи душман газанд,
Ба таъвизи²⁶²⁾ эҳсон забонаш бубанд!
Адуро ба чон зиѣн зар бирез,
Ки эҳсон кунад кунд дандони тез!
Ба тадбир шояд фуру кӯфт кӯс²⁶³⁾.
Ки бо голибон чора заркасту²⁶⁴⁾ лӯс²⁶⁵⁾.
Муурооти душман чунон кун, ки дӯст,
Мар уро ба фурсат тавон канд пӯст!
Ба тадбир Рустам даромад ба банд,
Ки Исфандиѣраш бичаст аз каманд!
Ҳазар кун зи пайкори камтар касе.
Ки аз қатра селоб дидам басе.
Мазан, то тавонѣ, бар абрӯ гирех!
Ки душман, агарчи забун, дӯст бех.
Бувад душманаш тозаву дӯст реш,
Касе к-иш бувад душман аз дӯст беш²⁾.
Мазан бар сипоҳе зи худ бештар,
Ки натвон задан мушт бар нештар!
Агар э-ӯ тавонотарѣ дар набард,
На мардиѣт бо нотавон зӯр кард.
Агар пилзӯрѣ ва гар шерчанг,
Ба наздикии ман сулҳ бехтар, ки чанг.
Чу даст аз хама хилате даргусаст,
Халол аст бурдан ба шамшер даст.
Агар сулҳ хоҳад адӯ, сар мапеч!

¹ Муаллиф дар ин байи ба афсонаҳои «Шоҳнома»-и Фирдавси
ишорат мекунад, ки Рустам бо тадбири душманаш ба банд афтода
ва Афросиѣб бо тадбир аз банди каманд халосѣ ёфта буд.
² К-иш (к-аш) — киаш, ки уро.

Ба гар чанг чӯяд, инон бар мапеч,
Ки гар вай бубандад дари корзор,
Туро кадру химмат шавад як хазор.
В-ар ӯ пен чанг орад андар рикоб.
Пахоҳад ба хашр аз ту довар хисоб!
Ту ҳам чангро бош чун кина хост,
Ки бо кинавар меҳрубонѣ хатост!
Чу бо сифла гӯѣ ба лутфу хушѣ.
Фӯзун гардадаш кибру гарданкашѣ.
Ба аспони тозиви мардони мард,
Барор аз ниҳоди²⁶⁶⁾ бадандеш гард!
Чу душман дарояд ба аҳ аз дарат,
Бадар кун зи дил хашму кин аз сарат!
Чу зинҳор хоҳад, карам пеша кун —
Бубахшою аз макраш андеша кун!
Зи тадбири пири куҳан бармагард,
Ки корозмуда бувад солхӯрд!
Дароранд бунѣди руни²⁶⁷⁾ зи пой,
Чавонон ба шамшеру пирон ба рой.
Чавонони пиллафгани шергир —
Надонанд дастони рӯбоҳи пир.
Бияндеш дар қалби хайчо²⁶⁸⁾ макар²
Чѣ донѣ, ки з-они кѣ бошад зафар?
Чу бинѣ, ки лашкар зи ҳам пушт дод,
Ба танҳо мадеҳ чони ширин ба бод!
Агар бар канорѣ, ба рафтаи бикӯш!
Ва гар дар миѣн, либси²⁶⁹⁾ душман бипӯш!
Агар худ хазориву душман дувни²⁷⁰⁾,
Чу шаб шуд дар иқлими душман маист!
Шабн тира, панҷах савор аз камин,
Чу понсад²⁷¹⁾ бидаррад ба хайбат замин.
Чу хохѣ буридан ба шаб роҳхо,
Ҳазар кун нахуст аз камингоҳхо!
Миѣни ду лашкар чу якрӯза роҳ —
Бимонад, бизан хайма дар чойгоҳ.
Гар ӯ пешдастѣ кунад, ғам мадор!
В-ар Афросиѣб аст, мағзаш барор!

¹ Яъне ту ҷавобгар наместавѣ ва масъулият ба гардани душман
меафтад, чунки чангро ӯ сар кардааст.
² Маънии ин мисраъ — дар ҳолате, ки қароргоҳат дар миѣнан
чанг бошад, дар андеша бош!

Надонӣ, ки лашкар чу якрӯза ронд,
Сари панҷаи зӯрмандаш намонд.
Ту осуда бар лашкари монда зан,
Ки подон ситам кард бар хештан!
Чу душман шикастӣ, маяфкан алам,
Ки бозаш наояд чароҳат ба хам!
Басе дар қафои ҳазимат²⁷²⁾ марон!
Набояд, ки дур афти аз ёварон.
Ҳаво бинӣ аз гарди хайчо чу меғ²⁷³⁾,
Бигиранд гирдат ба жупину²⁷⁴⁾ теғ.
Ба дунболи ғорат надонад сипох,
Ки холи бимонад паси пушти шох...

Дар боран тарбияти аскар гӯяд:

Диловар, ки боре таҳаввур²⁷⁵⁾ намуд,
Бибояд ба микдораш андар фузуд,
Ки бори дигар дил ниҳад бар ҳалок,
Надорад зи пайкори Яъҷуҷ²⁷⁶⁾ бок.
Кунун дасти мардонн чангӣ бибӯс!
На он гаҳ, ки душман фуру кӯфт кӯс!
Сипоҳӣ дар осудагӣ хуш бидор!
Ки дар ҳолати сахтӣ ояд ба кор.
Навоҳин²⁷⁷⁾ мулк аз кафи бадсигол²⁷⁸⁾ —
Ба лашкар ниғаҳ дору лашкар бимол!

Маликро бувад бар адӯ дастчир²⁷⁹⁾,
Ки лашкар дилосуда бошанду сер.
Сипоҳӣ, ки қораш набошад бабарг,
Чаро дил ниҳад рӯзи хайчо ба марг?!..
Баҳои сари хештан меҳӯрад.
На инсоф бошад, ки сахтӣ барад.
Чу доранд ганҷ аз сипоҳӣ дарег,
Дарег оядаш даст бурдан ба теғ.
Чӣ мардӣ кунад дар сафи қорзор,
Чу дасташ тихӣ бошаду қор — зор²⁾.

Дар боран сифати лашкариён ва сафорой меғӯяд:

¹ Фуру кӯфт кӯс — чанг сар кард.
² Қорзор — дар мисран якум ба маънои чанг буда, дар мисран
дуюм ба маънои зор шудани қор истеъмол шудааст.

Ба пайкори душман далерон фириет!
Ҳужаброн²⁸⁰⁾ ба новарди шерон фириет!
Ба рон ҷаҳондидагон қор қун,
Ки сайд озмудаст гурғи қахун.
Матарс аз ҷавонони шамшерзан!
Ҳазар қун зи пириҳои бисёрфан!
Ҳирадманд бошад ҷаҳондидамард,
Ки бисёр гарм озмудасту сард.
Ҷавонони шонстан бахтвар²⁸¹⁾ —
Зи гуфтори пири напечанд сар.
Ғарат мамлакат бояд орошта,
Мадеҳ қори мӯъзам²⁸²⁾ ба навхоста!
Сипахро макун пешрав ҷуз қасе,
Ки дар чангҳо буда бошад басе!
Ба хурдон мефармой қори дурунғ,
Ки сандон нашоад шикастан ба мушт!
Ранятнавозиву сарлашқарӣ —
На қорест бозичаву сарсарӣ.
Нахоҳӣ, ки зоеъ шавад рӯзгор,
Ба ноозмуда мафармой қор!
Натобад сағи сайд рӯй аз паланг,
Зи рӯбах рамад шерн подида чанг.
Чу парварда бошад инсар дар қанор,
Битарсад, чу пеш оядаш қорзор,
Ба гӯштиву нахчиру²⁸³⁾ омочу²⁸⁴⁾ гӯй!
Диловар шавад марди пархошчӯй.
Ба гармоба парвардаву айшу ноз —
Битарсад, чу бинад дари чанг боз.
Ду мардаш нишонанд бар пушти зин,
Бувад, ки-ш занад кӯдаке бар замин.
Якero, ки дидӣ ту дар чанг пушт,
Бикуш! Гар адӯ дар масофаш²⁸⁵⁾ накушт,
Муханнас беҳ аз марди шамшерзан,
Ки рӯзи вағо²⁸⁶⁾ сар бупечад чу зан...
Саворе, ки бинмуд дар чанг пушт,
На худро, ки номоваронро бикушт.

Дар боран интиҳоб ва тарбияи ходимони ҳукумат ме-
ғӯяд:

¹ Омочу гӯй — яъне бо машқ қардани тирандозӣ ва гӯйбозӣ (мо-
анди футболбозӣ).

Ду таи парвар, эй шохн кишваркушой:
Яке ахли разму яке ахли рой!
Зи номоварон гӯи давлат баранд,
Ки донову шамшерзан парваранд.
Хар он, к-ӯ қаламро наварзиду²⁸⁷ тег,
Бар ӯ гар бимирад мағӯ; «эй дарег!»
Қаламзан ниғахдору шамшерзан!
На мутриб²⁸⁸, ки марди наёяд зи зан,
На мардишт: душман дар асбоби ҷанг,
Ту мадхуши сокиву овози ҷанг.
Басо ахли давлат ба бозӣ нишаст,
Ки давлат бирафташ ба бозӣ зи даст.

Дар боран тadbир дар ҳолати сулҳу ҷанг:

Нагӯям зи ҷанги бадандеш тарс,
Ки дар ҳолати сулҳ аз ӯ беш тарс!
Басо кас ба рӯз ояти сулҳ хонд¹,
Чу шаб шуд синах бар сари хуфта ронд.
Зирехпӯш хуспанд ҷанговарон,
Ки бистар бувад хобгоҳи занон.
Ба хайма²⁸⁹ дарун марди шамшерзан —
Бараҳна нахуспад чу дар хона зан.
Бубояд ниҳон ҷангро сохтан,
Ки душман ниҳон оварад тохтан.
Ҳазар кори мардонии қор-оғох аст,
Язак²⁹⁰ садди рӯини²⁹¹ лашкарғах аст.

Миёни ду бадхоҳи кӯтоҳдаст,
На фарзонагӣ бошад эҳси нишаст.
Ки гар ҳар ду бо ҳам ситголанд роз²⁹²,
Шавад дасти кӯтоҳи эшон дароз.
Якero ба найранг машғул дор!
Дигарро баровар зи ҳастӣ димор!
Агар душмане пеш гирад ситез,
Ба шамшерн тadbир ҳунаш бирез!
Чу дар лашкари душман афтад ғилоф,
Ту бигзор шамшерн худ дар ғилоф!
Бирав, дӯстӣ гир бо душманаш,
Ки зиндон шавад перахан бар тапаш!

¹ Ояти сулҳ — асулҳу хайр, яъне сулҳ бехтар аст.

Чу гургон писанданд бо ҳам газанд,
Баросояд андар миён гӯсфанд.
Чу душман ба душман шавад муштағил²⁹³,
Ту бо дӯст биниши ба оромн дил!

Чу шамшерн пайкор бардоштӣ,
Ниғах дор пинҳон раҳи оштӣ,
Ки кишваркушоёни миғфаршикоф²⁹⁴ —
Ниҳон сулҳ ҷӯянду пайдо масоф.
Дили марди майдон ниҳонӣ биҷӯй,
Ки бошад, ки дар поят афтад чу гӯй!
Чу солоре аз душман афтад ба ҷанг,
Ба қуштан дарах кард бояд даранг²⁹⁵,
Ки афтад, к-аз ин нима ҳам сарваре¹
Бимонад гирифтор дар ҷанбаре²⁹⁶.
Ва гар қушӣ он бандии решро,
Набинӣ дигар бандии хешро,
Натарсад, ки давраи бандӣ қунад,
Ки бо бандиён зӯрмандӣ қунад.
Қасе бандиёро бувад дастгир,
Ки худ буда бошад ба банде асир.
Агар сар ниҳад бар хатат сарваре,
Чу некаш бидорӣ ниҳад дигаре.
Агар ҳуфья дах дил ба даст оварӣ,
Аз он бех, ки сад раҳ шабехун²⁹⁷ барӣ.

Гарат хешн душман шавад дӯстдор,
Зи талбисаш эҳси машав зинҳор,
Ки гардад дарунаш ба кини ту реш,
Чу ёд оядаш меҳру пайванди хеш.
Бадандешро лафзи ширин мабин,
Ки мумкин бувад захр дар ангубину²⁹⁸
Қасе ҷон зи осеби душман набурд,
Ки мар дӯстони ба душман шумурд.
Ниғах дорад он шӯҳ дар киса дур,
Ки бинад ҳама халқро қисабур.
Сипоҳе, ки осӣ шавад бар амр,
Варо то тавонӣ, ба хизмат мағир!

¹ К-аз ин нима — мақсад дар ин ҷо аз ин нима лашкари тарафи
уд аст. Муаллиф ду лашкари бо ҳам ҷангунандаро як бутун фарз
арда, ҳар кадоми тарафайиро як нима қарор додааст.

Надонист солори худро сипос²⁹⁹⁾,
 Туро ҳам надонад, зи ғадраш харос!
 Ба савганду аҳд устувораш мадор!
 Ниғаҳбони пинҳон бар ӯ баргумор!³⁰⁰⁾
 Навомӯзро ресмон кун дароз!
 Набигсил, ки дигар набинеш боз!¹
 Чу иқлими душман ба ҷангу ҳисор² —
 Гирифтӣ, ба зиндониёнаш супор!
 Ки бандӣ чу дандон ба хун дар барад,
 Зи ҳалқуми бедодгар хун ҳӯрад.
 Чу баркандӣ аз ҷанги душман диёр,
 Раният басомонтар аз вай бидор,
 Ки гар боз кӯбад дари корзор,
 Бароранд ом аз димоғаш димор,
 Ва гар шаҳриёро расонӣ газанд,
 Дари шаҳр бар рӯи душман мабанд!³
 Мағӯ душмани тегзан бар дар аст,
 Ки анбози³⁰¹⁾ душман ба шаҳр андар аст.

Ба тадбири ҷанги бадандеш кӯш!
 Масолех биандешу ният бипӯш!
 Манех дар миён роз бо ҳар касе,
 Ки ҳосус ҳамкоса дидам басе!
 Сикандар⁴, ки бо шарқиён ҳарб дошт,
 Дари хайма, гӯянд, дар ғарб дошт.
 Чу Баҳман зи Зобулситон хост шуд,
 Чап овоза афганду аз рост шуд.
 Агар чуз ту донад, ки азми³⁰²⁾ ту чист,
 Бар он рою доиш бубояд гиришт.

¹ Саъдӣ дар ин байт аз тарзи паррандабозӣ фоида бурда. Масалан, касе, ки зогчабозӣ мекунад, дар рӯзҳои навомӯзӣ ҷа ӯро бо риштаи бисёр дароз ба парвоз сар медиҳад, ӯ озод парвоз мекунад, лекин дар ҳақиқат дар банд аст. Агар бе рес сар метод, дигар намеомад ва агар бо ресмони кӯтоҳ мепарронд, гар ром намешуд. Саъдӣ инсбат ба каси аз аскарӣ душман гузаш омада ҳам ҳамин муомиларо тавсия мекунад.

² Ба ҷангу ҳисор — бо ҷангу муҳосира.

³ Дари шаҳр ба рӯи душман мабанд — яъне, агар мардуми ша ро ранҷонӣ, дари шаҳро бар рӯи душмани берунӣ бастан фоида дорад. Чунки халқи шаҳр душмананд. Дар нусхаи дигар ба ҷои « банд» «бубанд» дида шуд. Лекин ба фаҳми ман «мабанд» беҳтар. Зеро дар ин сурат мақсад пурзӯртар ифода меёбад.

⁴ Сикандар — Искандари Македонӣ.

Қарам кун! На пархошу киноварӣ,
 Ки олам ба зери нигин оварӣ!
 Чу коре барояд ба лутфу хушӣ,
 Чӣ ҳоҷат ба тундиву гарданкашӣ?!..
 Нахоҳӣ, ки бошад дилат дардманд,
 Дилӣ дардмандон баровар зи банд!
 Ба бозу тавоно набошад сипох,
 Бирав, ҳиммат аз нотавагон бихоҳ!
 Дуон заифони уммедвор,
 Зи бозуи мардон беҳ ояд ба кор!..

БОБИ ДУЮМ ДАР БОРАИ ЭҲСОН

Агар хушмандӣ, ба маънӣ гарой!
Ки маънӣ бимонад, на сурат, ба чой...
Касе хуспад осуда дар зери гил,
Ки хуспад аз ӯ мардум осудадил
Ғамн хеш дар зиндагӣ хур, ки хеш,
Ба мурда напардозад аз хирси хеш!
Зару неъмат акнун бидеҳ, к-онн туст,
Ки баъд аз ту, берун зи фармони туст!
Нахохӣ, ки бошӣ парокандадил,
Парокандагонро зи хотир маҳил!³⁰³
Парешон кун имрӯз ганҷина³⁰⁴ чуст,
Ки фардо калидаш на дар даст туст!..
Ба ғамхорагӣ қуз сарангушти ман,
Нахорад касе дар ҷаҳон пушти ман...
Магардон ғарб аз дарат бенасіб,
Мабодо, ки гардӣ ба дарҳо ғарб!
Бӯзурге расонад ба мӯхтоҷ хайр,
Ки тарсад, ки мӯхтоҷ гардад ба ғайр...
Фурӯмондагонро дарун шод кун!
Зи рӯзи фурӯмондагӣ ёд кун!
Ҷа хоҳандаи бар дари дигарон,
Ба шукрона хоҳанда аз дар марон!²

Дар бораи навозиши ятимои мегӯяд:

¹ Хеш — дар охири мисраи аввал ба маънои хешованд ва охири мисраи дуюм ба маънои худ.
² Дар ин ду мисраи «хоҳанда» ба маънои гадост.

Падармурдари соя бар сар ғиган!
Ғубораи бияфшону хураш биган!
Чу бинӣ ятими сарафганда пеш,
Мадех бӯса бар рӯи фарзанди хеш!
Ятим ар бигирьяд, кӣ нозаш харад?
Ва гар хашм гирад, кӣ бозаш барад?!
Ба раҳмат бикун обаши аз дида пок!
Ба шафкат бияфшонаш аз чехра хок!
Агар сояи хеш рафт аз сараш,
Ту дар сояи хештан парвараи!
Ман он ғаҳ сарн тоҷвар доштам,
Ки сар дар қанори падар доштам.
Агар бар вучудам нишастӣ мағас,
Парешон шудӣ хотирн чанд кас.
Қунун душмани гар барандам асир,
Набошад кас аз дӯстонам насир³⁰⁵.
Маро бошад аз дарди тифлон хабар,
Ки дар тифлӣ аз сар бирафтаи падар...
Чу инъом қардӣ машав худпарасти,
Ки «ман сарварам, дигарон зердасти»
Машав то тавонӣ зи захира барӣ³⁰⁶,
Ки раҳмат барандати чу захира барӣ!¹...

ҲИКОЯТ

Забондони омад ба соҳибдиле,
Ки «маҳкам фурӯ мондаам дар гиле:
Яке сифларо даҳ дирам бар ман аст,
Ки донге³⁰⁷ аз ӯ — бар дилам даҳ ман аст.
Ҳама шаб парешон аз ӯ холи ман,
Ҳама рӯз ҷун соя дунболи ман.
Бикард аз суҳанҳои хотирпареш³⁰⁸ —
Даруни дилам ҷун дари хона реш.
Худояш, магар то зи модар бизод,
Қуз ин даҳ дирам³⁰⁹ ҷизи дигар надод...
Хур аз кӯх як рӯз сар бар назад,
Ки он қалтабон³¹⁰ халқа бар дар назад.

¹ Дар мисраи якум «...зи захира барӣ» ба маънои аз захира дур, аз захира ҷудо ва дар мисраи дуюм «захира барӣ» ба маънои ту захира кашӣ аст.

Дар андешаам то кадомам карим,
 Аз он сангдил даст гирад ба сӣм?¹
 Шунд ин сухан пири фаррухниҳод
 Дурусте ду дар остинаш ниҳод!¹
 Зар афтод дар дасти афсонагӯй,
 Бадар рафт аз он ҷо ҷу зар тозарӯй.
 Яке гуфт: «Шайх, ин надонӣ, ки кист?
 Бар ӯ гар бимирад набояд гирифт.
 Гадое, ки бар шери нар зин ниҳад,
 Абӯзайдро² аспу фарзини ниҳад!»
 Барошuft обид, ки «хомӯш бош!
 Ту марди забон нестӣ, гӯш бош!
 Агар рост буд он ҷи пиндоштам,
 Зи халк обрӯяш ниғаҳ доштам,
 Ва гар шӯхчашмиву³¹¹ солус³¹² кард,
 Ало, то напиндорӣ афсӯс кард,
 Ки худро ниғаҳ доштам обрӯй
 Зи дасти ҷунон гурбузи³¹³ ёвагӯй».
 Баду некро базл³¹⁴ кун симу зар,
 Ки ин касби хайрасту он дафъи шар!
 Хунук он ки дар сӯхбати оқилон —
 Бисмӯзад ахлоқи соҳибдилон.
 Гарат ақлу роясту талбиру хуш,
 Ба рағбат кунӣ панди Саъдӣ ба гӯш,
 Ки ағлаб³¹⁵ дар ин шева дорад мақол,
 На дар чашму зулфу баногӯшу хол.

ҲИКОЯТ

Яке рафту динор³¹⁶ аз ӯ сад хазор,
 Халаф монд³ соҳибдиле хушёр.
 На ҷун мумсикон даст бар зар гирифт,
 Ҷу озодагон банд аз ӯ баргирift.
 Зи дарвеш холӣ набудӣ дараш,
 Мусофир ба меҳмонсарой андараш.

¹ Дуруст — як навъ тиллои сиккадор. Маънии ин мисраъ: тилло дод, мешавад.

² Абӯзайд — ҷунончи Лайлоҷ ном касе дар киморбозӣ машаққат, Абӯзайд ҳам дар шатранҷбозӣ машхур шудааст.

³ Халаф монд — фарзанд монд.

Дили хешу бегона хурсанд кард,
 На ҳамчуи падар симу зар банд кард.
 Маломаткуне гуфташ: «Эй боддаст,
 Ба якҷаҳ парешон макун ҳар ҷи ҳаст.
 Ба соле тавон хирман андӯхтан
 Ба як дам на мардӣ бувад сӯхтан.
 Зару нозу неъмат намопад басте,
 Магар ин ҳикоят нагуфтат касе...

МАСАЛ

Ба духтар ҷи хуш гуфт бонун деҳ,
 Ки «рӯзи наво барги саҳти бинех»!
 Ҷама вақт пур дор машку сабӯй³¹⁷,
 Ки пайваста дар деҳ равон нест ҷӯй!
 Ба як бор бар дӯстон зар мапош!
 В-аз осеби душман дар андеша бош!..
 Зи дасти тухӣ бар наёяд умед,
 Ба зар барканӣ чашми девӣ сафед.
 Ва гар ҳар ҷи дорӣ ба каф, барниҳӣ,
 Кафат вақти хочат бимонад тухӣ.
 Гадоён ба саъйи ту ҳаргиз қавӣ —
 Нагарданду тарсам ту лоғар шавӣ».
 Ҷу манноӣ хайр³¹⁸ ин ҳикоят бигуфт,
 Зи ғайрат ҷавонмардро рағ нахуфт.
 Парокандадил гашт аз он айбҷӯй,
 Барошuftу гуфт: «Эй парокандагӯй!
 Маро дастгоҳе, ки пероман аст,
 Падар гуфт мероси ҷадди³¹⁹ ман аст.
 На эшон ба ҳиссат³²⁰ ниғаҳ доштам.
 Ба ҳасрат бирафтанду бигзоштам.
 Ба дасти ман афтод молӣ падар,
 Ки баъд аз ман афтад ба дасти писар?..
 Ҷамон беҳ, ки имрӯз мардум ҳуранд,
 Ки фардо пас аз ман ба яғмо³²¹ баранд».
 Хуру пӯшу бахшою роҳат расон!
 Ниғаҳ мечидорӣ зи баҳри касон?²
 Баранд аз ҷаҳон бо худ асхоби роӣ,

¹ Яъне дар вақти ҳосил ғамӣ рӯзи саҳтиро хӯр.

² Ниғаҳ мечидорӣ — ҷӣ ниғаҳ медорӣ.

Фурӯмоя монад ба ҳасрат ба чой...
 Қасе гӯй давлат зи майдон рабуд,
 Ки дар банди осониши халқ буд...
 Раҳи неқмардонии озода гир!
 Чу истодаӣ, дастӣ афтода гир!

ҲИКОЯТ

Якero карам буду қувват набуд,
 Қифофаш³²²⁾ ба қадри мурувват набуд,
 Ки сифла худованди хастӣ мабод!
 Чавонмардро тангдастӣ мабод!..
 На дархӯрди сармоя кардӣ карам¹,
 Тунукмоя³²³⁾ будӣ аз он лочарам.
 Бараш тангдасте ду ҳарфе навишт,
 Ки «эй хубфарҷомии неқӯсиришт!
 Яке даст гирам ба чандии дирам,
 Ки чандест то ман ба зиндон дарам!»
 Ба чашм андараш қадри чизе набуд,
 Ва лекин ба дасташ пашизе набуд.
 Ба ҳасмони бандӣ фиристод мард,
 Ки «эй неқномонии озодмард!
 Бидоред чанде каф аз доманаш,
 Ва гар меғурезад зимон³²⁴⁾ бар манаш!»
 Аз он ҷо ба зиндон даромад, ки «хез!
 В-аз ин шаҳр, то пой дорӣ, гурез!»
 Чу гунҷишк дар боз дид аз кафас,
 Қарораш намонд андарон як нафас.
 Чу боди сабо з-он миён сайр кард,
 На сайре, ки бодаш расидӣ ба гард.
 Гирифтанд ҳолӣ чавонмардро,
 Ки ҳозир кунад сим, ё мардро.
 Чу мурғ аз кафас рафт, натвон гирифт,
 Ба бечорагӣ роҳи зиндон гирифт.
 Шундаи, ки дар ҳабс чанде бимонд,
 На шиква навишту на фаръед хонд,
 Замонҳо наосуду шабҳо нахуфт,
 Бар ӯ порсое гузар карду гуфт:
 «Напиндорамат молимардумхӯрӣ,
 Чӣ пеш омадат то ба зиндон дарӣ?»

¹ Яъне бахшишаш аз дорониаш зиёд буд.

Бигуфт: «Эй чалиси³²⁵⁾ муборакнафас!
 Нахӯрдам ба ҳилатгарӣ моли кас.
 Яке нотагон дидам аз банд реш,
 Халосаш надидам бачуз банди хеш.
 Надидам ба наздики дониш писанд —
 Ман осудаи дигаре пойбанд».
 Бимурд охири неқномӣ бибурд,
 Зиҳӣ³²⁶⁾ зиндагонӣ, ки номаш намурд!
 Тани зиндадил хуфта дар зери гил —
 Беҳ аз оламе зиндаи мурдадил.
 Дили зинда ҳаргиз нағардад ҳалок,
 Тани мурдадил гар бимирад чӣ бок?!..

...Насихат шунав! Мардуми дурбин —
 Накоранд дар ҳеч дил тухми кин.
 Худованди хирман зиён мекунад,
 Ки бо хӯшачини сар гарон мекунад...
 Басо зӯрманде, ки афтод саҳт,
 Бас афтодаро ёварӣ кард баҳт.
 Дили зердастон набояд шикаст,
 Мабодо, ки рӯзе шавӣ зердаст!

ҲИКОЯТ

ҲИКОЯТ

Ҳ.В.У.СОВ
 Н.В.У.СОВ

Бинолид дарвеше аз заъфи ҳол,
 Барӣ тундхӯе худованди мол.
 На динор додаш сияхдил на донг,
 Бар ӯ зад ба сад хорӣ аз кибор бонг.
 Дили соил аз чаври ӯ хун гирифт,
 Сар аз ғам бароварду гуфт: «Эй шигифт,
 Тавонгар турушрӯй боре чарост?
 Магар менатарсад ин талхӣи хост¹?»
 Бифармуд кӯтаҳназар то ғулом —
 Бирондаш ба хориву заҷри тамом.

Шундаи, ки баргашт аз ӯ рӯзгор...
 Шаковат барахна нишондаш чу сир,
 На бораи раҳо карду не боргир³²⁷⁾,
 Финшондаш қазо бар сар аз фока³²⁸⁾ хок,
 Мушаъбидсифат³²⁹⁾ кисаву даст пок.

Н.В.У.СОВ

¹ Хост — дар ин ҷо ба маънои савол ва гадоӣ аст.

Саропой ҳолаш дигаргуна гашт,
 Бар ин мочаро рӯзгоре гузашт.
 Ғуломаш ба дасти кариме ғитод,
 Тавонгардилу дасту равшаниноҳод.
 Ба дидори дарवेशи ошуфтаҳол
 Чунон шод будӣ, ки мискин ба мол.
 Шабонгах яке бар дараиш лукма суст,
 Зи сахтӣ кашидан қадамхош суст.
 Бифармуд соҳибназар бандаро,
 Ки «хушнуд кун марди дармондаро!»
 Чу наздик бурдаш зи хон баҳрае,
 Баровард беҳешта³³⁰ наърае.
 Шикастадил омад бари хоҷа боз,
 Аён кард ашқаш ба дебоча роз.
 Бипурсид солори ғархундахӯ,
 Ки «ашқат зи чаври кӣ омад ба рӯ?»
 Бигуфт: «Андарунам бишӯрид саҳт,
 Бар ахволи ин пири шӯридабахт,
 Ки мамлуки³³¹ вай будам андар қадим,
 Худованди амлоку асбобу снм.
 Чу кӯтоҳ шуд дасташ аз izzу ноз,
 Қунад дасти хоҳиш ба дархо дароз».
 Бихандиду гуфт: «Эй писар, чавр нест,
 Ситам бар кас аз гардиши давр нест!
 На он тундрияст бозоргон³³²,
 Ки бурдӣ сар аз кибр бар осмон?!..
 Ман онам, ки он рӯз аз дар биронд,
 Ба рӯзи манаш даври гетӣ нишонд.
 Нигаҳ кард боз осмон сӯи ман,
 Фурӯ шуст гарди ғам аз рӯи ман».
 ...Басо муфлиси³³³ бенаво сер шуд,
 Басо кори мунъим забар-зер шуд.
 Яке сирати неқмардон шунав!
 Агар неқмардиву покнзарав,
 Ки Шиблӣ зи ҳонут³³⁴ гандумфурӯш¹,
 Ба деҳ бурд анбон³³⁵ гандум ба дӯш,
 Нигаҳ кард, мӯре дар он ғалла дид,

¹ Шиблӣ — аз бузургони аҳли тасаввуф буда, номаш Абӯ Мухаммад бини Халаф аст. Падари Шиблӣ — Халаф аз Шиблӣ ном деҳан Уротеппаи Тоҷикистон буда, ба Бағдод ҳиҷрат карда Шиблӣ дар Сомиро ном райони Бағдод дар соли 862 (247 ҳиҷрий) валлуд ёфта, дар Бағдод дар соли 946 вафот намудааст.

Ки саргашта дар ҳар тараф медавид.
 Зи заҳмат бар ӯ шаб наёруст хуфт,
 Ба маъно³³⁶ худ бозаш оварду гуфт:
 «Мурувват набошад, ки ин мӯри реш —
 Пароканда гардонам аз ҷои хеш»
 Даруни парокандагон ҷамъ дор,
 Ки ҷамъиятат бошад аз рӯзгор!
 Чи хуш гуфт Фирдавсин покзод,
 Ки раҳмат бар он турбати пок бод:
 «Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
 Ки ҷои дораду ҷони ширин хуш аст!»
 Мазан бар сари потавон дасти зӯр,
 Ки рӯзе ба пояш дарафти чу мӯр!
 Даруни фурӯмондагон шод кун!
 Зи рӯзи фурӯмондагӣ ёд кун!
 Набахшид бар ҳоли парвона шамъ¹,
 Нигаҳ кун, ки чун сӯхт дар пешни ҷамъ!
 Гирифтам зи ту потавонтар басест,
 Тавонотар аз ту ҳам, охир, касест.
 Бубахш, эй писар, к-одамизода сайд —
 Ба эҳсон тавон кард, ваҳшӣ ба қайд.
 Адӯро ба алтоф гардан бубанд,
 Ки натвон бурдан ба тег ин каманд!..
 Мақун бад, ки бад бинӣ аз ёри неқ!
 Нарӯяд зи тухми бадӣ бори неқ!
 Чу бо дӯст душвор гириву танг,
 Нахоҳад, ки бинад туро нақшу ранг.
 Ва гар хоҷа бо душманон неқхӯст,
 Басе бар наёяд, ки гарданд дӯст.

ҲИКОЯТ

Ба раҳ дар яке пешам омад ҷавон,
 Ба тақ дар паяш ғусфанде даvon.
 Бад-ӯ гуфтам: «Ин ресмонасту банд.
 Ки меорад андар паят ғусфанд».
 Сабук тавқу занҷир аз ӯ боз кард,
 Чапу рост пӯндан³³⁷ оғоз кард.

¹ Дар ин мисраъ дар нусхаи дигар ба ҷои «набахшид» «набах-» аст.

Бара хамчунон аз паяш медавид,
Ки худ хӯрда буд аз кафи ӯ хавид³³⁸⁾.
Чу боз омад аз айшу бозӣ ба чой,
Маро диду гуфт: «Эй худованди роӣ!
На ин ресмон мебарад бо манаш,
Ки эҳсон камандест дар гарданаш».
Ба лутфе, ки дидаст пили дамон³³⁹⁾,
Набрав ҳаме хамла бар пилбон.
Бадонро навозиш кун, эй некмард,
Ки саг пос дорад чу нони ту хвард¹⁾...

ҲИКОЯТ

Яке рӯбахе дид бе дасту пой,
Фуру монд аз лутфу сунъи худой,
Ки «чун зиндагонӣ басар мебарад,
Бадни дасту по аз кучо меҳӯрад?»
Дар ин буд дарवेशи шӯридаранг,
Ки шере баромад шағоле ба чанг.
Шағоли нагунсорро³⁴⁰⁾ шер хӯрд.
Бинмонд он чи, рӯбох аз ӯ сер хӯрд...
Якин мардро дида бинианда кард,
Шуду такъя бар офаринанда кард,
Ки «з-ин пас ба кунче нишнам чу мӯр,
Ки рӯзӣ нахӯрданд пилон ба зӯр».
Занахдон фуру бурд чанде ба ҷайб.
Ки «бахшанда рӯзӣ расонад зи ғайб».
На бегона темор кардаш, на дӯст,
Чу чангаш рагу устухон монду пӯст...
Бирав, шерн дарранда бош, эй дағал!
Маяндоз худро чу рӯбохи шал!
Чунон саъй кун, к-аз ту монда³⁴¹⁾ сер?
Чу рӯбах ҷӣ бошӣ ба вомонда³⁴²⁾ сер?
Чу шер он киро гардани фарбех аст.
Гар афтад чу рӯбах саг, аз вай бех аст.
Ба чанг ору бо дигарон нӯш кун!
На бар фузлан³⁴³⁾ дигарон гӯш кун!
Бихӯр то тавонӣ ба бозун хеш,
Ки саъят бувад дар тарозун хеш!

¹ Хвард — хӯрд.

Чу мардон бубар ранчу рохат расон!
Муханнае хӯрад дастранчи касон.
Бигир, эй ҷавон, дасти дарवेशи пир!
На худро бияфган, ки «дастам бигир!»
...Қарам варзад он сар, ки мағзе дарӯст,
Ки дунҳимматонанд³⁴³⁾ бемағзу пӯст...

ҲИКОЯТ

Шундам, ки мардест покнабум,
Шиносову рахрав дар аксон Рум.
Ману чанд солукӣ³⁴⁴⁾ сахронавард,
Бирафтем косид³⁴⁵⁾ ба дидори мард.
Сару рӯи хар кас бибӯсиду даст,
Ба тамкину³⁴⁶⁾ нззат нишонду нишаст.
Зараш дидаму заръу³⁴⁷⁾ шогирду рахт,
Вале бемурувват чу бебардарахт³⁴⁸⁾;
Ба лутфу сухан гармрӯ буд мард,
Вале дегдонаш кавӣ буд сард.
Ҳама шаб набудаш қарору хучӯъ³⁴⁹⁾ —
Зи тасбеҳу таҳлил³⁵⁰⁾ моро зи ҷӯъ³⁵¹⁾,
Сахаргах мнён басту дар боз кард,
Ҳамон лутфи дӯшина оғоз кард.
Ҷавоне, ки ширину хуштабъ буд,
Ки бо мо мусофир дар он рабъ³⁵²⁾ буд:
— Маро бўса, — гуфто, — ба тахфиф³⁵³⁾ дех!
Ки дарवेशро тӯша аз бўса бех!
Ба хизмат манех даст бар кафши ман!
Маро нон деҳу кафш бар сар бизан!
Ба исор³⁵⁴⁾ мардон сабак бурдаанд²⁾,
На шабзиндадорони дилмурдаанд.

¹ Тахфиф — дар баъзе нусхаҳо дар ҷои ин калима «тасхиф» дишуд. Дар он сурат маънии байт чунин мешавад: тасхиф, хато-висӣ ва хатокунӣ дар китобат буда, дар қондан муаммо табдил тағйир додани нуктаҳои ҳарфҳо аст. Дар ин ҷо ба маънои дуҷумла, «бӯса»-ро ба тасхиф додан — бо тағйир нуктаҳои вай додан мешавад ва бо тағйир нуктаҳо «бӯса» «тӯша» мегардад, ки маъ-нини хӯрок ва ҷизҳои дарқорини сафар аст.

² Сабак бурдаанд — дар мусобиқа ғолиб омадаанд, ба матлаб исдаанд.

Хамедидам аз посбони татор¹,
Дили мурдаву чашми шабзидадор.
Каромат чавонмардиву нондехист!
Мақолоти³⁵⁵ беҳуда табъи тихист!..
Ба маъий тавон кард даъвий дуруст,
Дами бекадам такъягохест суст!

ХИКОЯТ ДАР БОРАИ ХОТАМ

Шунидам дар айёми Хотам, ки буд,
Ба хайл³⁵⁶ андараш бодное чу дуд,
Сабосуръате раъдбонг адхаме³⁵⁷,
Ки бар барк неши гирифтӣ хаме,
Ба таг жола мерехт бар қуху дашт,
Ту гуфтӣ магар абри найсон гузашт.
Яке селрафтор, ҳомуинавард³⁵⁸,
Ки бод аз паяш бозмондӣ чу гард.
Зи авсофи Хотам ба хар марзу бум —
Бигуфтанду бархе³⁵⁹ ба султони Рум²,
Ки «хамтон ӯ дар ҷаҳон мард нест!
Чу аспаш ба ҷавлону новард нест!
Бисбоннаварде чу киштӣ бар об,
Ки болои сайраш напаррад уқоб!»
Ба дастурӣ доно чунин гуфт шох.
Ки «даъво хичолат бувад бе гувоҳ!
Ман аз Хотам он аспн тозиннажд³⁶⁰.
Бихоҳам гар ӯ макрамаг³⁶¹ карду дод,
Бидонам, ки дар вай шукухи меҳист!»
Ба гар рад кунад, бонги табии тихист!»
Расуле³⁶² хирадманду олим, ба Тай³⁶³
Равон карду лаҳ мард хамроҳи вай.
Замин мурдаву абр гириён бар ӯ³,
Сабо кард бори дигар ҷон бар ӯ.

¹ Посбони татор — посбони лашкари Чингиз, муғул.

² Дар баъзе нусхаҳо дар ҷои ин мисраъ «Бигуфтанд мар сохибулум» дида шуд.

³ Маънии ин мисраъ — дар ҳоки хушк борон меборид, аст.

Ба манзилҳои Хотам омад фуруд,
Баросуд чун ташна бар зиндаруд³⁶⁴.
Симоте³⁶⁵ бияфганду аспе бикӯшт,
Ба доман гухар додашон, зар ба мушт.
Шаб он ҷо бибуданду рӯзи дигар
Бигуфт он чи дониш сохибхабар.
Ҳамегуфт Хотам, парешон чу маст,
Ба дандони ҳасрат ҳамеканд даст,
Ки: «Эй бахравар мубадд³⁶⁶ неқном!
Чаро пеш аз инам нагуфтӣ паём?
Ман он бодрафтори гардуншито —
Барон шумо дӯш кардам кабоб,
Ки донишам аз ҳавли борони сел,
Нашояд шудан дар чарогоҳи хел.
Ба навъи дигар рӯю роҳам набуд,
Чуз он асп дар боргоҳам набуд.
Мурувват надидам дар онни хеш,
Ки меҳмон бихуспад дил аз фоқа реш.
Маро ном бояд дар иқлим фош!
Дигар маркаби³⁶⁷ номвар, гӯ мабош!
Қасонро дирам доду ташрифу асп,
Табиист ахлоқи некӯ, на касб¹.
Хабар шуд ба Рум аз ҷавонмарди Тай,
Хазор офарин кард бар табъи вай.
Зи Хотам бадни нукта розӣ машав!
Аз ин нағзтар мочарое шунав:

ХИКОЯТИ ДИГАР ДАР БОРАИ ХОТАМ

Надонам кӣ гуфт ин хикоят ба ман?
Ки будаст фармондехе дар Яман,
Зи номоварон гӯи давлат рабуд,
Ки дар ганҷбахшӣ назираш³⁶⁸ набуд.
Тавон гуфтан ӯро саҳоби қарам,
Ки дасташ фишондӣ чу борон дирам.

¹ Сифатҳои одамиро ба ду — табиӣ ва касбӣ тақсим мекунаанд. Табиӣ он аст, ки бе ҳеҷ омӯзиш ва варзиш бошад (мисли хӯрдан, хобидан ва дигарҳо), касбӣ он аст, ки бо омӯзиш ва варзиш ба даст дарояд (монанди ягон ҳунар ва ё ягон одаме, ки бо таъсири муҳит пайдо шудааст). Шояд дар ин мисраъ ахлоқи ҳубро табиӣ гуфтааст. Касб дар ин мисраъ ба маънои «касбӣ» аст.

Касе номи Хотам набурдӣ бараш,
 Ки савдо нарафтӣ аз он бар сараш¹,
 Ки «чанд аз мақолоти он бодсанҷ³⁶⁹»,
 Ки на мулк дорад, на фармон, на ганҷ!
 Шундад, ки чашне мулукона сохт,
 Чу чанг андар он базм халке навохт.
 Дигар зикри Хотам касе боз кард;
 Дигар кас сано³⁷⁰ гуфтан оғоз кард.
 Хасад мардро бар сари кина дошт,
 Якеро ба хун хурданах баргумошт,
 Ки «то хаст Хотам дар айёми ман,
 Ба некий нахоҳад шудан номи ман!»
 Балочӯй роҳи Бани Тай гирифт,
 Ба куштан чавонмардро² пай гирифт.
 Чавоне ба рах пеш боз омадаш,
 Қ-аз ӯ бӯи унсе³⁷¹ фароз омадаш,
 Накӯрою доною ширинзабон,
 Бари хеш бурд он шабаш меҳмон.
 Қарам карду ғам хӯрду пӯзиш³⁷² намуд,
 Бадандешро дил ба некий рабуд.
 Ниҳодаш сахар бӯса бар дасту пой,
 Ки «наздики мо чанд рӯзе бипой!»³⁷³
 Бигуфто: «Наёрам шуд ин чо муқим³⁷⁴,
 Ки дар пеш дорам муҳиме азим!»
 Бигуфт: «Ар ний бо ман андар миён,
 Чу ёрони якдил бикӯшам ба чон!»
 — Ба ман дор, — гуфт, — эй чавонмард,
 Ки донам чавонмардро пардапӯш.
 Дар ин бум Хотам шиносӣ магар,
 Ки фархундарӯясту некӯсияр?!
 Сараш подшохи Ямон хостааст,
 Надонам, чӣ кин дар миён хостааст³.
 Гарам рах намоӣ ба д-он чо, ки ўст,
 Хамин чашм дорам зи лутфи ту, дӯст!»
 Бихандид баро, ки: «Хотам манам!
 Сар, инак, чудо кун ба тег аз танам!
 Набояд, ки гар субҳ гардад падид,
 Газандат расад, ё шавӣ ноумед».

¹ Маъини ин мисраъ — аз Хотам рашк бурда дудаш ба сар мезад, гуфтаи аст.
² Чавонмард — мақсад аз ин калима дар ин чо Хотам аст.
³ Хост — дар мисраи аввал аз хоҳиш — хоҳиш кардааст, мисраи дуюм аз хестан — хестааст.

Чу Хотам ба озодагӣ сар ниҳод,
 Чавонро баромад хуруш аз ниҳод,
 Ба хок андар афтоду бар пой част
 Гаҳаш дида бӯсиду гаҳ пою даст.
 Бияндохт шамшеру таркаш ниҳод,
 Чу бечорагон даст бар каш³⁷⁵ ниҳод,
 Ки: «Гар ман гиле бар вучудат занам,
 На мардам, ки дар кеши мардон занам!»
 Ду чашмаш бибӯсиду дар бар гирифт,
 В-аз он чо тариқи³⁷⁶ Яман бар гирифт.
 Малик дар миёни ду абрӯи мард,
 Бидонист холӣ, ки коре накард.
 Бигуфто: «Биё то чӣ дорӣ хабар?
 Чаро сар набастӣ ба фитрок³⁷⁷ бар?
 Магар бар ту номоваре хамла кард,
 Наёвардӣ аз заъф тоби набард?»
 Чавонмарди шотир³⁷⁸ замин бӯса дод,
 Маликро сано гуфту тамкин ниҳод,
 Ки «даръёфтам Хотами номчӯй,
 Хунарманду хушманзару хубрӯй,
 Накӯрою соҳибхирад дидамаш,
 Ба мардонагӣ фавки худ дидамаш.
 Маро бори лутфаш дуто кард пушт,
 Ба шамшери эҳсону лутфам бикӯшт».
 Бигуфт он чи дид аз қарамхон вай.
 Шаҳаншах сано гуфт бар оли Тай³⁷⁹...
 ...Тақаллуф бари марди дарвеш нест,
 Васият хамин як сухан беш нест,
 Ки чандон, ки чаҳдад бувад хайр кун!
 Зи ту хайр монад, зи Саъдӣ сахун!

ҲИКОЯТ

Якеро харе дар гил афтода буд,
 Зи савдош хун дар дил афтода буд.
 Биёбону сармову сорону сайл²,
 Фурӯҳишта зулмат³⁸⁰ бар офоқ зайл³⁸¹.

¹ Мазмуни ин байт — шамшеру таркаш (тирдон)-ро ба як сӯ партофту даст ба сина гузошта очизона тавозӯ кард.
² Сайл — ин калима ба маънои «сел» аст, лекин дар классикҳо бештар ба шакли «сайл» кор фармуда мешавад.

Хама шаб, дар ин ғусса, то бомдод
 Сақат³⁸²⁾ гуфту нафрину дашном дод.
 На душман бираст аз забонаш, на дӯст,
 На султон, ки ин марзбум он ӯст.
 Қазоро худованди он паҳидашт,
 Дар он ҳол мункар³⁸³⁾ бар ӯ баргузашт.
 Шунд ин суҳанҳои дур аз савоб,
 На сабри шундан, на рӯи ҷавоб.
 Малик шармгин бар ҳашам бингарист,
 Ки «савдон ин бар ман аз баҳри ҷист?»
 Яке гуфт: «Шоҳо, ба теғаш бизан,
 Ки нағзошт касро на духтар, на зан!
 Нигаҳ кард султони олий маҳал,
 Худаш дар бало диду ҳар дар ваҳал³⁸⁴⁾.
 Бубахшид бар ҳоли мискини мард,
 Фуру хӯрд ҳашми суҳанҳои сард.
 Зараш доду аспу кабо, пӯстин,
 Чи некӯ бувад меҳр дар вақти кини!
 Яке гуфташ: «Эй пири беақлу ҳуш,
 Аҷаб рағб аз катл!» гуфто: «Ҳамӯш!
 Агар ман бинишдам аз дарди хеш.
 Вай инъом фармуд дархурди хеш»
 Бадиро бадӣ, саҳл бошад, ҷазо
 Агар мардӣ, аҳсин ило ман асо!¹...

ҲИКОЯТ

Яке захиран харҷ кардан надошт,
 Зараш буду ёрон хӯрдан надошт.
 На хӯрдӣ, ки хотир баросоядаш,
 На додӣ, ки фардо бақор оядаш.
 Шабу рӯз дар банди зар буду сим,
 Зару сим дар банди марди лаим.
 Бидонист рӯзе писар дар камин,
 Ки мумсик кучо кард зар дар замин,
 Зи хокаш бароварду бар бод дод.
 Шундаи, ки санге ба ҷояш ниҳод.
 Ҷавонмардро зар бақое накард,
 Ба як дасташ омад, ба дигар бихӯрд...

¹ Аҳсин ило ман асо! — ин ҷумла арабӣ буда, маънаш «нисе кун ба касе, ки ба ту бадӣ кардааст» мебошад.

Ниҳода падар ҷанг бар нон хеш¹,
 Писар ҷангиву нон оварда пеш.
 Падар зору гириён ҳама шаб нахуфт,
 Писар бомдодон бихандиду гуфт:
 — «Зар аз баҳри хӯрдан бувад, эй падар!
 Барон ниҳодан ҷи сангу ҷи зар!
 Зар аз санги ҳоро бурун оваранд,
 Ки бо дӯстону азизон хӯранд²».
 Зар андар кафи марди дунбонараст,
 Ханӯз, эй бародар, ба санг андараст.
 Чу дар зиндагонӣ бадӣ бо аёл,
 Гарат марг хоҳанд, аз эшон манол!
 Бахили тавонгар ба динору сим
 Чу морест болон ганче муким³.
 Аз он солҳо мебинмонад зараш,
 Ки ларзад тилисме ҷунин бар сараш,*
 Ба санги аҷал ногаҳон бишкананд,*
 Ба осудагӣ ганҷ қисмат кунанд.
 Пас аз бурдану гирд кардан чу мӯр,
 Бихӯр пеш аз он ки-т⁴ хӯрад кирми гӯр!
 Суҳанҳои Саъдӣ мисоласту панд,
 Ба қор оядат, гар шавӣ қорбанд!
 Дареғ аст аз ин рӯй бартофтан!
 Қ-аз ин рӯй давлат тавон ёфтан.

ҲИКОЯТ

Ҷавоне ба донге қарам карда буд,
 Таманнон³⁸⁵⁾ пири бароварда буд.
 Ба ҷурме гирифт осмон ногаҳаш,
 Фирристон султон ба қуштангаҳаш.

¹ Дар ин мисраъ «ной» ба маънои нон гулӯст, ки аз он ҷо хӯрок егузарад.

² Дар як нусхаи дигар дар ҷои ин мисраъ: «Ки бахшанду пӯшанду осон хӯранд» дида шуд.

³ Дар як нусхаи дигар дар ҷои ин мисраъ, ин мисраъ дида шуд: «Тилисмест болон ганче муким» ва ба ҷои ду мисрае ҳам, ки бо ломати * ишорат карда шуданд, ин ду мисраъ дида шуд: «...Ки море ҷунин бошад андар сараш», «Ба теги аҷал морро сар ананд».

⁴ ...Ки-т — ки туро.

Такопӯн туркону¹ ғавғои ом,
 Тамошокунон бар дари кую бом.
 Чу дид андар ошӯб дарвеши пир —
 Чавонро ба дасти халонк асир,
 Дилаш бар чавонмарди мискин бихаст,
 Ки боре дил оварда будаш ба даст.
 Баровард зорӣ, ки «султон бимурд!
 Чахон монду хӯи писандида бурд!»
 Ба ҳам бархамесуд дасти дарег,
 Шуниданд туркони охиштатег.
 Ба фаръед аз эшон баромад хурӯш,
 Тапончазанон³⁸⁶ бар сару рӯю дӯш,
 Пнёда ба сар то дари боргоҳ,
 Давиданду бар тахт диданд шох.
 Чавон аз миён часту бурданд пир.
 Ба гардан, бари тахти султон асир.
 Ба хавлаш бипурсиду хайбат намуд,
 Ки «марги манат хостан аз чӣ буд?...»
 Баровард пири диловар забон,
 Ки «эй халкадаргӯши ҳукмат чахон!
 Ба кавли дурӯге, ки «султон бимурд!
 Намурдиву бечорае чон бибурд!»
 Малик 3-ин ҳикоят чунон баршукуфт,
 Ки чизе бубахшиду чизе нагуфт.
 В-аз ин чониб афтону хезон чавон
 Хамерафт бечора ҳар сӯ давон.
 Яке гуфташ: «Аз чорсун қасос,
 Чӣ қардӣ, ки омад ба қонат халос?»
 Ба гӯшаш фуру гуфт: «Қ-эй хушманд!
 Ба қоне зи донге раҳидам зи банд!»
 Яке тухм дар хок аз он мениҳад,
 Ки рӯзи фурумондагӣ бар диҳад...

ТАНБЕҲ

Бигуфтем дар боби эҳсон басе,
 Валекин на шартаст бо ҳар қасе.

¹ Туркон — дар замоне ки Саъдӣ зиндагонӣ мекард, подшоҳи Эрон аз туркон барои худ нӯкарони харидаи хосса тайёр мекарда. Бинобар ин дар ин ҷо мақсад аз туркон — аскарони хоссаи харида гуфтаи аст.

Бихӯр мардумозорро хуну мол,
 Ки аз мурғи бад қанда бех парру бол!...
 Барандоз беҳе, ки хор оварад!
 Дарахте бупарвар, ки бор оварад!
 Қасеро бидеҳ пояи меҳтарон,
 Ки бо кехтарон сар надорад гарон!
 Набахшӣ дар ҳар қучо золимист,
 Ки раҳмат бар ӯ, қавр бар оламест!
 Чахонсӯро қушта бехтар қароғ,
 Яке бех дар оташ, ки халқе ба доғ!
 Ҳар он қас, ки бар дузд раҳмат қунад,
 Ба бозун худ қорвон мезанад.
 Чафопешагонро бидеҳ сар ба бод!
 Ситам бар ситампеша — адласту дод!

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки марде ғамӣ хона хӯрд,
 Ки занбӯр дар сакфи он лона қард.
 Эи духтар талаб қард сотурро³⁸⁷,
 Ки вайрон қунад хоназанбӯрро.
 Занаш гуфт: «Аз инҳо чӣ хоҳӣ? Мақан,
 Ки мискин парешон шаванд аз ватан!»
 Бишуд марди доно паи қори хеш,
 Гирифтанд як рӯз занро ба неш.
 Зани бехирад бар дару бому қӯй,
 Ҳамакард фаръеду мегуфт шӯй:
 «Мақун рӯй бар мардум, эй зан, туруш!»
 Ту гуфти, ки «занбӯри мискин мақуш»

Қасе бо бадон некӯй чун қунад?
 Бадонро таҳаммул бад афзун қунад.
 Чу андар саре бинӣ озори халқ,
 Ба шамшерӣ тезаш биёзор халқ!
 Наи найза дар халқан қорзор,
 Бақиматтар аз найшақар сад қазор.
 Чи некӯ задаст ин масал пири деҳ:
 «Сутур³⁸⁸ лағадзан қаронбор бех!»
 Чу гурба навозӣ қабӯтар барад,
 Чу фарбеҳ қунӣ гург, Юсуф хӯрад!...

¹ Маънии ин байт ба афсонаи Юсуф ва Зулайхо асос ёфтааст.

На хар кас сазовор бошад ба мол,
Яке мол хоҳад, яке гӯшмол.
Биное, ки маҳкам набошад асос,
Баландаш макун! В-ар кунӣ з-ӯ харос!..
Сари чашма шояд гирифтани ба мил¹,
Чу пур шуд, нашоид гузаштан ба мил.
Бубанд, эй писар, Дачла³⁸⁹ гар об кост²,
Ки суде надорад чу селоб хост!
Чу гурги хабис омадат дар каманд,
Бикуш! В-арна баркан дил аз гӯсфанд!..
Мағӯ шояд ин мор куштан ба чӯб!
Чу сар зери санги ту дорад, бикӯб!
Қаламзан, ки бад кард бо зердаст,
Қалам бехтар ӯро ба шамшер даст³..
Саид³⁹⁰ оварад кавли Саъдӣ ба ҷой,
Ки тартиби мулкасту тадбири рой⁴..

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ «Сари чашма шояд гирифтани ба бел» дида шуд, ки бояд нусхаи асл ҳамин бошад. Зеро чуки «бел» ба обҷерӣ муносибат дорад, инчунин шакли ин калима бо хамранг аст ва санъати «ҷинос» ҳам ба даст мебарояд.

² Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ «Бубанд, эй писар, Дар обкост» дида шуд (дар ин ҷо «обкост» ба тарзи як калима), зидди «обхез» кор фармуда шуда ҳамон чизро ифода мекунад. Нусхаи аввали ифода мекард).

³ Қалам — дар ин мисраъ ба маънои қаламкардашуда, бурҷи партофташуда.

⁴ Дар як нусхаи дигар дар ин мисраъ ба ҷои «тартиб» «тавфӣ» дида шуд, ки ба маънои фаровонӣ ва фаровонкунӣ мешавад.

БОБИ СЕЮМ ДАР БОРАИ ИШҚ

...Туро ишқи ҳамчун хуше з-обу гил,
Рабоид ҳаме сабру оромӣ дил.
Ба бедориаш фитна бар хадду³⁹¹ хол¹,
Ба ҳоб андариш пойбанди ҳаёл.
Ба сидкаш ҷунон сар ниҳӣ бар қадам,
Ки бинӣ чаҳон бо вучудаш адам².
Чу дар чашми шохид³⁹² наёяд зарат,
Зару ҳок яқсон намоид барат.
Дигар бо касат бар наёид нафас,
Ки бо ӯ намоид дигар ҷон кас..
На андеша аз кас, ки расво шавӣ.
На токат, ки як дам шиқебо³⁹³ шавӣ.
Гарат ҷон биҳояд ба лаб бар ниҳӣ³,
В-арат теғ бар сар инҳад, сар ниҳӣ..

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки дар лаҳни³⁹⁴ хунҷегаре³⁹⁵,
Ба раке андар омад парипайкаре.
Зи дилҳои шӯрида пероманаш,
Гирифт оташи шамъ дар доманаш.

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои «хал» «хат» дида шуд.

² Маънии ин мисраъ — бо будани ӯ чаҳонро набуда — нест ҳиқиб мекуни.

³ Дар нусхаи дигар ба ҷои «ба лаб» «ба каф» дида шуд.

Пароканда хотир шуду хашмнок.
Яке гуфташ аз дӯстдорон: «Чӣ бок...
Туро оташ, эй дӯст, доман бисӯхт!
Маро худ ба якбора хирман бисӯхт»...

ҲИКОЯТ

Яке шоҳиде дар Самарқанд дошт,
Ки гӯй «ба ҷон самар³⁹⁶ қанд дошт».
Ҷамоле гарав бурда аз офтоб,
Зи шӯхеш бунбеди таквӣ хароб...
Ҳамаҷафтиву дидаҳо дар паяш.
Дили дӯстон карда ҷон бархаш³⁹⁷.
Назар кардӣ он шӯх бар вай нухуфт,
Нигоҳ кард боре ба тундиву гуфт,
Ки «эй хирасар, чанд пӯй паям?
Надонӣ, ки ман мурғи домат наям?
Гарат бори дигар бубинам, ба теғ —
Ҷу душман бибурам сарат бедареғ!»
Касе гуфташ: «Акнун сари хеш гир!
В-аз ин сахлтар матлабе пеш гир!
Напиндорам ин ком ҳосил кунӣ,
Мабодо, ки ҷон дар сари дил кунӣ!»
Ҷу мафтунӣ³⁹⁸ содиқ маломат шунид,
Ба дил аз дарун нолае бар кашид,
Ки «бигзор, то захми теғи ҳалок
Биғалтонадам лоша³⁹⁹ дар хуну хок!
Магар пешни душман, бигӯяндӯ дӯст,
Ки «ин куштаи дасту шамшерӣ ўст!»
Намебинам аз хоки кӯяш гурез,
Ба бедод, гӯ, обрӯям бирез!
Маро тавба фармой, эй худпараст!
Туро тавба з-ин гуфта авлотар аст!
Бубахшой бар ман, ки харч ў кунад!
Агар касди хун аст, некӯ кунад!
Бисӯзонадам хар шабе оташаш,
Сахар зинда гардам ба бӯи хушаш...»
Мадех, то тавонӣ, дар ин ҷанг пушт,
Ки зиндаст Саъдӣ ҷу ишқаш бикушт!..

¹ Харч ў кунад — хар чӣ ў кунад.

ҲИКОЯТ

Шикоят кунад наварӯсе ҷавон
Ба пири, зи домоди номехрубон,
Ки «мапсанд чандин, ки бо ин писар
Ба талхӣ равад рӯзгорам ба сар.
Қасоне, ки бо мо дар ин манзиланд,
Набинам, ки ҷун мо парешондиланд.
Зану мард бо ҳам ҷунон дӯстанд,
Ки гӯй ду мағзанду як пӯстанд.
Набинӣ дар ин муддат аз шӯи ман,
Ки боре бихандид дар рӯи ман».
Шунид ин суҳан пири фархундафол,
Сухандон бувад марди деринасол.
Яке посухаш⁴⁰⁰ дод ширину хуш,
Ки «гар хубрӯяст, бораш бикаш!»
Дареғ аст рӯй аз касе тофтан,
Ки дигар нашояд ҷу ў ёфтан.
Ҷаро сар кашӣ з-он, ки гар сар кашад —
Ба харфи вучудат қалам дар кашад?!..

. Басо акли зӯровари ҷирадаст,
Ки савдон ишқаш кунад зердаст.
Ҷу савдо хирадро бимолид гӯш,
Наёрад дигар сар баровард хуш.

ҲИКОЯТ БА ТАРЗИ МАСАЛ

Яке панҷан оханин рост кард,
Ки бо шер зӯроварӣ хост кард.
Ҷу шераш ба сарпанча дар худ кашид,
Дигар зӯр дар панҷан худ надид.
Яке гуфташ: «Охир чӣ хуспӣ ҷу зан?
Ба сар панҷан оханинаш бизан!»
Шунидам, ки мискин дар он зер гуфт:
«Нашояд бадин панча бо шер гуфт!»
Ҷу бар акли доно шавад ишқ чир⁴⁰¹,
Ҳамон панҷан оханинасту шер!..
Ҷу ишқ омад, аз ақл дигар мағӯй,
Ки дар дасти ҷавгон асир аст гӯй!

ҲИКОЯТ

Мини ду амзода вуслат⁴⁰² фитод —
 Ду хуршедсимон меҳтарнажод.
 Якero ба ғоят хуш афтода буд,
 Дигар номзад саркаш афтода буд.
 Писарро нишонданд пирони дех.
 Ки «меҳрат бар ӯ нест, маҳраш бидех!»¹
 Бихандиду гуфто: «Ба сад ғусфанд —
 Тағобун⁴⁰³ набошад раҳой зи банд!
 Ба нохун паричеҳра меканд пӯст,
 Ки «харгиз бадни кай шикебам зи дӯст?!
 На сад ғусфандам, ки сесад хазор —
 Наярзад ба подидани рӯи ёр».

ҲИКОЯТ

Ба Мачнун касе гуфт: «К-эй неспай!
 Чӣ будат, ки дигар наёӣ ба Хай⁴⁰⁴?
 Магар дар сарат шӯри Лайли намонд?
 Хаёлат дигар гашту майле намонд?»
 Чу бишнид бечора бигрист зор,
 Ки «эй хоча, дастам зи доман бидор!
 Маро худ дили дардмандасту реш,
 Ту низам мазан бар сари реш неш!»²
 На дурӣ далели сабурӣ⁴⁰⁵ бувад,
 Ки бисёр дурӣ зарурӣ бувад.
 Бигуфт: «Эй вафодори фархундахӯ!
 Паёме, ки дорӣ ба Лайли бигӯ!»
 Бигуфто: «Мабар номи ман пешни дӯст,
 Ки хайф аст номи ман он чо, ки ўст!»...

Дар боран мусикӣ ва ракс меғӯяд:

¹ Маҳраш бидех! — яъне талок кун! (дар никохи шарнатӣ вақт ки дар минан зану шӯй хох ба сабаби марг бошад, хох ба сабаби талок худой афтад, ин киёми маҳр аз моли шӯй дода мешавад. Дар вақти вучуди никоҳ «маҳр додан» киноя аз талок кардан бошад).

² Дар як нусхаи дигар ба ҷои ин байт ин байт дида шуд: «Маро худ дили дардманд аст, хез! Ту низам намак бар ҷарохат маро».

...Набинӣ шутур бар навои араб,
 Ки чунаш ба ракс андар орад тараб⁴⁰⁶?¹
 Шутурро чу шӯру тараб дар сар аст,
 Агар одамро набошад, хар аст.

ҲИКОЯТ

Шакарлаб чавоне най омӯхтӣ,
 Ки дилхо дар оташ чу най сӯхтӣ.
 Падар борхо бонг бар вай задӣ —
 Ба тундливу оташ дар он най задӣ.
 Шабе бар навои писар гӯш кард.
 Самоаш⁴⁰⁶ парешону мадхуш кард.
 Ҳамегуфт бар чеҳра афганда хай⁴⁰⁷?
 Ки «оташ ба ман дар зад ин бор най!»²

Муаллиф, баъд аз он ки дар боран ишк боз якчанд хикоя ва масал менависад, ин бобро бо ин порча тамом мекунад:

Шабе ёд дорам, ки чашмам нахуфт,
 Шунидам, ки парвона бо шамъ гуфт,
 Ки «ман ошикам, гар бисӯзам равост,
 Туро гиряву сузу зорӣ ҷарост?»
 Бигуфт: «Эй хаводори мискини⁴⁰⁸ ман,
 Бирафт ангабин — ёри ширини ман!»
 Чу ширинӣ аз ман бадар меравад,
 Чу Фарҳод оташ ба сар меравад.
 Ҳамегуфту хар лаҳза селоби дард
 Фурӯ медавидаш ба рухсори зард,
 Ки «эй муддан⁴⁰⁹, ишк кори ту нест,
 Ки на сабр дори, на ёрон ист!
 Ту бигрезӣ аз пешни як шӯъла, хом!
 Ман истодаам то бисӯзам тамом!

¹ Машхур аст, ки хар вақт сорбонони араб, дар роҳ хониш ё найнавозӣ кунанд, мувофиқи нағман онҳо шутурони онҳо ҳам ба ҷӯш омада ракс ва бозӣ мекардаанд. Шонр мазмуни ин байтро аз ҳамон ҳодиса гирифтааст.

² Ин бор най — дар баъзе нусхаҳо «ин бонги най» дида шуд.
³ Дар шамъи мумрезӣ, аввал асалро аз мум ҷудо карда меги-
 ранд ва аз он мум шамъ мерезанд. Мазмуни ин байт ба ҳамоно хо-
 диса асос ёфтааст.

Туро оташи ишк агар пар бисӯхт,
Маро бин, ки аз пой то сар бисӯхт!
Мабин тобишу маҷлисафрӯзиям!
Тапиш бину селобу дилсӯзиям».
Нарафта зи шаб ҳамчунон бахрае,
Ки ногаҳ бикӯшташ паричеҳрае.
Ҳамегуфту мерафт дудаш ба сар:
«Ҳамин аст поёни ишк, эй писар!
Агар ошиқӣ хоҳӣ омӯхтан,
Ба куштан фараҳ ёбӣ аз сӯхтан!»...
Агар ошиқӣ, сар машӯӣ аз мараз!
Чу Саъдӣ фуру шӯӣ даст аз ғараз...
Ба даръе мараб гуфтамат зинҳор!
Ба гар меравӣ, тан ба тӯфон супор!

БОБИ ЧОРУМ

ДАР БОРАИ ТАВОЗУЪ

Яке қатра борон зи абре чакид,
Ҳичил шуд чу пахнои даръе бидид,
Ки «чое, ки даръест ман чистам?»
Гар ӯ хаст, ҳақко, ки ман нестам!»
Чу худро ба чашми ҳақорат⁴¹⁰ бидид,
Садаф дар канораи ба ҷон парварид.
Сипехраи ба чое расонид қор,
Ки шуд номвар лӯълӯи шохвор,
Баландӣ аз он ёфт, к-ӯ паст шуд,
Дари нестӣ кӯфт, то хаст шуд...

ТАНБЕҲ

Гарат чоҳ бояд, макун чун ҳасон⁴¹¹ —
Ба чашми ҳақорат назар дар касон!
Гумон кай барад мардуми хушманд,
Ки дар сар киро нест қадри баланд?!..
Аз ин номвартар маҳалле маҷӯ,
Ки хонанд ҳалқат писандидахӯ!
На гар чун туй бо ту кибр оварад.
Бузургаш набинӣ ба чашми хирад?!..
Ту низ ар такаббур кунӣ, ҳамчунон
Намоя, ки пешат такаббуркунон!
Чу истодаӣ бар мақоми баланд,
Бар афтода, гар хушмандӣ маҳанд!
Басо истода даромад зи пой,
Ки афтодагонаш гирифтанд чой.

Гирифтам, ки худ хастӣ аз айб пок,
Тааннута¹²² макун бар мани айбнок!...
Агар мардӣ, аз мардин худ мағӯй!
На ҳар шахсаворе бадар бурд гӯй!
Пиёз омад он беҳунар чумла пӯст,
Ки пиндошт чун писта мағзе дар ўст...
Сухан монад аз оқилон ёдгор,
Зи Саъдӣ ҳамин як сухан ёд дор!...

ХИКОЯТ

Факихе куҳанҷомаву таиғдаст,
Дар айвони қозӣ ба саф баринишаст,
Нигаҳ кард қозӣ бар ў тез-тез,
Муарриф¹ гирифт остинаш, ки «хез!»
Надонӣ, ки бартар мақоми ту нест?
Фурӯтар нишин, ё бирав, ё бинист²,
На ҳар кас сазовор бошад ба садр¹¹³,
Қаромат¹¹⁴ ба ғазласту рутбат¹¹⁵ ба кадр¹
Дигар раҳ чӣ хоҷат ба панди қасат?!..
Ҳамин шармсорӣ укубат басат!
Ба иззат ҳар он, к-ӯ фурӯтар нишаст,
Ба хорӣ наҷфтад зи боло ба паст.
Ба қои бузургон далерӣ макун!
Чу сарпанҷаат нест, шерӣ макун!
Чу оташ баровард дарвеш дуд,
Фурӯтар нишаст аз мақоме, ки буд.
Факиҳон тариқи қада¹¹⁶ сохтанд,
«Лима?»¹¹⁷ «лонусаллим!»¹¹⁸ дарандохтанд.
Қушоданд бар ҳам дари фитна боз,
Ба «лову»¹¹⁹ наам¹²⁰ карда гардан дароз.
Ту гӯй хурӯсонӣ шотир ба чанг
Фитоданд дарҳам ба минқору чанг.
Яке бе худ аз хашмнокӣ чу маст,
Яке бар замин мезадӣ ҳар ду даст.

¹ Муарриф — маънои ин калима шиносонанда буда, дар ин ҷо мақсад қасест, ки дар маҷлиси дарборҳои феодали ва мансабдорони калони онҳо ҳар касро мувофиқи кадр ва мартабаи расмиаш мушоҳида намояд.

² Бинист — дар ин ҷо ба маънои «рост исто!».

Фитонанд дар укдан¹²¹ печ-печ,
Ки дар халли он раҳ набурданд ҳеч.
Қуҳанҷома андар сафи охири,
Ба ғурриш даромад чу шерӣ ари¹²²,
Ки: «Бурҳон¹²³ қавӣ бояду маънавий!
На рағҳон гардан ба ҳуҷҷат қавӣ!
Маро низ ҷавғони лаъбасту¹²⁴ гӯй!
Бигуфтанд: «Агар нек донӣ, бигӯй!»
Пас он ғаҳ ба зонун иззат нишаст,
Забон бар қушоду даҳонҳо бубаст.
Ба қилқи¹²⁵ фасохат баёне, ки дошт,
Ба дилҳо чу нақши нигин барнигошт.
Сар аз қун сурат ба маънӣ қашид,
Қалам бар сари харфи даъвий қашид.
Бигуфтандаш аз ҳар қанор офарин,
Ки «бар ақлу таъбат ҳазор офарин!»
Саманди¹²⁶ сухан то ба ҷое биронд,
Ки қозӣ чу ҳар дар ҳалобе¹²⁷ бимонд!
Баровард аз тоқ дастори хеш,
Ба иқрому лутфаш фиришод пеш,
Ки «хайхот қадри ту нашнохтам!
Ба шукри қудумат напардохтам!
Дареғ оялам бо ҷушини мое»,
Ки бинам туро дар ҷушини пояе».
Муарриф ба дилдорӣ омад бараш,
Ки дастори қозӣ ниҳад бар сараш.
Ба дасту забон манъ кардаш, ки «дур!
Манех бар сарам пойбанди ғурур!..
Чу «мавлум!» хонанду «садри қабир!»
Намоянд мардум ба ҷашмам ҳақир.
Тафовут қунад ҳаргиз оби зулол.
Ғарш куза заррин бувад ё сафол?!..
Хирад бояд андар сари марду мағз,
Набояд маро чуи ту дастори нағз!
Қас аз сарбузургӣ набошад баҷиз,
Қаду сарбузургасту бемағз низ.
Маяфроз гардан ба дастору риш,
Ки дастор пунбасту сиблат¹²⁸ ҳашини¹²⁹

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ, мисран: «Ки қозӣ чу ҳар дар ваҳал бозмонд» навишта шудааст, аммо ҳоҳ «ҳалоб» бошад, ҳоҳ «ваҳал» — ҳар ду ҳам дар маънии лойқа, лойдон мебошанд.

Ба сурат касоне, ки мардумвашанд,
 Чу сурат хамон бех, ки дам дар кашанд.
 Ба кадри хунар чуст бояд махал,
 Баландиву нахсӣ макун чун Зухал!¹
 Наи буръеро баландӣ накуст,
 Ки хосияти найшакар худ дар ӯст.
 Бадин ақлу химмат нахонам касат!
 Агар меравад сад ғулом аз пасат!
 Чи хуш гуфт хармӯхран⁴³⁰ дар ғиле,
 Чу бардошташ пуртамаъ чохи́ле:
 «Маро кас нахоҳад харидан ба ҳеч,
 Ба девонагӣ дар харирам мапеч!»
 Ғиё худ хамон кадр дорад, ки ҳаст.
 Ва гар дар миёни шақонқ⁴³¹ нишаст.
 На мунъим⁴³² ба мол аз касе бехтар аст,
 Хар ар чулли атлас бипӯшад, хар аст».
 Бадин шева марди сухангӯй чуст,
 Ба оби сухан кина аз дил бишуст.
 Дилозурдаро сахт бошад сахун,
 Чу хасмат биафтод, сустӣ макун!
 Чу дастат диҳад, мағзи душман барор!
 Ки фурсат фуру шӯяд аз дил ғубор.
 Чунон монд козӣ ба чавраш асир,
 Ки гуфт: «Инна хозо лаявмун асир!»²
 Ба дандон газид аз тағобун³ ядайн⁴³³,
 Бимондаш дар ӯ дида чун фарқадайн⁴³⁴.

В-аз он чо чавон рӯи химмат битофт,
 Бурун рафту бозаш нишон кас наёфт.
 Ғирев аз бузургони маҷлис бихост,
 Ки «оё чунин шӯхчашм аз кучост?»
 Накиб⁴³⁵ аз паяш рафту ҳар сӯ давид,
 Ки «марде бадин наъту⁴³⁶ сурат кӣ дид?»
 Яке гуфт: «Аз ин навъ шириннафас —
 Дар ин шаҳр Саъдӣ шиносем ба!»
 Бар он сад хазор офарин, к-ин бигуфт,
 Ҳақи талх бин то чӣ ширин бигуфт!

¹ Зухал — номи як ситора аст. Назар ба нучуми афсонагӣ ситора аз ҳамаи ситорагон баландҷой буда, нахсавар аст. Дар ҷои ин тамсил ба ҳамаи маънӣ асос ёфтааст.
² Инна хозо лаявмун асир — ба дурустӣ, ки ин рӯзи саҳт асир аҷҷуб» дида шуд.
³ Тағобун — зиёнбинӣ (дар нусхаи дигар дар ҷои ин калима «тағобун» дида шуд).

Чунон ки аз охири ҳикоя маълум мешавад, қаҳрамон ин дoston шахсан худ Саъдӣ аст. Мо бисъёр дoston аз ҳикояҳоро дидем, ки муаллиф аз худ гап мезанад. Аммо ҳеҷ кадоми онҳо ба ин дилчаспӣ нест, ки Саъдӣ дар ин ҷо ба кор бурдааст: муаллиф дар ин ҷо аз саргузаштҳои худаш будани ин ҳикояро аз хонанда пинҳон медорад. Бинобар ин ба сифати як одами бетараф озодона гап мезанад (одам агар аз саргузаштҳои худ гап занад, хусусан дар бораи мунозираи худ бо касе, харчанд мувофиқи мантиқ бошад ҳам, озодона ҳикоя карда наметавонад ва агар ҳар чӣ ҳаст, озодона гӯяд, хонанда аз вай як навъ худсӯй ва худписандиро ҳис мекунад ва дар он сурат он таъсириро, ки муаллиф аз он асар умед кардааст, намебахшад).

...Ба нармӣ зи душман тавон канд пӯст,
 Чу бо дӯст сахтӣ кунӣ, душман ӯст,
 Чу сандон касе сахтрӯй накард,
 Ки хонски таъдиб⁴³⁷ бар сар нахӯрд...
 Ба ширинзабонӣ тавон бурд гӯй,
 Ки пайваста талхӣ барад тундхӯй.
 Ту ширинзабонӣ зи Саъдӣ бигир!
 Турушрӯйро гӯ: «Ба сахтӣ бимир!»¹.

¹ Саъдӣ, чунон ки дар аввал ва рафти ҳикоя кӣ будани қаҳрамонро пинҳон доштааст, дар охир — дар вақти шиносонидани он қаҳрамон ҳам бетарафиро аз даст навода бо камолӣ устодӣ ошкоро кардааст, ки ин кор дар ин ҳикоя боз як ширинии дигар бахшидааст. Саъдӣ, умуман, дар ин ҳикоя санъати сухан ва тасвириро ба дараҷаи бисъёр боло баровардааст, ки характер ва қорҳои иштироккунандагон дoston ба пеши назари хонанда мучассам шуда намоён мегарданд. Тез-тез нигоҳ кардани козӣ, аз он нигоҳи тез мақсади козиро фаҳмида давида омада аз остини факир ғирифта кашола кардани пешхизмат (муарриф) — инҳо аз он ҷумла одатҳои дарборҳои феодалиҳо ва дари хонаи мансабдорони онҳо мебошанд. Мунозира ва мувоҳисаи «илмӣ» ҳам, ки Саъдӣ дар ин дoston тасвир кардааст, тамоман ва бо ҳамаи майда-чуйдаҳои воқеист: нафаҳмида дод гуфтанҳо, рағи гарданро ҳезонда хурусвор ба ҳамалигин Октябр дар дарбори амир — дар маҷлисиҳои расмӣ муллоён, дар хонаи козиқалон ва муллоҳои қалон, дар тӯй ва ҷанозаҳо ва дараҷаи баландии ин дostonи Саъдиёро касе дуруст таъин карда наметавонад, ки аҳволи мазкурро бо ҷашми худ дида бошад. Ман, ки дар он маҷлисиҳо будаам ва дидаам, «Саъдӣ дар ин дoston сухан ва тасвириро ба қуллан бисъёр баланди санъат баровардааст» мегӯям.

ХИКОЯТ

Шакархандае ангабини мефурӯхт,
Ки дилхо зи шириниаш мебисӯхт.
Наботе миён баста чун найшакар,
Бар ӯ муштарӣ аз мағас бештар.
Гар ӯ захр бардошти филмасал,
Бихӯрдандӣ аз дасти ӯ чун асал.
Гароне назар кард дар кори ӯ.
Ҳасад бурд бар рӯзи бозори ӯ.
Дигар рӯз шуд, гашт хар кӯ давон,
Асал бар сару сирка бар абрӯвон¹.
Басе гашт фаръедхон пешу пас.
Ки бинишаст бар ангабиниаш мағас².
Шабонгах, чу наклаш наомад ба даст,
Ба дилтангӣ омад ба кунче нишаст.
Чу осӣ туруш карда рӯй аз ванд³,
Чу абрӯи зиндонӣ рӯзи ид.
Занаш гуфт бозикунон шӯйро:
«Асал талх бошад турушрӯйро»
...Харомат бувад пони он кас чашид,
Ки чун суфра абрӯ ба ҳам даркашид.
Мақун хоча бар хештан кор сахт,
Ки бадхӯй бошад нагунсорбахт!⁴
Гирифтам зи симу зарат чиз нест!
Чу Саъдӣ забони хушат низ нест?!

...Зи хушбӯри оқил назебад, ки даст
Занад дар гиребони подони маст.
Саге пон саҳронишине газид,
Ба хашме, ки захираш зи дандон ҷакид...
Шаб аз дард бечора хобаш набурд.
Ба хел³ андараш духтаре буд хурд,
Падарро ҷафо карду тундӣ намуд,
Ки «охир туро низ дандон набуд?!»..
Пас аз гирья марди парокандарӯз —

¹ Сирка бар абрӯвон — яъне рӯй турш карда.

² Маънии ин мисраъ — аз беҳаридорӣ бар асалаш мағас нишаст гуфтаи аст. Дар як нуسخаи дигар дар ин мисраъ ба ҷои «бинишаст» дила шуд. Дар он сурат, ба асалаш мағас ҳам наинишаст (чи ҷои харидор) мешавад.

³ Хел — дар ин ҷо маҷозан дар маънои онла ва хонавода фармуда шудааст.

Бихандид: «Қ-ёй момаки¹ дилфурӯз!
Маро гарчи ҳам салтанат² буди неш,
Дарег омадам кому дандони хеш.
Маҳол аст гар тег бар сар хурам,
Ки дандон ба пон саг андар барам!»...

ХИКОЯТ

Малик Солех¹ аз подшоҳони Шом,
Бурун омадӣ субҳдам бо ғулом.
Бигаштӣ дар атрофи бозору кӯй,
Ба расми араб нима барбаста рӯй,
Ки сохибназар буди дарвешдӯст,
Қасе, к-ин ду дорад, малик Солех ӯст.
Ду дарвеш дар масҷиде хуфта ёфт,
Парешондилу хотир ошуфта ёфт...
Яке з-он ду мегуфт бо дигаре,
Ки «ҳам рӯзи маҳшар бувад доваре.
Гар ин подшоҳони гарданфароз,
Ки дар лаҳву² айшанд бо кому ноз,
Дароянд бо очизон дар бихишт,
Ман аз гӯр сар барнадорам зи хишт.
Бихишти барини мулку маъвои мост,
Ки банди ғам имрӯз дар пон мост.
Ҳама рӯз аз инҳо ҷӣ дилӣ хушӣ,
Ки дар охираи низ захираи кашӣ?!
Агар Солех он ҷо ба девори боғ,
Дарояд, ба қафшаш барорам димоғ!»
Чу мард ин сухан гуфт, Солех шунид,
Дигар будан он ҷо масоҳе надид,
Даме рафт, то ҷашман офтоб,
Зи ҷашми халонк фуру шуст хоб,
Давон хар ду касро фириестоду хонд,
Ба хайбат нишасту ба ҳурмат нишонд.
Бар эшон биборид борони ҷуд,
Фуру шусташон гарди зул³ аз вучуд.
Пас аз ранҷи сармову борону сел,
Нишастанд бо помдорони хел.

¹ Малик Солех — яке аз подшоҳони Димшқи Шом буда, дар соли 1174 (569 ҳиҷрӣ) ба сарни ҳукумат омада, дар соли 1182 вафот намудааст.

Гадоёни бе чома шаб карда рӯз,
Муаттаркунон чома бар удсӯз¹⁴⁴.
Яке гуфт аз инҳо маликро нихон,
Ки «эй халкабаргӯши ҳукмат чахон!
Писандидагон бар бузургӣ расанд,
Зи мо бандагонат чӣ омад писанд?»
Шаханшах зи шодӣ чу гул баршукуфт,
Бихандид дар рӯи дарвешу гуфт:
«Ман он кас наям, к-аз гурури ҳашам,
Зи бечорагон рӯй дарҳам кашам.
Ту ҳам бо ман аз сар бинех хӯи зишт,
Ки то созгорӣ кунӣ дар биништ!
Ман имрӯз кардам дари сулҳ боз,
Ту фардо макун дар ба рӯям фароз!»¹⁴⁵
Чунин роҳ, гар мукбилӣ¹⁴⁶ пеш гир!
Шараф боядат дастӣ дарвеш гир!
Иродат надорӣ саодат маҷӯй!
Ба чавғони хизмат тавон бурд гӯй!
Туро кай бувад чун чароғ илтиҳоб¹⁴⁷.
Ки аз худ парӣ ҳамчу кандили об¹...

ҲИКОЯТ

Яке дар нучум андаке даст дошт,
Вале аз такаббур саре маст дошт.
Бари Қўшьёр² омад аз роҳи дур,
Диле беиродат³, саре пурғурур.
Хирадманд аз ӯ дида бардиҳтӣ,
Яке харф дар вай наомӯхтӣ⁴.

¹ Кандили об — зарфест, ки вайро пуроб карда ва бар рӯи равшан рехта дармегириганд ва ба ҷои чароғ кор мефармоянд. Ҳамин тавр ки вай нисбат ба чароғ ғира месузад ва дар вақти суختан шитир овоз бароварда, ҷақраҳои обашро мепарронад. Муаллиф «Кандили об» монанд кардааст.

² Қўшьёр — номӣ ҳакиме аз Форс (Шероз) ва атрофи он. ӯ шуд. Лекин нусхае, ки дар матн навишта шуд, дуруст менамояд, ки шоир чанд сатр болотар аз ин, беиродагиро мазамаат карда ва ин ҷо типӣ манфии худро «пур-иродат» нахоҳад гуфт. Зеро ки ҳикоя барои исботи бадии беиродагӣ ва мағрурӣ аст.

⁴ Дар як нусхаи дигар, ба ҷои ин мисраъ «Якаш харфи хирф наёмӯхтӣ» дида шуд (хирфат — ҳунар, пеша).

Чу бебаҳра азми сафар кард боз,
Бад-ӯ гуфт донон гарданфароз:
«Ту худро гумон кардай пурхирад,
Иное¹⁴⁸, ки пур шуд, дигар чун барад?!..
Зи даъвӣ пурӣ, э-он тикӣ меравӣ!
Тикӣ ой, то пурмаонӣ шавӣ!»
Зи хастӣ тикӣ ой Саъднисифат,
Ки гирд оварӣ хирмани маърифат!..

ҲИКОЯТ

Якero чу Саъдӣ диле сода буд,
Ки бо содарӯе дарафтода буд.
Чафо бурдӣ аз душмани сахтгӯй,
Зи чавғони сахтӣ наҷастӣ чу гӯй.
Зи кас чин дар абрӯ наяндохтӣ,
Зи бозӣ ба тундӣ напардохтӣ.
Яке гуфт: «Охир туро нанг нест?
Хабар з-ин хама селиву¹⁴⁹ санг нест?
Тани хешро шағба¹⁵⁰ дунон¹⁵¹ кунанд,
Зи душман таҳаммул забунон кунанд!»
Чи хуш гуфт шайдон¹⁵² шӯридасар
Ҷавобе, ки бояд навиштан ба зар:
«Дилам хонаи меҳри ёрасту бас,
Аз он менагунҷад дар ӯ кини кас».

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки Лукмон¹ сияхфом¹⁵³ буд,
На танпарвару нозукандом буд.
Яке банди хеш пиндошташ,
Забун дида дар кори гил дошташ.

¹ Лукмон (Лукмони Ҳаким) — бо ин ном як шахси афсонавӣ машҳур аст, ки бисёр ҷумлаҳои пурхикмати зиндагӣ ва ахлоқиро ба ӯ нисбат медиҳанд. Баъзе таърихнависон ӯро шахси ҳақиқӣ до-ниста замонӣ ҳаёти ӯро як ҳазору шашсад сол пеш аз давраи таъ-рихи мо мешуморанд. Аз суҳбатҳои пурхикмате, ки ба ӯ нисбат ме-диҳанд, маълум мешавад, ки дар ҳар аср ва давр он суҳанон му-вофиқи он замон аз тарафи халқ, ё ин ки аз тарафи донишмандони ҷудогона таъбир дода шудаанд.

Чафо диду бо чавру кахраш бисохт,
 Ба соле сарое зи Захраш бисохт,
 Чу пеш омадаш банди рафта боз,
 Зи Лукмонш омад ниҳебе фароз.
 Ба пояш дарафтоду пӯзиш намуд,
 Бихандид Лукмон, ки «пӯзиш чӣ суд?..
 Ба соле зи чаврат чигар хун кунам,
 Ба як соат аз дил бурун чун кунам?..
 Вале ҳам бубахшоям, эй некмард,
 Ки суди ту моро зиёне накард!
 Ту обод кардӣ шабистони⁴⁵⁴ хеш,
 Маро хикмату маърифат ғашт беш:
 Ғуломест дар хелам, эй некбахт,
 Ки фармоямаш вақтҳо кори сахт.
 Дигар рах наёзорамаш сахт дил,
 Чу ёд оядам сахтин кори гил!..
 Хар он кас, ки чаври бузургон набурд,
 Насӯзад дилаш бар заифони хурд.
 Гар аз хокимон сахт оял сахун,
 Ту бар зердастон дурушти макун!

...Гаронӣ, ки бадхох гӯяд, мараҷ!
 Ва гар нестӣ, гӯ: «биррав, бодсанҷ!»
 Агар аблахе мушқро ганда гуфт,
 Ту мачмӯ⁴⁵⁵ бош, ӯ пароканда гуфт..
 Ту неқӯравиниш бош, то бадсигол —
 Ба нуқси ту гуфтаи наёбад маҷол.
 Чу душворат оял зи душман сахун,
 Нигар, то чӣ айбат гирифт, он макун!
 Чу он кас набошад нақўгӯи маҷ,
 Ки равшан кунад айб бар рӯи маҷ...

Муаллиф баъд аз овардани боз чанд хикоя ва порча
 хо боби тавозӯ ва шикастанафсиро бо ин мисраъҳо
 мом мекунад:

...Ту онгаҳ шавӣ пеш мардум азиз,
 Ки мар хештанро нагирӣ ба ҷиз!..
 Аз ин хокдон банде пок шуд,
 Ки дар пои қамтар касе хок шуд.
 Ало, эй ки бар хоки мо бигзарӣ!
 Ба хоки азизон, ки ёд оварӣ,

Ки «гар хок шуд Саъдӣ ӯро чӣ ғам?!..
 Ки дар зиндагӣ хок будаст ҳам.
 Ба бечорагӣ тан фаро хок дод,
 Ва гар гирди олам баромад чу бод.
 Басе бар наёяд, ки хокаш хӯрад,
 Дигарбора бодаш ба олам барад.
 Нигар! То гулестони маънӣ шукуфт,
 Дар ӯ ҳеҷ булбул чунин хуш нагуфт!
 Аҷаб, гар бимирад чунин булбуле,
 Ки бар устухонаш наръяд гуле?!»...

БОБИ ПАНЦУМ

ДАР БОРАИ РИЗО

Шабе зайти ⁴⁵⁶ фикрат хаме сӯхтам,
Чароғи балоғат ⁴⁵⁷ барафрӯхтам.
Парокандагӯе хадисам шунид,
Чуз аҳсантагӯй ⁴⁵⁸ тарике надид.
Ҳам аз хубс ⁴⁵⁹ навъе дар ӯ дарҷ кард,
Ки почор фаръед хезад зи дард,
Ки «фикраш балеғасту ⁴⁶⁰ рояш баланд,
Вале дар раҳи зӯхду томоту панд,
На дар хишту ⁴⁶¹ кӯполу ⁴⁶² гурзи гарон,
Ки ин шева хатмаст бар дигарон!»
Надонад, ки моро сари чанг нест,
Вагарна маҷоли ⁴⁶³ сухан танг нест,
Тавонам, ки теги забон баркашам,
Ҷаҳони суханро қалам даркашам.
Биё, то дар ин шева ҷолиш ⁴⁶⁴ кунем,
Сари хасро санг болиш кунем.

ҲИКОЯТ

Маро дар Сипохон ⁴⁶⁵ яке ёр буд,
Ки ҷанговару шӯху айёр буд.
Мудомаш ба хун дасту ханҷар хизоб,
Бар оташ дили хасм аз ӯ чун кабоб.
Надидам-ш рӯзе, ки таркаш набаст,
Зи пӯлодпайконаш оташ начаст.
Диловар ба сарпанҷаи говзӯр,
Зи хавлаш ба шерон дарафтода шӯр.

Ба даъво чу ӯ новак андохтӣ,
Адӯро ду тан аз як андохтӣ.
Чунон хор дар гул надидам, ки рафт,
Ки пайкони ӯ дар сипархон зафт ⁴⁶⁶.
Назад тораки ⁴⁶⁷ ҷангҷӯро ба даст,
Ки ҳуду ⁴⁶⁸ сарашро на дарҳам шикаст!...
Палангонаш аз зӯри сарпанҷа зер,
Фуру бурда ҷангол дар мағзи шер.
Гирифтӣ камарбанди ҷангозмой,
Ба гар кӯх будӣ, бикандӣ зи ҷой.
Зирехпӯшро чун табарзин задӣ,
Гузар кардӣ аз марду бар зин задӣ.
На дар мардӣ ўро, на дар мардумӣ,
Дуюм дар ҷаҳон кас шунид одамӣ.
Маро як дам аз даст нагзоштӣ.
Ки бо росттабъон саре доштӣ
Сафар ногаҳам з-он замин даррабуд,
Ки бешам, дар он букъа рӯзе набуд.
Қазо нақл кард аз Ирокам ба Шом,
Хуш омад дар он хокӣ покама маком.
Маалқисса ⁴⁶⁹ ҷанде бибудам муқим,
Ба ранҷу оа рохат, ба уммеду бим.
Дигар пур шуд аз Шом паймонаам ⁴⁷⁰,
Қашид орзумандини хонаам.
Қазоро чунон иттифок уфтод,
Ки бозам гузар дар Ирок уфтод,
Шабе сар фуру шуд ба андешаам,
Ба дил бар гузашт он ҳунарпешаам.
Намак реши деринаам тоза кард,
Ки будам намакхӯрда аз дастӣ мард.
Ба дидори вай дар Сипохон шудам,
Ба меҳраш талабгору хохон шудам.
Ҷавон, дидам аз гардиши ҷарх, пир,
Хадангаш камон, аргувонаш зарир ².

¹ Дар нусхаи дигар дар ҷон ин ду мисраъ, ин мисраъҳо дида шудаанд:

Назад тораки ҷангҷӯе ба хишт,
Ки ҳуду сарашро на дарҳам сирит.

² Маъини ин мисраъ ин аст: хадангаш, яъне қадаш камон шуда буд, яъне ҳам шуда буд. Аргувонаш, яъне рӯяш зарир, яъне монанди ранги испарак зард шуда буд.

Чу кӯхи сапедаш сар аз барфи мӯй,
Равон обаш аз барфи пирӣ ба рӯй¹.
Фалак дасти қувват бар ӯ ёфта,
Сари дасти мардеш бартофта.
Бадар карда гетӣ гурӯр аз сараш,
Сари нотаҳои ба зону бараш.
Бад-ӯ гуфта: «Эй сарвари шергир!
Чӣ фарсуда гаштӣ чу рӯбохи пир?»
Бихандид: Қ-аз рӯзи ҷанги татар²,
Бадар кардам он ҷангҷӯй зи сар.
Замини дидам аз найза чун найсентон,
Гирифта аламҳо чу оташ бар он.
Барангехтам гарди хайҷо⁴⁷¹ чу дуд,
Чу давлат набошад, тахаввур чӣ суд?!

Ман онам, ки чун ҳамла овардамӣ,
Ба рамҳ⁴⁷² аз каф ангиштарӣ бурдамӣ,
Вале чун накард ахтарам⁴⁷³ ёварӣ,
Гирифтанд гирдам чу ангиштарӣ.
Ҳанумат шумурдам тарикӣ гурез,
Ки подон кунад бар казо панҷа тез.
Чӣ ёрӣ кунад миғфару⁴⁷⁴ ҷавшанам⁴⁷⁵,
Чу ёрӣ накард ахтари равшанам,
Қалиди зафар чун ҷаббошад ба даст,
Ба бозу дари фатҳ натвон шикаст.
Гурӯҳе палангафгану пилзӯр,
Дар оҳан сари марду сумми сутур.
Ҳамон дам ки дидем гарди сипоҳ,
Зирех — чома кардему миғфар — қулоҳ.
Чу абр, аспӣ тозӣ⁴⁷⁶ барангехтам,
Чу борон балорақ⁴⁷⁷ фуру рехтам.
Ду лашкар ба ҳам бар заданд аз камини⁴⁷⁸,
Ту гуфти заданд осмон бар замин.
Зи боридани тир ҳамчун тагарг⁴⁷⁹,
Зи хар гӯша бархост тӯфони марг.
Ба сайди хужабронӣ⁴⁸⁰ пархошсоз,
Қаманд аждаҳон даҳан карда боз.
Замини осмон шуд зи гарди кабӯд,

¹ Маънии ин мисраъ ин аст: оби барфи пирӣ бар рӯиш рафт буд, яъне аз ғами пирӣ ғиря мекард.
² Татар — сабуккардашудан қалиман тотор аст. Татар ва тотор дар классикҳо ва аз ин ҷумла дар асарҳои Саъдӣ ба маънои мугҳилӣ ва ки сардори онҳо Чингиз ва авлоди ӯ буд, қор фармуда шудааст.

Чу анҷум дар ӯ барки шамшеру хӯд.
Саворони душман чу дарёёфтем,
Пидеа сипар бар сипар бофтем¹,
Ба тире сипон мӯй бишкӯфтем,
Чу давлат набуд, рӯй бартофтем.
Чӣ зӯр оварад панҷан ҷаҳли мард,
Чу бозун тавфиқ⁴⁸¹ ёрӣ накард?
Қас аз лашкари мо зи хайҷо бурун —
Наёмад, ҷуз огушта хуфта ба хун.
Чу сад дона маҷмӯъ дар хӯшае,
Фитодем хар дона дар гӯшае²...

ҲИКОЯТ

Чуини гуфт пеши заған⁴⁸² қарғасе⁴⁸³,
Ки «набвад зи ман дурбинтар қасе».
Заған гуфт: «Аз ин дар нашоҷад гузашт,
Биё то чӣ бинӣ дар атрофи дашт?»
Шунидам, ки миқдори якрӯза роҳ,
Бикард аз баландӣ ба пастӣ нигоҳ.
Чуини гуфт қарғас: «Ғарат бовар аст,
Ки як дона гандум ба ҳомун дар аст!»
Зағанро намонд аз тааҷҷуб шикӯб,
Зи боло ниҳоданд сар дар нишеб.
Чу қарғас бари дона омад фароз,
Бупечид дар пош банде дароз.
Надонист аз он дона бар хӯрданаш,
Ки даҳр афгананд дом дар гарданаш.
На обистани⁴⁸⁴ дур бувад хар садаф,
На хар бор шотир зананд бар ҳадаф⁴⁸⁵.
Заған гуфт: «Аз ин дона дидан чӣ суд?
Чу бинони домӣ ҳасмат набуд!..»

..Мақун гуфтамат мардини хеш фош!
Чу мардӣ намудӣ, муҳаннас⁴⁸⁶ мабош!

¹ Маънии ин байт ин аст: вақте ки ба саворони душман рӯ ба шудем, пидеа шуда сипар бар сипар бофтем, яъне зич саф бастем тарз, ки гӯё сипарҳо бо сипарҳо бофта шуда буданд.
² Маънии ин байт ин аст: мо монанди донаҳои гандум, ки дар хӯша ҷамъ мешаванд, дар як ҷо ҷамъ шуда будем, вақте ки дар ин кӯфта (зада) шудем, хар кадом дар гӯшае афтодем.

Ба андозае буд бояд намуд,
 Хиҷолат набурд он ки нанмуд буд,
 Ки чун орият баркананд аз сараш,
 Бимонад кӯҳанҷоме дар бараш.
 Агар кӯтахӣ пои ҷубин мабанд,
 Ки дар чашми тифлон намой баланд!
 Ва гар нукраандуда⁴⁸⁷ бошад нухос⁴⁸⁸,
 Тавон харҷ кардан бари ношинос.
 Мазан, ҷони ман, оби зар бар пашиз,
 Ки саррофи доно нагирад ба ҷиз!
 Зарандудагонро бар оташ баранд,
 Падид ояд он гах, ки мис ё заранд!..
 Ба наздики ман шабрави роҳзан,
 Бех аз фосиқи порсоперахан.
 Манех обрӯи риёро маҳал,
 Ки ин об дар зер дорад ваҳал!
 Чу дар хуфья бад бошину нобакор,
 Ўй суд оби номус бар рӯи кор!..
 Кунанд абра покизатар з-остар,
 Ки ин дар хиҷобасту⁴⁸⁹ он дар назар,
 В-ар овоза хоҳӣ дар офок фош,
 Дарун хулла⁴⁹⁰ кун! Гӯ, бурун ҳашв бош!

Муаллиф ин бобро бо ин байтҳо ба поён мерасон

Туро панди Саъдӣ бас аст, эй писар,
 Агар гӯш гирӣ, чу панди падар.
 Гар имрӯз гуфтори мо нашнавай,
 Мабодо, ки фардо пушаймон шавӣ..
 Наёбӣ бех аз вай насиҳатгаре,
 Бубар з-ин дарахт, эй бародар, баре.

БОБИ ШАШУМ

ДАР БОРАИ ҚАНОАТ

...Қаноат тавонгар кунад мардро,
 Хабар деҳ ҳариси ҷаҳонгардро!
 Сукуне⁴⁹¹ ба даст овар, эй бесабот,
 Ки бар санги гардон нарӯяд набот!
 Мапарвар тан, ар марди рою хушӣ,
 Ки ўро чу мепарварӣ мекушӣ!
 Хирадманд мардум хунар парваранд,
 Ки танпарварон аз хунар лоғаранд!
 Қасе сирати одамӣ гӯш кард,
 Ки аввал саги нафс хомӯш кард.
 Хуру хоб танҳо тариқи дад аст,
 Бар ин будан онни нобихрад аст,
 Хунук небаҳте, ки дар гӯшае,
 Ба даст орад аз маърифат тӯшае..
 Ва лекин чу зулмат надонад зи нур,
 Чи дидори деваш, чи рухсори хур.
 Ту худро аз он дар ҷаҳ андохтӣ,
 Ки ҷаҳро зи раҳ боз нашнохтӣ!..
 Ба андоза хӯр зод агар мардумӣ!
 Чунни пуршикам! Одамӣ? Ё хумӣ?!
 Надоранд танпарварон оғай,
 Ки пурмеъда бошад зи ҳикмат тикӣ.
 Ду ҷашму шикам пур нагардад ба ҳеч,
 Тикӣ бехтар ин рӯдаи печ-печ.
 Магар менабинӣ, ки дадро мудом
 Наяндохт ҷуз хирси хӯрдан ба дом?
 Паланге, ки гардан кашад бар вухӯш⁴⁹²,
 Ба дом афтад аз баҳри хӯрдан чу муш!
 Чу муш он, ки нону панираш хурӣ!
 Ба домаш бинафтиву тираш хурӣ!

ХИКОЯТ

Маро хочие шонаи оҷ⁴⁹³ дод,
Ки раҳмат бар ахлоки ҳуҷҷот⁴⁹⁴ бод!¹
Шунидам, ки боре «сағам» хонда буд,
Ки аз ман ба навъе дилаш монда буд.
Бияндохтам шона: «К-ин устухон —
Намебоядам, дигарам сағ махон!
Мапиндор, чун сиркан худ хурам,
Ки чаври худованди ҳалво барам!»
Қаноат кун, эй нафс, бар андаке,
Ки султону дарвеш бини яке!
Чаро пешни хисрав ба хочат равӣ?
Чу як сӯ ниҳодӣ тамаъ, хисравӣ!
Ва гар худпарастӣ, шикам табла⁴⁹⁵ кун!
Дари хонаи ину он қибла кун!

ХИКОЯТ

Яке пуртамаъ пешни Хоразмшох,
Шунидам, ки шуд бомдоде пагоҳ,
Чу дидаш ба хизмат дуто гашту рост,
Дигар рӯй бар хок молиду хост.
Писар гуфташ: «Эй бобаки⁴⁹⁶ номчӯй!
Яке мушкиламо чавобе бигӯй:
Нагуфтӣ, ки қибласт хоки Ҳичоз?!..
Чаро қардӣ имрӯз аз ин ҷо намоз?!»...
Қаноат сар афрозад, эй марди хуш!
Сари пуртамаъ бар наёяд зи дӯш!²
Тамаъ обрӯи ту вофир бирехт!
Барои ҷаве домани дур бирехт!..
Қасеро, ки дарҷи⁴⁹⁷ тамаъ дарнавишт⁴⁹⁸,
Набояд ба кас «абду⁴⁹⁹ чокар» навишт.
Таваққуъ⁵⁰⁰ бирои аз ҳар маҷлисат!
Бирон аз худат, то наронад касат!

¹ Шоир бо ин мисраъ на танҳо ба хочие, ки аз ӯ хикоя
истодааст, балки ба ҳамаи хочихо пинҳонанон меҳандад.
² Барнаёяд зи дӯш — яъне аз қифташ рост намешавад,
бардошта намешавад.

ХИКОЯТ

Якero таб омад зи сохибдилон,
Касе гуфт: «Шаккар биҳох аз фалон!»
Бигуфт: «Эй писар, талхин мурданаи,
Бех аз чаври рӯи туруш бурданаи!»
Шакар оқил аз дастӣ он кас нахӯрд,
Ки рӯй аз такаббур бар ӯ сирка қард.
Марав дар паи ҳар ҷи дил хоҳадат,
Ки тамкини таи, нури ҷон хоҳадат.
Қунад мардро нафси аммора⁵⁰¹ хор,
Агар хушмандӣ, азизаш мадор!
Ва гар ҳар ҷи бошад муродат, хурӣ,
Зи даврон басте номуродӣ барӣ!
Танӯри шикам дам ба дам тофтан!¹
Мусибат бувад рӯзи ноёфтан.
Ба тангӣ нарезандат аз рӯй ранг.
Чу вақти фарохӣ кунӣ меъда танг!
Қашад марди пурҳора бори шикам,
Ва гар дарнаёбад қашад бори ғам.
Шикамбанда, бисёр бини хичил,
Шикам пешни ман танг бехтар ки дил!

ХИКОЯТ

Ман аз Басра⁵⁰² овардаам бас ачаб —
Ҳадисе, ки ширинтар аст аз рутаб⁵⁰³.
Тане чанд дар хирқан ростон —
Гузаштем бар тарфи хурмостон⁵⁰⁴.
Яке з-он миён меъдаанбор буд,
Зи пурҳори хеш пур хор буд².
Миён баст мискину шуд бар дарахт,
В-аз он ҷо ба гардан дарафтод сахт...
Ранси дех омад, ки «ниро кӣ кушт?»
Бигуфтам: «Мазан бонг бар мо дурушт!
Шикам доман андар қашидаш зи шох,
Бувад тангдил рӯдагонӣ фарох!»...

¹ Тофтани танӯри шикам — бо хӯрдани хӯрок тафсондани вай
бонг.
² Дар ин мисраъ пурҳори аввал ба маънии пурхӯр буда, пур
он дуюм ба маънои бисёр хор, бисёр беқадр аст.

Саросар шикам шуд малах, лоҷарам⁵⁰⁵⁾,
Ба пояш кашад мӯри кӯчакикам.
Бирав, андаруне ба даст ор пок!
Шикам пур нахоҳад шуд илло ба хок!.

Физо гар латифасту гар сарсарӣ,
Чу дерат ба даст уфтад, хуш хӯрӣ!
Сар он гаҳ ба болни нихад хушманд,
Ки хобаш ба қаҳр оварад дар каманд.
Маҷоли суҳан то наёбӣ мағӯӣ!
Чу майдон набинӣ, ниғаҳ дор гӯӣ!
Мағӯю манех, то тавонӣ қадам —
Зи андоза берун, в-аз андоза кам!.

ҲИКОЯТ

Яке нонхӯриш чуз пиёзе надошт,
Чу дигар қасон баргу созе надошт.
Парокандае гуфташ, эй хоксор!
Бирав табҳе⁵⁰⁶⁾ аз хони яғмо⁵⁰⁷⁾ биёр!
Биҳоху мадор аз қас, эй хоча, бок,
Ки мактӯи рӯзӣ⁵⁰⁸⁾ бувад шармнок!¹⁾
Қабо басту чобук навардид даст²⁾,
Қабоаш дариданду дасташ шикаст.
Шунидам, ки мегуфту хун мегирист,
Ки мар хештанкардаро чора чист?
«Балочӯй бошад гирифтори оз!»⁵⁰⁹⁾
Ману хона минбаъду нону пиёз!
Чавине⁵¹⁰⁾, ки аз саъи бозу хӯрам,
Бех аз майда⁵¹¹⁾ бар хони аҳли қарам!²⁾
Чӣ дилтанг хуфт он фурумоё дӯш,
Ки бар суфраи дигарон дошт гӯш.

ҲИКОЯТ

Яке гурба дар хонаи зол буд,
Ки баргаштаайёму бадҳол буд.

¹⁾ Маънии ин мисраъ — одами шармгин берӯзӣ мешавад.
²⁾ Маънии ин мисраъ — миёнашро басту остинашро барзаӣ.

Равон шуд ба меҳмонсарон амир,
Ғуломони султон задандаш ба тир.
Бурун часту хун аз танаш мечакид,
Ҳамагуфту аз ҳавли ҷон медавид:
«Агар частам аз дасти ин тирзан,
Ману мушу вайронан пирзан!»
Наарзад асал, ҷони ман, захми неш,
Қаноат нақӯтар ба дӯшоби⁵¹²⁾ хеш!..
Шунидӣ, ки «дар рӯзгори қадим,
Шудӣ санг дар дасти абдол⁵¹³⁾ сим».
Мапиндор, к-ин қавл маъкул нест,
Чу қонеъ шудӣ, сангу симат якест!
Чу тифл андарун дорад аз хирс пок,
Чӣ мушти зараш пешу чӣ мушти хок.
Хабар деҳ ба дарवेशи султонпараст,
Ки султон зи дарवेशи мискинтар аст!
Ғадоро қунад як дирам сим сер,
Фаридун⁵¹⁴⁾ ба мулки Аҷам нимсер.
Ниғаҳбонии мулку давлат балост,
Ғадо подшоҳасту номаш ғадост.
Ғадое, ки дар хотираш банд нест,
Бех аз подшоҳе, ки хурсанд нест.
Биҳуспанд шаб рустову чуфт¹⁾,
Ба завқе, ки султон дар айвон нахуфт..
Агар подшоҳасту гар пинадӯз⁵¹⁵⁾,
Чу хуспанд гардад шаби ҳар ду рӯз,
Чу бинӣ тавонгар сар аз қибр маст,
Бирав шукри яздон кун, эй тангдаст!
Надорӣ биҳамдиллаҳ он дастрас,
Ки барҳезад аз дастат озори қас!

Муаллиф баъд аз навиштани чанд порчаи дигар ин
бобро бо чунин мисраъҳо ба анҷом мерасонад:

...На пайваста раз⁵¹⁶⁾ хӯшан тар диҳад,
Ғаҳе барг резад, ғаҳе бар диҳад.
Бузургон чу хур дар ҳиҷоб уфтанд,
Ҳасудон чу аҳгар⁵¹⁷⁾ дар об уфтанд.
Бурун ояд аз зери абр офтоб —
Ба тадричу аҳгар бимирад дар об.

¹⁾ Рустову чуфт — қишлоқӣ (деҳқон) ва занаш.

Зи зулмат матарс, эй писандидахӯ,
Ки мумкин бувад оби хайвон дар ӯ¹.
На гетӣ, пас аз чунбиш, ором ёфт,
На Саъдӣ сафар кард, то ком ёфт.
Дил аз бемуродӣ ба фикрат масӯз!
Шаб обистанаст, эй бародар, ба рӯз!²

¹ Муаллиф дар ин байт аз афсонаи оби ҳаёт (оби зиндагӣ) дааст.
² Маънии ин байт ин аст: ноумед мабош! Шаб ба рӯз ҳамаҷа аст, то пагоҳ рӯзи сафед хоҳад омад. Яъне шаби торикӣ ғаманг хоҳад гузашт ва рӯзи равшани хушбахтӣ хоҳад омад.

БОБИ ҲАФТУМ ДАР БОРАИ ТАРБИЯ

Сухан дар салоҳасту тadbиру хӯй,
На дар аспу новарду чавгону гӯй,
Ту бо душмани нафс хамхонай!
Чӣ дар банди пайкори бегонай!
Инон бозпечонӣ нафс аз харом,
Ба мардӣ зи Рустам гузаштанду Сом⁵¹⁸,
Ту худро чу кӯдак адаб кун ба чӯб,
Ба гурзи гарон мағзи мардум макӯб.
Қас аз чун ту душман надорад ғаме,
Қи бо хештаи барнаёӣ ҳаме!
Вучуди ту шаҳрест пур неку бад,
Ту султонӣ дастури доно — хирад...
Ризову вараъ⁵¹⁹ неқномони хур,
Ҳавову ҳавас раҳзани кисабур.
Чу султон иноят⁵²⁰ кунад бо бадон,
Қучо монад осонши бихрадон?!..
Туро шахвату хирсу кину ҳасад,
Чу хун дар рагонанду чон дар ҳасад.
Гар ин душманон тарбият ёфтанд,
Сар аз ҳукму раъят напартофтанд,
Ҳавову ҳавасро намонад синтез,
Чу бинад сари панҷаи ақл тез...
Чӣ ҳочат дар ин боб гуфтан басте,
Қи ҳарфе бас, ар кор бандад касе.

ГУФТОР ДАР БОРАИ ФАЗИЛАТ ВА ХОМУШИ

...Садафвор гавҳаршиносони роз,
Даҳон чуз ба лӯълӯ накарданд боз.

Фаровонсухан бошад огандагӯш⁵²¹⁾,
Насиҳат нагирад магар дар хамӯш.
Чу хохӣ, ки гӯй нафас дар нафас,
Халоват наёбӣ зи гуфтори кас...
Тааммулкунон дар хатову савоб,
Беҳ аз жожхоёни⁵²²⁾ хозирчавоб.
Қамоласт дар нафси инсон сахун,
Ту худро ба гуфтор нокис макун!...
Ҳазар кун зи мардони даҳмардагӯй!⁵²³⁾
Чу доно яке гӯю парварда гӯй!
Сад андохтӣ тирӯ хар сад хатост,
Агар хушмандӣ як андозу рост!
Чаро гӯяд он ҳарф дар хуфья мард,
Ки гар фош гардад, шавад рӯй зард.
Макун пешни девор ғайбат басе!
Бувад, к-аз пасаш гӯш дорад касе!
Даруни дилат шаҳрбандаст роз!¹⁾
Нигар то намонад дари шаҳр боз!,
Аз он марди доно даҳон дӯхтаст,
Ки бинад, ки шамъ аз забон сӯхтаст.

ҲИКОЯТ

Такаш²⁾ бо ғуломон яке роз гуфт,
Ки «инро набояд ба кас боз гуфт!
Магар гашт зоҳир аз эшон ҳадис,
Бигуфто, ки «эй чоҳилони ҳабис!
Ба як солам омад зи дил бар забон,
Ба як лаҳза шуд мунташир⁵²⁴⁾ дар ҷаҳон?»
Бифармуд ҷаллодро: «Бедареғ
Бубардор сархон инон ба теғ!»
Яке з-он миён гуфту зинҳор хост:
«Макуш бандагон, к-ин гунаҳ аз ту хост,
Ту аввал набастӣ, ки сарчашма буд,
Чу селоб шуд, пеш бастан чӣ суд?!..
Ту пайдо³⁾ макун рози дил бар касе,
Ки ӯ худ бигӯяд бари ҳар касе!

¹⁾ Шаҳрбанд аст роз — яъне дар даруни дилат роз қалъабанд аст, маҳбус аст.
²⁾ Такаш — лақаби султон Алоуддини Хоразмшоҳ аст, ки дар соли 1000 (596 ҳиҷрӣ) вафот ёфтааст.
³⁾ Пайдо — дар ин ҷо ба маънои зоҳир ва ошкор.

Ҷавохир ба ганҷинадорон⁵²⁵⁾ супор!
Вале розро хештан пос дор!⁵²⁶⁾
Суҳан то нагуфти бар ӯ даст хаст,
Чу гуфта шавад, ёбад ӯ бар ту даст...
Яке тифл бардорад аз Рахш⁵²⁷⁾ банд,
Наёяд ба сад Рустам андар каманд.
Мағӯ он чӣ гар бар мало⁵²⁸⁾ уфтад
Суҳангӯ аз он дар боло уфтад!¹⁾
Ба деҳкони нодон чӣ хуш гуфт зан:
«Ба дониш суҳан гӯй, ё дам мазан!»
Мағӯ он чӣ тоқат надорӣ шунуд,
Ки ҷавкишта гандум нахоҳад дуруд⁵²⁹⁾
Чу дашном гӯй, дуо нашнавий!
Ба ҷуз киштан хеш менадравӣ!
Чӣ некӯ задаст ин масал барҳаман⁵³⁰⁾:
«Бувад ҳурмати ҳар кас аз хештан!»...

ҲИКОЯТ

Яке хубрӯю²⁾ ҳалақхӯш⁵³¹⁾ буд,
Ки дар Миср якҷанд хомӯш буд.
Хирадмандмардум зи наздику дур,
Ба гирдаш ҷу парвона ҷӯёни нур.
Тафаккур, шабе, бо дили хеш кард,
Ки «пӯшида зеро забон аст мард.
Агар ҳамчунин сар ба худ дар барам.
Чӣ донанд мардум, ки донишварам?!»
Суҳан гуфт, душман бидонисту дӯст,
Ки дар Миср нодонтар аз вай ҳам ўст.
Ҳузураш парешон шуду кор зишт,
Сафар карду дар токи масҷид навишт:
«Дар онна гар хештан дидаме,
Ба бедонишӣ парда надридаме.
Чунин зишт аз он парда бардоштам,
Ки худро нақӯрӯй пиндоштам».
...Туро хомӯшӣ, эй худованди хуш,
Викорасту⁵³²⁾ ноахло пардапӯш!
Агар олимӣ, ҳайбати худ мабар!³⁾

¹⁾ Дар як нусхаи дигар, дар ин мисраъ, дар ҷои «суҳангӯ» «вучуде» дида шуд.
²⁾ Хубрӯй — дар нусхаи дигар ба ҷои ин калима «хубхулқ» дида шуд.
³⁾ Ҳайбати худ мабар — яъне ҳайбати худ кам макун!

Ва-гар чоҳилӣ¹, пардаи худ мадар!
 Ту сирри дили хеш манмой зуд,
 Ки ҳаргах, ки хохӣ, тавонӣ намуд!
 Ва лекин чу пайдо шавад рози мард,
 Ба кӯшиш нашоёд ниҳон боз кард...
 Баҳоним ҳамӯшанду гӯё башар,
 Парокандагӯй аз баҳоним батар.
 Чу мардум сухан гуфт бояд ба хуш,
 Вагарна шудан чун баҳоним⁵³³ ҳамӯш.
 Ба нуткасту ақл одамизода фош,
 Чу тӯтӣ сухангӯи нодон мабош!
 Ба нутк одамай беҳтараст аз давоб⁵³⁴,
 Давоб аз ту беҳ, гар нагӯй савоб⁵³⁵!

ҲИКОЯТ

Яке носазо гуфт дар вақти чанг,
 Гиребон дариданд вайро ба чанг,
 Қафо хӯрду⁵³⁶ гирёну урьён нишаст,
 Чахондидае гуфташ: «Эй худпараст!
 Чу ғунча гарат баста будӣ даҳан,
 Дарида надидӣ чу гул пераҳан!»
 Саросема гӯяд сухан пургизоф⁵³⁷,
 Чу танбӯри бемағзи бисёрлоф.
 Набинӣ, ки оташ забонасту бас,
 Ба обе тавон куштаниш дар нафас.
 Агар ҳаст мард аз ҳунар баҳравар,
 Ҳунар худ бигӯяд, на соҳибҳунар.
 Агар мушки холис надорӣ, мағӯй!
 Ва гар ҳаст худ фош гардад ба бӯй!
 Ба савганд гуфтан, ки «Зан мағрибист!»
 Чӣ ҳочат?!.. Маҳак худ бигӯяд, ки чист?
 Бигӯяд аз ин ҳарфгирон ҳазор,
 Ки «Саъдӣ на ахлосту омӯзгор²».
 Раво бошад ар пустинам даранд,
 Ки тоқат надорам, ки мағзам баранд!

¹ Чоҳилӣ — дар нусхаи дигар «омӣ».

² Омӯзгор — дар як нусхаи дигар ба ҷои ин «омезгор» дида шудааст. Дар он сурат, маънии мисраъ «Саъдӣ аҳл нест, балки омезгор» яъне, фиребгар» мешавад.

ҲИКОЯТ

Азудро¹ писар сахт ранҷур буд,
 Шикеб аз ниҳоди падар даррабуд.
 Яке порсо гуфташ аз рӯи панд,
 Ки: «Бигзор мургони ваҳшӣ зи банд!»
 Қафасҳои мургони ваҳшӣ шикаст²,
 Кӣ дар банд монад чу зиндон шикаст?!..
 Ниғаҳ дошт бар тоқи бӯстонсарой,
 Яке номвар булбули хушсарой.
 Писар субҳдам сӯи бӯстон шитофт,
 Чуз он мург бар тоқи айвон наёфт.
 Бихандид: «К-эй булбули хушнафас!
 Ту аз гуфти худ мондаӣ дар қафас!»..
 Чу Саъдӣ, ки чанде забонбаста буд,
 Зи таъни забоноварон раста буд..
 Чу ботил сароянд мағмор гӯш⁵³⁸!
 Чу бесатр⁵³⁹ бинӣ, басарро⁵⁴⁰ бипӯш!

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки дар базми туркони маст,
 Муриде дафу⁵⁴¹ чанги мутриб шикаст.
 Чу чангаш кашиданд ҳолӣ⁵⁴² ба мӯй —
 Ғулмону чун даф задандаш ба рӯй.
 Шаб аз дарди чавгону селӣ нахуфт,
 Дигар рӯз пираш ба таълим гуфт:
 «Нахохӣ, ки бошӣ чу даф рӯйреш,
 Чу чанг, эй бародар, сар андоз пеш!»..
 ...Касе хуштар аз хештандор нест,
 Ки бо хубу зишти касаш кор нест.
 Туро дида дар сар ниҳоданду гӯш,
 Даҳан ҷои гуфтору дил ҷои хуш,
 Магар боздонӣ нишеб аз фароз!
 Нагӯй, ки «ин кӯтахаст, он дароз!»

¹ Азуд — Азудуддавла. Яке аз подшоҳони оли Бӯя буда, аз соли 950 (338 ҳиҷрӣ) то соли 983 дар мамлакати Форс, ки пойтахташ Шероз буд, подшоҳӣ кардааст.

² Дар нусхаи дигар «қафасҳои мурғи саҳархон...».

ХИКОЯТ

Чунин гуфт пире писандидахуш,
Хуш ояд суханхон пирон ба гӯш,
Ки «дар Хинд рафтам ба кунче фароз,
Чӣ дидам? Чу ялло⁵⁴³ сиёхе дароз,
Дар оғуши ӯ духтаре чун камар,
Фуру бурда дандон ба лабхош дар.
Чунон тангаш оварда андар канор,
Ки пиндорӣ аллайлу ягманнахор¹.
Маро амри маъруф⁵⁴⁴ доман гирифт,
Фузул оташе гашту дар ман гирифт:
Талаб кардам аз пешу пас чӯбу санг,
Бар он похӯдотарси беному нанг.
Ба ташнеу⁵⁴⁵ даиному ошӯбу заҷр,
Сафед аз сиях фарк кардам чу фар⁵⁴⁶,
Шуд он абри похуш зи болон бог,
Падид омад он байза аз зери зог.
Зи лохавлам⁵⁴⁷ он девхайкал бицаст,
Паринайкар андар ман овеҳт даст,
Ки «эй зарксаҷҷодан далкпӯш!
Сияхкори дунёҳару динфуруш!
Маро солхо дил зи каф рафта буд —
Бар ин шахсу ҷон бар вай ошуфта буд.
Куиун пухта шуд луқман хоми ман.
Ки гармаш бурун кардӣ аз коми ман».
Тазаллум⁵⁴⁸ бароварду фаръёд хонд,
Ки «шафқат барафтоду раҳмат намонд.
Намонд аз ҷавонон касе дастгир,
Ки бистонадам дод аз ин марди пир,
Ки шармаш наёяд зи пирӣ ҳаме:
Запад даст дар сатри помахраме».
Хамекард фаръёду доман ба ҷанг,
Маро монда сар дар гиребони нанг,
Бурун рафтам аз ҷома дар дам⁵⁴⁹ чу сир⁵⁵⁰.
Ки тарсидам аз заҷри барнову пир.
Барахна давон рафтам аз пеши заи,
Ки дар дасти ӯ ҷома беҳтар, ки ман!
Пас аз муддате кард бар ман гузор,

¹ Аллайлу ягманнахор — шаб рӯзро мепӯшад.

Ки «медониям?» — гуфтамаш: — «Зинхор,
Ки ман тавба кардам зи дасти ту бар,
Ки гирди фузулӣ нагардам дигар!»
Касеро наёяд чунин қор пеш,
Ки оқил нишинад паси қори хеш.
Аз он шанъат⁵⁵¹ ин панд бардоштам,
Дигар дида, нодида ангоштам.
Гарат ақлу роҷасту тадбири хуш,
Чу Саъдӣ сухан гӯӣ, в-арна хамӯш!

ХИКОЯТ

Касе гуфту пиндоштам тибатаст⁵⁵²,
Ки «дуздӣ басомонтар аз ғайбатаст!»
Бадӯ гуфтам: «Эй ёри ошӯфтахуш!
Шигифт омад ин достонам ба гӯш,
Ба порости дар ҷи бинӣ баҳи,
Ки бар ғайбаташ мартабат менихи?»
«Бале, — гуфт, — дуздон таҳаввур кунанд,
Ба бозун мардум шикам нур кунанд.
Эи ғайбат ҷӣ меҳоҳад он содамард,
Ки девон сиях карду ҷизе нахӯрд?»

Маро дар Низомия¹ идрор⁵⁵³ буд,
Шабу руз талқину тақрор буд.
Мар устодро гуфтам: «Эй пурхирад!
Фалон ёр бар ман ҳасад мебарад!
Чу ман доди маънӣ диҳам дар ҳадис,
Барояд баҳам андаруни ҳабис!»
Шунд ин сухан пешвон алаб,
Ба тундӣ барошуфту гуфт: «Эй ачаб!
Ҳасудӣ писандат наёмад зи дӯст,
Чӣ маълум кардӣ, ки ғайбат накуст?!..»
...Ҳар он, к-ӯ барад номӣ мардум ба ор,
Ту хайри худ аз вай таваккуъ малор,
Ки андар қафои ту гӯяд ҳамои,
Ки пеши ту гуфт аз паси дигарон.

¹ Низомия — мадрасе буд дар Бағдод.

ТАНБЕХ

Се касро шундаи, ки ғайбат равост,
Чу з-он дар гузашт чохорум хатост.
Яке подшохи маломатписанд⁵⁵⁴,
К-аз ӯ бар дили халқ бинӣ газанд.
Халоласт аз ӯ нақл қардан хабар,
Ки то халқ бошанд аз ӯ пурхазар.
Дувум, парда бар беҳаёе матан,
Ки ӯ медарад пардан хештан!
Зи хавзаш мадор, эй бародар, нигоҳ,
Ки меафтад ӯ худ ба гардан ба чох,
Савум, қачтарозун норостхӯ,
Зи феъли бадаш ҳар чӣ донӣ, бигӯ!

ҲИКОЯТ

Шундаи, ки дузде даромад зи дашт,
Ба дарвозан Систон дар гузашт,
Зи баққоли он кӯй чизе харид,
Аз он чиз бечора хайре наид:
Бидуздид баққол аз ӯ ними донг
Баровард дузди сияҳкор бонг:
«Худоё, ту шабрав ба оташ масъуз,
Ки раҳ мезанад систонӣ ба рӯз!
Ба шаб хастам аз феъли худ хавфнок,
Ба рӯз ин надорад зи кас тарсу бок!»

...Касоне, ки пайғоми душман баранд,
Зи душман, ҳамоно, ки душмантаранд.
Касе қавли душман наёрад ба дӯст,
Магар он, ки дар душманӣ ёри ўст.
Наёрош душман ҷафо гуфтаним,
Чунон, к-аз шундан биларзад танам.
Ту душмантарӣ к-оварӣ бар дахон,
Ки «душман чунин гуфт андар нихон».

Суханчин қунад тоза ҷанги қадим,
Ба ҳашм оварад некмарди салим⁵⁵⁵.
Аз он ҳамнишин, то тавонӣ, гурез!
Ки мар фитна⁵⁵⁶ хуфтаро гуфт: «Хез!»

Сияҳчолу⁵⁵⁷ мард андар ӯ бастапой,
Беҳ аз фитна аз ҷой бурдан ба ҷой.
Миёни ду тан ҷанг чун оташаст,
Суханчини бадбахт хезумкашаст...

...Надидам зи ғаммоз⁵⁵⁸ саргаштатар,
Нагунтолеу бахтбаргаштатар,
Зи нодониву тирарой, ки ўст,
Хилоф афганад дар миёни ду дӯст,
Қунад ину он хуш дигарбора дил,
Вай андар миён кӯрбахту хичил.
Миёни ду тан оташ афрӯхтан —
На ақласт, худ дар миён сӯхтан.
Чу Саъдӣ касе завқи хилват чашид,
Ки аз ҳар ду олам забон даркашид.
Бигӯ он чӣ донӣ суҳан судманд,
Агар ҳам надорад кас ўро писанд,
Ки фардо пушаймон барорад хуруш,
Ки «оваҳ⁵⁵⁹», накардам чаро ҳақ ба гӯш?»

ДАР БОРАИ ЗАН МЕГУЯД

Зани хуби фармонбари порсо,
Қунад марди дарвешро подшо.
Бирав панҷ навбат бизан бар дарат!¹
Ки ёри мувофиқ бувад дар барат²,
Ҳама рӯз агар ғам хӯрӣ, ғам мадор!
Чу шаб ғамгусорат бувад дар канор!³
Касе баргирифт аз ҷаҳон коми дил,
Ки якдил бувад бо вай оромӣ дил.
Агар порсо бошаду хушсахун,
Ниғаҳ дар нақуну зиштӣ макун!..

¹ Панҷ навбат бар дарат зан — яъне подшоҳӣ кун. Чунки подшоҳон феодали Шарқ дар дарбори худ ҳар шабу рӯз панҷ навбат нағора мезананд.
² Ин ду мисраъ ҳам дукофиягӣ (зулкофиятайн) афтодааст ва ҳам дар кофияҳои «тарди акс» ҳаст, ки яке аз санъатҳои лафзи шеър аст. Ба ин тарик, кофияи мисраи аввал, ки «бар дарат» бошад, ҷалпа (акс) шула ба мисраи дуюм дар шакли «дар барат» оварда (рондатард) шудааст. Аммо маъниҳон ин ду фикр тамоман дигаранд.

Барад аз паричехран зиштхӯй —
 Зани девсимон хуштабъ гӯй.
 Чу халво хӯрад сирка аз дасти шӯй,
 На халво хӯрад сиркаандуда рӯй.
 Дилором бошад зани некхох,
 Валек аз зани бад худоё, паноҳ!
 Чу тӯтӣ кулоғаш бувад ҳамнафас,
 Ғанимат шуморад халос аз қафас.
 Сар андар ҷаҳон нех ба оворагӣ!
 Ва гар на бинех дил ба бечорагӣ!
 Ба зиндонӣ козӣ гирифтор бех,
 Ки дар хона дидан ба абрӯ гирех.
 Тихипой рафтан бех аз кафши танг,
 Балон сафар бех, ки дар хона ҷанг.
 Сафар ид бошад бар он қадхудой.
 Ки бонун зишташ бувад дар сарой.
 Дари хуррамӣ бар саросе бубанд!
 Ки бонги зан аз вай барояд баланд!..
 Занеро, ки ҷахласту норостӣ,
 Бало бар сари худ, на зан хостӣ!..
 Зани зишти бадхӯй ранҷасту бор,
 Зани хубу хушхӯй хешасту ёр...
 Запон шӯху фармондеҳу саркашанд,
 Валекин шундаи, ки дарбар хушанд.
 Касеро, ки бинӣ гирифтори зан,
 Бирав, Саъдиё, таъна бар вай мазан!
 Ту ҳам ҷавр биниву бораи кашӣ,
 Агар як замон¹ дар канораи кашӣ.

ХИКОЯТ

Ҷавоне зи носозгорини ҷуфт
 Бари пирмарде бинолиду гуфт:
 «Гарон боре аз дасти он хасми ҷир,
 Чунон мебарам, к-оснёсанги зер!» —
 «Ба сахтӣ бинех, — гуфташ, — эй хоҷа дил!
 Қас аз сабр қардан нагардад ҳиҷил!
 Ба шаб санги болоӣ, эй хонасӯз!
 Ҷаро санги зерин набошӣ ба рӯз?!..

¹ Як замон — дар нусхаи дигар дар ҷои ин қалима «як шабе» да-
да шуд.

Чу аз гулбуне дида бошӣ хушӣ!
 Раво бошад, ар бори хораи кашӣ!
 Дарахте, ки пайвасти бораи хурӣ!
 Таҳаммул кун он дам, ки хораи хурӣ!

Дар бораи худдорӣ аз инқибознон кӯчагӣ меғӯяд¹:

Харобат кунад шохиди хонакаи,⁵⁶⁰
 Бирав, хона обод гардон ба зан!
 Дар ӯ дам чу ғунча даме аз вафо,
 Ки аз ханда афтад чу гул дар қафо!
 Нансида хавас бохтан бо гуле,
 Ки хар бомлодаш бувад булбуле,
 Чу худро ба хар маҷлисе шамъ қард,
 Ту дигар чу парвона гирдаш мағард!..
 Мабин дилфоребаш чу хурӣ бихишт,
 Қ-аз он рӯи дигар чу ғуласт зишт!
 Ғараш ной бӯсӣ, надорад сипос,
 Ва гар хок қардӣ, надорад пос²?
 Сар аз мағзу даст аз дирам кун тикӣ!
 Чу хотир ба фарзанди мардум диҳӣ!
 Мақул бад ба фарзанди мардум ингоҳ,
 Ки фарзанди хешат барояд табоҳ!

Дар бораи тарбияи авлод меғӯяд:

...Чу хохӣ, ки номат бимонад ба ҷой,
 Писарро хирадмандӣ омӯзу рой,
 Ки гар ақлу роҷаш набошад босе,
 Бимириву аз ту намонад қасе;
 Басо рӯзгорон, ки сахтӣ барад,
 Писар, чун падар нозукаш парварад.
 Хирадманду парҳезгориаш бидор!
 Агар дӯст дорӣ, ба нозаш мадор!
 Ба хурдӣ дараи заҷру таълим кун!
 Ба неку бадаш ваъдаву бим кун!
 Навомӯзро малҳу тахсини зех!

¹ Дар нусхаҳои, ки дида шуданд, ин порча дар понитар — дар
қатори тарбияи авлод буда, бинобар муносибати сахт доштани ин
порча ба зани никоҳӣ, аз тарафи тартибдиҳанда болотар гузарони-
да шудааст.
² Надорад пос — надорад туро пос, яъне рисоя накунад.

Зи тавбиҳу⁵⁶¹⁾ тахдиди устод бех!
 Биёмӯз фарзандро дастрон⁵⁶²⁾,
 Ва гар даст дорӣ, чу Корун ба ганҷ!¹
 Мақун такъя бар дастгоҳе, ки хаст,
 Ки бошад, ки неъмат намонад ба даст!
 Ба поён расад кисан симу зар,
 Нагардад тикӣ кисан пешавар!⁵⁶³⁾
 Чӣ донӣ, ки гардидани рӯзгор,
 Ба ғурбат бигардонадаш дар диёр!
 Чу бар пешае бошад дастрас,
 Кучо дасти ҳочат барад пешн кас?!..
 Надонӣ, ки Саъдӣ мурод аз чӣ ёфт?
 На даръё навашту на ҳомун шикоят!²
 Ба хурдӣ бихӯрд аз бузургон қафо,
 Худо додаш андар бузургӣ сафо!
 Хар он кас, ки гардан ба фармон ниҳад,
 Басе бар наёяд, ки фармон диҳад.
 Хар он тифл, к-ӯ ҷаври омӯзгор —
 Набинад, чафо бинад аз рӯзгор!
 Писарро нақӯ дору роҳат расон!
 Ки чашмаш набошад ба дасти касон!
 Хар он кас, ки фарзандро ғам нахӯрд,
 Дигар кас ғамаш хӯрду овора кард.
 Ниғаҳ дор з-омӯзгори бадаш,
 Ки бадбахту ғумрах кунад чун худаш!
 Писар, к-ӯ миёни қаландар нишаст,
 Падар гӯ: «Зи хайраш фуру шӯй даст!»
 Дареғаш махӯр бар халоку талаф,
 Ки пеш аз падар мурда бех ноҳалаф⁵⁶⁴⁾!..

Дар бораи касоне, ки ишқи маҷозии худашонро (ишқ
 ки ба хубрӯёни зиндари) аз харгуна олонши ҷинсӣ по
 ва воситан ишқи ҳақиқӣ — ишқи илоҳӣ медонанд, ме
 гуянд:

¹ Маънии ин байт: агар мисли Корун сарват ва хазина дош
 та бошӣ ҳам, фарзандатро ягон хунаҷ ёд деҳ, гуфтаи аст («ва-
 гар» дар ин мисраъ, дар ҷои «ва агарчи, ва харчанда» мебошад. Қоруи
 (Кура) номи як бон афсонавист, ки гӯё аз ҳад зиёд пул доштааст
 ва аз ҳад зиёд ҳам ҳасис буда ва бинобар ин ўро бо пулҳояш за-
 мин фуру бурда буда бошад).
² Маънии ин мисраъ: на даръё навашт — на даръё навардид,
 на даръёгардӣ кард, яъне савдогарӣ накард; на ҳомун шикоят —
 яъне аз зерӣ замин кон наёфт, гуфтаи аст.

ҲИКОЯТ

Яке сурате дид соҳибҷамол,
 Бигардидаш аз шӯриши ишк хол.
 Барандохт бечора чандин арақ,
 Ки шабнам барорад бихиштиварақ⁵⁶⁵⁾,
 Гузар кард Букрот¹ бар вай савор,
 Бипурсид: «К-ниро чи афтода кор?»
 Касе гуфт: «К-ни обиду порсост,
 Ки харғиз хатое зи дасташ нахост.
 Равад рӯзу шаб дар биёбону кӯх,
 Зи сӯхбат ғурезон, зи мардум сутӯх.
 Рабудаст хотирфиребе дилаш,
 Фуру рафта пон назар дар ғилаш.
 Чу ояд зи халқаш маломат ба ғӯш,
 Бигирьяд, ки «чанд аз маломат? Хамӯш!
 Мағӯ ар бинолам, ки «маъзур нест»
 Ки ин дарлам аз иллате дур нест.
 На ин нақш дил мерабояд зи даст,
 Дил ӯ мерабояд, ки ин нақш баст».
 Шунид ин сухан марди корозмой,
 Қухансоли парвардаву пухтарой.
 Бигуфт: «Арчи сийти⁵⁶⁶⁾ нақӯй равад,
 На бо хар касе он чи гӯй, равад,
 Нигорандаро худ ҳамин нақш буд.
 Ки шӯридаро дил ба яғмо рабуд!
 Чаро тифли якрӯза хушаш набурд?
 Ки дар сунъ⁵⁶⁷⁾ дидан чи болиғ, чи хурд.
 Мухаккик⁵⁶⁸⁾ ҳамон бинад андар ибил,
 Ки дар хубрӯёни Чину Чигил²
 Никобест хар сатри ман з-ин катиб⁵⁶⁹⁾,
 Фурухишта бар оразн дилфиреб.
 Маонист дар зерӣ сатри снѐх,
 Чу дар парда маъшуку дар меғ моҳ.
 Дар авроки Саъдӣ нагунҷад малол,

¹ Букрот — аз ҳақимони Юнони қадим буда, 460 сол пеш аз дав-
 ран таърихи мо таваллуд ёфта, назар ба ривоятҳо 80 ё 100 сол зин-
 дагонӣ кардааст.

² Маънии ин байт: дар назари аҳли таҳқиқ аз нуқтаи офари-
 ниш дар миёнаи шутур ва хубрӯёни Чину Чигил ҳеҷ фарқ нест; агар
 касе, ҷинзиро ё касеро барои халққундан ӯ дӯст дорад, ҷушон ки
 ба соҳибҷамоле ошиқ мешавад, бояд ба шутур ҳам ошиқ шудан ги-
 рад.

Ки дорад паси парда чандин чамол,
Маро, к-ин суханхост маҷлисфурӯз,
Чу оташ дар он рӯшноиву сӯз,
Наранҷам зи хасмон агар дар тапанд¹,
К-аз ин оташи порей дар табанд,

Дар боран айбҷӯи мегӯяд:

Агар дар ҷаҳон, аз ҷаҳонрастваест,
Дар аз халқ бар ҳештанбастаест,
Қас аз дасти ҷаври забонҳо нараст,
Агар худнамоест, агар ҳақпараст...
Ба кӯшиш тавон Даҷларо пеш баст,
Нашояд забони бададеш баст...
Машидор агар шеру гар рӯбахӣ,
К-аз инҳо ба мардиву хилат рахӣ.
Агар кунчи хилват гузинад касе,
Ки парвон сӯхбат надорад басте.
Маломат кунандаш, ки «заркасту реи»⁵⁷⁰,
Зи мардум ҷунон мегурезад, ки дев». ⁵⁷¹
Агар хандарӯясту омезгор,
Афифаш⁵⁷¹ надонанду пархезгор...
Агар марди дарвешро сахтӣ аст,
Бигӯянд: «З-идбору»⁵⁷² бадбахтӣ аст».
Ва гар бенавое бигирьяд ба сӯз,
Нагунбахт хонандаш тирарӯз.
Ва гар комроне дарояд зи пой,
Ҳанимат шуморанду фазли худой,
Ки «то чанд ин чоҳу гарданкашӣ?»
Ва гар тағдасте, тунукмоёе,
Саодат баландаш кунад пояе,
Биҳояндаш аз кина дандон ба заҳр,
Ки «дунпарвараст ин фурумоя даҳр!»
Чу бинанд коре ба дастат дарафт,
Ҳарисат шуморанду дунёпараст,
Ва гар дасти Ҳиммат бидорӣ зи кор,
Гадопеша хонандату пухтахор⁵⁷³.
Агар нотикӣ — «табли пурёвай!»

¹ Дар охири мисраи якум «дар тапанд» бо ҳарфи итқӣ ба маънои «дар тапишанд» буда ва дар охири мисраи дуюм «дар табанд» бо ҳарфи те ба маънои «дар бемории таб ҳастанд, мебошад».

² Дар ақиб — дар нусхаи дигар «дар қафо» дида шуд.

Вагар хомӯшӣ — «нақши гармовай!»⁵⁷⁴
Таҳаммулкуноро нахонанд мард,
Ки «бечора аз бим сар барнакард»
Ва гар дар сараш хавли мардонагист,
Гурезанд аз ӯ: «к-ин ҷӣ девонагист?»
Тааннот кунандаш гар андакхурест,
Ки «молаш магар рӯзии дигарест!»
Ва гар нағзу покиза бошад хӯраш,
«Шикамбанда» хонанду «танпарвараш».
Агар бетакаллуф зияд молдор,
Ки зиннат бар аҳли тамизаст ор,
Забон дар ниҳандаш ба низо чу теғ;
Ки «Бадбахт зар дорад аз худ дарег!»
Ва гар коҳу айвон мунаққаш кунад,
Тани хешро қисвати хуш кунад,
Ба ҷон ояд аз дасти таъназанон,
Ки «худо бидроғи хамчун занон!»
Агар порсое саҳнат накард,
Сафаркардагонаш нахонанд мард,
Ки «норафта берун зи оғӯши зан,
Қадамаш хунаро бошаду рою фан?»...
Ҷаҳондидаро ҳам бидарранд пӯст.
Ки «саргаштаву бахтбаргашта ӯст!»
Гараш хаз⁵⁷⁵ зи иқбол будиву баҳр,
Замона нарондӣ зи шаҳраш ба шаҳр!
Азабро⁵⁷⁶ нақӯхиш кунад хурдабин,
Ки «меларзад аз хуфтухезаш замин»...
Ва гар зан кунад, гӯяд: «Аз дасти дил
Ба гардан дарафтод ҷун ҳар ба гил!»
На аз ҷаври мардум раҳад зиштгӯй,
На шохид, зи номардуми зиштгӯй.
Гарат барканад хашм рӯзе зи ҷой,
Саросема хонандату тирарой,
Ва гар бурдборӣ⁵⁷⁷ кунӣ бо касе,
Бигӯянд: «Ғайрат надорад басте!»
Сахино ба андар⁵⁷⁸ гӯянд: «Бас,
Ки фардо ду дастат шавад пешу пас!»
Ва гар қонеу ҳештандор гашт,
Ба ташнеи халқе гирифтор гашт,
Ки «хамчун падар хоҳад ин сифла мурд,
Ки дунё раҳо карду ҳасрат бибурд!»...
Раҳой надорад қас аз дасти қас,
Гирифторро ҷора — сабрасту бас!

ҲИКОЯТ

Чавоне хирадманду фарзона буд,
Ки дар ваъз чолоку мардона буд.
Накӯному соҳибдилу ҳақпараст,
Хати оразаш хуштар аз хатти даст.
Қавӣ дар луғат буду дар наҳв ҷуст,
Вале ҳарфи шино нагуфти дуруст.
Якero бигуфтам зи соҳибдилон,
Ки «дандони пешин надорад фалон!»
Баромад зи савдон ман сурхрӯй,
Ки з-ин ҷинс беҳуда дигар мағӯй!
Ту дар вай ҳамон айб дидӣ, ки ҳаст,
Зи чандин ҳунар чашм ақлат бубаст!»

Муаллиф ин бобро бо ин мисраъҳо тамои мекунад!

✓ Якero, ки илмату тадбиру рой,
Гараш пои исмат⁵⁷⁹ билағжад зи ҷой,
Ба як хурда⁵⁸⁰ мапсанд бар вай ҷафо!
Бузургон ҷӣ гуфтанд? — Ҳуз мософо!¹
Бувад хору гул бо ҳам, эй хушманд,
Ҷӣ дар банди хорӣ? Ту гулуста банд!
Гарат айбҷӯй бувад дар сиришт,
Набинӣ зи товус ҷуз пои зишт!
Сафое ба даст ор, эй тирарӯй,
Ки нанмояд оннан тира рӯй!..
Манех айби халқ, эй фурумои, пеш,
Ки чашмат фуру дӯзад аз айби хеш!
Ҷаро доманолударо⁵⁸¹ хад занӣ?²
Ҷу худро шиносӣ, ки тардоманӣ⁵⁸²!..
Ҷу бад нописанд оядат худ макун!
Пас он гаҳ ба ҳамсои гу: «Бад макун!»...

¹ Ҳуз мософо — ин фикран якуми як ҷумлаи арабист, ки тамои маш «ҳуз масофо, даъ моқадар!» мебошад ва маъниаш, бигир он ҷизеро, ки соф ва бегубор аст ва бигузор он ҷизеро, ки тира ва губордор аст», гуфтаи аст.

² Хад занӣ — аз рӯи қонуни шарият зиёнкори ва дигар гунаҳноҳ бо адади муайян мезананд, ки номи ин гуна ҷазон баданиро «хад» меноманд. Муаллиф ба иҷрокунандагони аҳкоми шарият — ба қозӣ ва раисҳо хитоб карда меғӯяд, ки худат ба сабаби тардоманӣ сазовори хад зада шудан мебошӣ, ҷаро гунаҳкори дигарро хад мезанӣ?

Ту хомӯш! Агар ман беҳам ё бадам,
Ки ҳаммоли суду зиёни худам...
Ҷу душман, ки дар шеъри Саъдӣ нигоҳ
Ба нафрат қунад з-он даруни табоҳ,
Надорад ба сад нуктаи нағз гуш,
Ҷу айбе бубинад барорад хуруш.
Ҷуз ин иллаташ нест, қ-он худписанд!¹
Ҳасад дидан неқбиниш биканд...
На ҳар чашму абрӯ, ки бинӣ нақӯст,
Бихӯр мағзи писта, бинандоз пӯст!

¹ Худписанд — дар нусхаи дигар «бадписанд».

Б О Б И Ҳ А Ш Т У М

ДАР БОРАИ ШУҚР

...На тифли даханбаста будӣ зи лоф,
Ҳама рузӣ омад ба ҷавфат⁵⁸³ зи ноф!
Чу нофат буридану рӯзӣ гусаст,
Ба пистони модар гирифтӣ ду даст!..
Ду пистон, ки имрӯз дилхои туст,
Ду ҷашма ҳам аз парваришгоҳи туст!
Канору бари модари дилпазир —
Бихиштасту пистон дару ҷӯи шир.
Дарахтест болои ҷонпарвараш,
Валад меван позанин дар бараш.
На рағхон пистон даруни диласт?,
Пас ар бингарӣ шир — хуни диласт!..

ҲИКОЯТ

Ҷавоне сар аз рон модар битофт,
Дили дардмандаш ба озар⁵⁸⁴ битофт.
Чу бечора шуд пешаш овард маҳд⁵⁸⁵,
Ки «эй суستمехри фаромӯшахд;
На гириёну дармонда будиву хурд,
Ки шабҳо зи дасти ту хобам набурд?!..
На дар маҳд нирую⁵⁸⁶ ҳолат набуд,
Магас рондан аз худ маҷолат набуд!
Ту онӣ, ки аз як магас ранҷай,
Ки имрӯз солору сарпанҷай!⁵⁸⁷
Ба ҳоли шавӣ боз дар қаъри гӯр,
Ки натовонӣ аз хештан дафъи мӯр!..

Чу пӯшидачашме, набинӣ, ки роҳ
Надонад ҳама вақти рафтаи зи ҷоҳ!
Ту гар шуқр кардӣ, ки бодидай!
Ба гар на ту ҳам ҷашмипушидаи!»

...Гирифтам, ки душман нақӯбӣ ба санг,
Мақун боре⁵⁸⁸ аз ҷаҳл бо дӯст ҷанг!
Хирадмандтабъони министичинос,
Бидӯзанд неъмат ба меҳи синос.

ҲИКОЯТ

Маликзодае аз асн адҳам фитод,
Ба гарлаи дараи мӯҳр дарҳам фитод.
Чу пиллаи фуро рафт кардаи ба тан,
Наганинӣ сани то дариш ба тан.
Пизинкони⁵⁸⁹ бинионадаи хаброн дар ин,
Магар файласуфе зи Юнонзанин,
Сараи боз нечику таи раст шуд.
Агар вай набудӣ замин⁵⁹⁰ ҳаст шуд.
Шунидаи, ки сани фар сани кард,
Забон аз мурут⁵⁹¹ ҳомӯш кард.
Дигар навбат омад ба наздики шох,
Накард он фурумои дар вай нигоҳ.
Хирадмандро сар фуру шуд зи шарм,
Шунидам, ки мерафту мегуфт нарм:
«Агар дӣ напечидаме гарданаи,
Напечидӣ имрӯз рӯй аз манаш».
Фиритод тухме ба дасти рахӣ,
Ки «бояд, ки бар улсӯзаш ниҳӣ!»
Фиритода омад бари шаҳриёр,
Бикард он чи гуфташ худованди кор.
Маликро яке атса омад зи дуд,
Сару гарданаи хамчунон шуд, ки буд.
Ба узр аз пан мард биштофтанд,
Бичустанд бисъёру кам ёфтанд.

Надонад касе қадри рӯзи хушӣ,
Магар рӯзе афтад ба сахтикашӣ.
Зимистони дарвеш дар танги сол,
Чӣ сахласт пеши худованди мол...

Чу мардонарав бошиву тезпой,
 Ба шукрона бо кундоён бипой!
 Ба пири куҳан бар бубахшад чавон,
 Тавоно кунад раҳм бар нотавон.
 Чӣ донанд чайхуниён қадри об,
 Зи вомондагон пурс дар офтоб!..
 Қасе қимати тандурустӣ шинохт,
 Ки якчанд, бечора, дар таб ғудохт.
 Туро тирашаб кай намояд дароз,
 Ки ғалтӣ зи паҳлу ба паҳлун ноз!
 Барандеш аз афтону ҳезони таб,
 Ки ранҷур донд дарозини шаб.
 Ба бонги духул хоҷа бедор гашт,
 Чӣ донд шаби посбон чун гузашт?

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки Туғрул¹ шабе дар ҳазон,
 Гузар кард бар хиндӯе посбон.
 Зи боридани барфу борони сайл⁵⁹²,
 Ба ларзиш дарафтада ҳамчун сухайл.
 Дилаш бар вай аз раҳмат омад ба ҷӯш,
 Ки «инак қаболустинам бипӯш!
 Даме мунтазир бош бар тарфи бом,
 Ки берун фириштам ба дасти ғулом!»
 Дар ин буд, ки боди сабо дар вазид,
 Шаҳаншах дар айвони шоҳӣ хазид.
 Вушоқе⁵⁹³ паричеҳра дар хайл дошт.
 Ки табъаш бадӯ андаке майл дошт.
 Тамошон туркаш чунон хуш ғитод,
 Ки хиндуи мискин бирафташ зи ёд.
 Қаболустине гузашташ ба ғӯш.
 Зи бадбахтияш бар наёмд ба дӯш.
 Магар ранҷи сармо бар ӯ бас набуд,
 Ки ҷаври сипеҳр интизораш фузуд.
 Ниғаҳ кун чу султон ба ғафлат бихуфт,
 Ки ҷубакзана⁵⁹⁴ бомдодон ҷӣ гуфт:

¹ Туғрул (Туғрал) — як номи баҳрин ном паррандаи шикори
 буда дар айни замон номи се подшоҳи Салҷуқӣ ва як подшоҳи
 бақӣ аст.

«...Туро шаб ба айшу тараб меравад,
 Чӣ донӣ, ки бар мо чӣ шаб меравад?»
 Фуру бурда сар корвоне ба дег,
 Чӣ аз по фурурафтагони ба рег?!..
 Бидор, эй худовандӣ, заврак, дар об,
 Ки бечорагонро гузашт аз сар об!
 Таваккуф кунед, эй ҷавонони ҷуст,
 Ки дар корвонанд пируни суст!..
 Туро кӯҳпайкар ҳаюн⁵⁹⁵ меравад,
 Пиёда ҷӣ донӣ, ки чун меравад?
 Ба оромии дил хуфтагон дар буна⁵⁹⁶,
 Чӣ донанд холи шикамгурсна?

ҲИКОЯТ

Якero асас⁵⁹⁷ даст барбаста буд,
 Хама шаб парешону дилхаста буд.
 Ба ғӯш омадаш ногаҳон аз қасе,
 Ки менолад аз тангдастӣ басе!
 Шунид ин сухан дуздн мағлулу⁵⁹⁸ гуфт:
 «Зи бечорагӣ чанд ноӣ? Бихуфт!»²
 Бирав шукри яздон кун, эй тангдаст,
 Ки дастат асас танг бар ҳам набаст»,
 Макун нола аз бенавой басе,
 Чу бинӣ зи худ бенавотар қасе...

ҲИКОЯТ

Фақиҳе бар афтодамасте гузашт,
 Ба мастурии⁵⁹⁹ хеш мағрур гашт.
 Зи нахвот⁶⁰⁰ бад-ӯ илтифоте накард.
 Чавон сар баровард: «Қ-эй пирмард!
 Такаббур макун чун ба неъмат дари⁶⁰¹!
 Ки маҳрумӣ ояд зи мустакбирӣ⁶⁰²!
 Якero, ки дар банд бинӣ маҳанд!
 Мабодо, ки рӯзе дарафтӣ ба банд!...

¹ Дар нусхаи дигар дар ҷои ин ду мисраъ ин мисраъҳо навишта
 шудаанд: «Ба ғӯш омадаш дар шаби тираранг, ки шахсе ҳаменолод
 аз дасти танг».
² Бихуфт — дар ин ҷо ба маънии «бихоб» кор фармуда шудааст.

На охир дар имкони такдир ҳаст,
Ки фардо чу ман бошӣ афтода маст?!.
Туро осмон хат ба масҷид навишт,
Мазан таъна бар дигаре дар куншти⁶⁰³!..»

ҲИКОЯТ

Буте дидам аз оч дар сӯманот⁶⁰⁴,
Мурассаъ⁶⁰⁵, чу дар ҷоҳилият Манот⁶⁰⁶,
Чунон сураташ баста тимсолгар
Ки сурат набандад аз он хубтар¹.
Зи хар ноҳият қорвонҳо равон —
Ба дидори он сурати беравон².
Тамаъ карда роёни Чинну Чигил,
Чу Саъдӣ вафо з-он бути сангдил.
Забоноварон рафта аз ҳар макон,
Тазарруъкунон⁶⁰⁷ пеши он безабон.
Фуру мондам аз кашфи он мочаро,
Ки ҳайе⁶⁰⁸ ҷамоде⁶⁰⁹ парастад чаро?
Муғеро, ки бо ман сару қор буд,
Накӯгӯю ҳамхучраву ёр буд.
Ба нармӣ бипурсидам, эй барҳаман!
Аҷаб дорам аз қори ин букъа⁶¹⁰ ман,
Ки мадхуши ин нотавонпайкаранд,
Муқайяд⁶¹¹ ба ҷоҳи залол⁶¹² андаранд!
На нерӯи дасташ на рафтори пой,
В-араш бифғанӣ барнаҳезад зи ҷой!
Набинӣ, ки чашмонаш аз қаҳрабост,
Вафо ҷустан аз тангчашмон хатост!»
Барин гуфтам он дӯст, душман гирифт,
Чу оташ шуд аз хашму дар ман гирифт.
Муғонро хабар карду пирони дайр,
Надидам дар он анҷуман рӯи хайр.
Фитоданд габронн⁶¹³ позандхон,⁶¹⁴
Чу сағ дар ман аз баҳри он устухон³.

¹ Сурат набандад аз он хубтар — муаллиф ин ҷумларо ба ду маъноӣ қор фармудааст: 1) аз он хубтар шудан мумкин нест, 2) Ҳай-калтарош аз он хубтар сурат баста (дурӯст карда) наметавонад.
² Равон — дар мисраи якум ба маънои раванда, дар дуюм ба маънои «ҷон» қор фармуда шудааст.
³ Дар ин мисраъ мақсад аз «устухон» бути аз оч (аз дандони фил) сохта шудагист, ки гап ба болон вай меравад.

Чу он роҳи қач пешашон рост буд,
Раҳи рост дар чашмашон қач намуд,
Ки мард арҷи донову соҳибдиласт,
Ба наздики бедонишон ҷоҳиласт.
Фуру мондам аз ҷора ҳамчун ғарик⁶¹⁵,
Бурун аз мадуро надорам тарик.
Чу дидӣ, ки ҷоҳил ба кин андараст,
Саломат ба таслиму лин⁶¹⁶ андараст!
Меҳин барҳаманро сутудам баланд,
Ки «эй пири тафсиру устоди занд⁶¹⁷»
Маро низ бо нақши ин бут хушаст,
Ки шакле хушу қомате дилкаш аст.
Бадеъ⁶¹⁸ оядам сураташ дар назар,
Ва лекин зи маънӣ надорам хабар!
Чу солуки ин манзилам анқариб,
Бадв нек подаршиносад ғариб.
Ту донӣ, ки фарзини ин рӯқъай!
Насихатгарн шохн ин букъай!
Ибодат ба тақлид гумроҳӣ аст,
Хунук раҳраворо, ки огоҳе аст!
Чӣ маънист дар сурати ин санам,
Ки аввал парастандагонаш манам!»
Бараҳман зи шодӣ барафрӯхт рӯй,
Писандиду гуфт: «Эй писандидагӯй!
Саволат савобасту феълат ҷамил⁶¹⁹»
Ба манзил расад, ҳар ки ҷӯяд далел!¹
Басе чун ту гардидам андар сафар,
Бутон дидам аз ҳештан беҳабар.
Чуз ин бут, ки ҳар субҳ з-ин ҷо, ки ҳаст
Барорад ба яздони додор⁶²⁰ даст.
Агар хоҳӣ, имшаб дар ин ҷо бубош!
Ки фардо шавад бар ту ин роз фoš!»
Шаб он ҷо бибудам ба фармони пир,
Чу Бежан⁶²¹ ба ҷоҳи бало дар асир.
Шаб, ҳамчу рӯзи қиёмат дароз,
Муғон гирди ман бе вузӯ⁶²² дар намоз...
Магар карда будам гуноҳе азим,
Ки дидам дар он шаб азобе алним⁶²³.
Ҳама шаб дар ин қайди ғам мубтало.

¹ Далел — ин сухан дар ин ҷо ҳам бо маънои хуччати исботку-нанда ва ҳам ба маънои роҳбар қор фармуда шудааст.

Яке даст бар дил, яке бар дуо,
 Ки ногаҳ духулзан фуру кӯфт кӯс,
 Бихонд аз фазои бараҳман хурус.
 Хатиби сияхпӯши шаб бехилоф,
 Баровард шамшери шаб аз ғилоф¹
 Фитод оташи субҳ дар сӯхта²⁴,
 Ба як дам чаконе шуд афрӯхта².
 Ту гуфтӣ, ки дар хиттаи Зангбор²⁵,
 Зи як гӯша ногаҳ даромад татор³,
 Муғони табахрон ношустарӯй
 Падид омаданд аз дару дашту кӯй.
 Қас аз мард дар шаҳру аз зан намонд,
 Дар он буткада²⁶ ҷои арзан намонд.
 Ман аз ғусса ранҷуру аз хоб маст,
 Ки ногоҳ тимсол бардошт даст.
 Баякбор аз онҳо баромад хуруш,
 Ту гуфтӣ, ки дарёе даромад ба ҷӯш.
 Ҷу бутхона холи шуд аз анҷуман,
 Бараҳман ниғаҳ карда хандон ба ман,
 Ки «акнун туро ҳеҷ мушкил намонд!
 Хақиқат аён гашту ботил намонд!»,
 Ҷу дидам, ки ҷаҳл андар ӯ маҳкам аст,
 Хаёли маҳол андар ӯ мудғам аст²⁷.
 Наёрастам аз ҳақ дигар ҳеҷ гуфт,
 Ки ҳақ з-аҳли ботил бубояд нухуфт.
 Ҷу бинӣ забардастро зӯрдаст,
 На мардӣ бувад панҷаи худ шикаст.
 Замоне ба солус гириён шудам,
 Ки «ман з-он чи гуфтам, пушаймон шудам!»

¹ Дар замони пеш хатибхон мусулмонон ба ҷои асо шамшер дар даст гирифта ба минбар мебаромаданд. Дар ин байт шоир шабро ба хатиби сияхпӯш ва офтобро ба шамшери ӯ монанд кардааст.

² Дар ин байт шоир шабро ба сӯхта, ки пахтаро сӯхта ме-созанд ва ба вай аз ҷаҳок оташи мединханд, монанд карда, субҳро чун ҷаҳок ва офтобро оташи ҷаҳок шумурдааст.

³ Дар адабиёти классикӣ ҳабаши, Ҳабашистон, зангӣ, Зангбор, Ҳиндустон ва Ҳинду барин мамлакатҳои мардумонашон сияхпӯстро, ғ ин ки мардумони сияхпӯстро аз шаб киноя карда кор мефармо-янд; инчунин, румӣ, Рум, тотор, Чин ва монанди инҳо мамлакатҳои аҳолиашон сафедпӯстро, ғ ин ки мардумони сафедпӯстро киноя аз рӯз карда мегиранд. Дар ин байти Саъдӣ ҳам хиттаи Зангбор киноя аз шаб ва татор киноя аз рӯз аст.

Ба гирия дили кофирон кард майл,
 Аҷаб нест санг ар бигардад ба сайл¹
 Давиданд хидматкунон сӯи ман,
 Ба иззат гирифтанд бозуи ман.
 Шудам узргӯён бари шахси оҷ²
 Ба курсии заркӯбу бар тахти соҷ²⁸.
 Бутакро яке бӯса додам ба даст,
 Ки лаънат ба бут боду бар бутпараст!
 Ба тақлид кофир шудам рӯз чанд,
 Бараҳман шудам дар мақолоти занд.
 Ҷу дидам, ки дар дайр гаштам амн,
 Нагунҷидам аз хуррамӣ дар замин.
 Дари дайр маҳкам бубастам шабе,
 Давидам ҷапу рост чун ақрабе²⁹.
 Ниғаҳ кардам аз зери тахту забар,
 Яке парда дидам мукаллат³⁰ ба зар.
 Паси парда митроне³¹ озарпараст³²
 Муҷовир³³, сари ресмоне ба даст.
 Бафаврам мар он хол маълум шуд,
 Ҷу Довуд, к-оҳан бар ӯ мум шуд,
 Ки ночор, чун даркашад ресмон,
 Барорад санам даст бар осмон.
 Бараҳман шуд аз рӯи ман шармсор,
 Ки шунъат бувад баҳья бар рӯи кор³⁴.
 Битозиду ман дар паяш тохтам,
 Нагунаш ба ҷоҳе дарандохтам,
 Ки донишам, ар зинда он барҳаман
 Бимонад, кунад саъй дар хуни ман.
 Писандад, ки аз ман барорад димор,
 Мабодо, ки сирраш кунам ошкор.
 Ҷу аз кори муфсид хабар ёфтӣ,
 Зи пояш дарафган ҷу дарёёфтӣ,
 Ки гар зиндааш монӣ он бадғуҳар,
 Наҳоҳад туро зиндагонӣ дигар!
 Вагар сар ба хидмат ниҳад бар дарат,
 Агар даст ёбад бибурад сарат!
 Фиребандаро пой дар пай манех!
 Ҷу рафтиву дидӣ, амонаш мадеҳ!

¹ Нигардад ба сайл — дар нусхаи дигар «бигирияд ба сайл».
² Шахси оҷ — киноя аз буте, ки гап ба болон вай рафта исто-дааст.

Тамомаш бикуштам ба санг он ҳабис,
 Ки аз мурда дигар наёяд ҳадис.
 Чу дидам, ки ғавғо барангехтам,
 Раҳо кардам он буму бигрехтам.
 Чу андар наистоне оташ задӣ,
 Зи шерон бупарҳез агар бихрадӣ!
 Макуш баччан мори мардумгазоӣ!⁶³⁵⁾
 Чу куштӣ, дар он хона дигар мапой!
 Чу занбӯрхона биёшуфтӣ,
 Гурез аз маҳаллат, ки гарм ӯфтӣ!
 Ба чобуктар аз худ маяндоз тир!
 Чу афтод доман ба дандон бигир!⁶³⁶⁾
 Дар авроқи Саъдӣ чуз ин панд нест,
 Ки чун пойдевор кандӣ, манст!
 Ба Ҳинд омадам баъд аз он растахез,
 В-аз он ҷо ба роҳи Яман то Ҳичез!⁶³⁷⁾
 Аз он ҷумла талхӣ, ки бар ман гузашт,
 Даҳонам чуз имрӯз ширин нагашт...
 Қай ин шукри неъмат баҷо оварам,
 Ва гар пой гардад ба хизмат сарам?!..
 Фараҳ ёфтам баъд аз он бандҳо,
 Ҳанӯзам ба гӯш аст аз он пандҳо...

БОБИ НУҲУМ

ДАР БОРАИ ТАВБА

Биё, эй ки умрат ба ҳафтод рафт,
 Магар хуфта будӣ, ки бар бод рафт!
 Зи панҷох дирам панҷ агар кам шавад,
 Дилат реши сарпанчан ғам шавад!
 Чу панҷох солат бурун шуд зи даст,
 Ғанимат шумур панҷ рӯзе, ки ҳаст!
 Агар мурда мискин забон доштӣ,
 Ба фаръеду зорӣ фиғон доштӣ:
 «...Чу моро ба ғафлат бишуд рӯзгор,
 Ту боре даме чанд фурсат шумор!»

ҲИКОЯТ

Шаббе дар ҷавонии тайбу⁶³⁸⁾ ниям⁶³⁹⁾,
 Ҷавонон нишастем чанде баҳам.
 Чу булбул сароён, чу гул тозарӯй,
 Зи шӯхӣ дарафганда ғулғул ба кӯй
 Ҷаҳондидапире зи мо бар канор,
 Зи даври фалак лайли мӯяш наҳор¹,
 Чу фундуқ⁶⁴⁰⁾ даҳон аз сухан баста буд,
 На чун мо лаб аз ханда чун писта буд,

¹ Лайли мӯяш наҳор — шаби мӯяш рӯз, яъне мӯяш сафед шула буд.

Чавоне фаро⁶⁴¹) рафт: «К-эй пирмард!
 Чӣ дар кунҷи узлат⁶⁴²) нишинӣ ба дард?!
 Даме сар барор аз гиребони ғам!
 Ба оромӣ дил, бо чавонон бичам!»⁶⁴³)
 Баровард сар солхӯрд аз нухуфт,
 Чавобаш, нигар, то чӣ пирона гуфт:
 «Чу боди сабо бар гулистон вазад,
 Чамидан⁶⁴⁴) дарахти чавонро сазад,
 Чамад то чавонасту сабзу, хавид,
 Шикаста шавад чун ба зардӣ расид,
 Баҳорон, ки бод оварад бедмушк⁶⁴⁵),
 Бирезад дарахти куҳан барги хушк.
 Назебад маро бо чавонон чамид,
 Ки бар оразам субҳи пирӣ дамид!...
 Шуморост навбат бар ин хон нишаст,
 Ки мо аз танаъум⁶⁴⁶) бишустем даст.
 Чу бар сар нишастат зи пирӣ губор,
 Дигар чашми айш аз чавонӣ мадор!
 Маро барф борид бар парри зоғ².
 Нашояд чу булбул тамошон боғ.
 Кунад чилва товуси соҳибчамол,
 Чӣ меҳохӣ аз бозӣ баркандабол?!..
 Маро ғалла танг омад андар дарав,
 Шуморо кунун мерасад сабза нав.
 Гулистони моро тароват гузашт,
 Кӣ гул даста бандад чу пажмурда гашт?!..
 Маро такъя, чони падар, бар асост!..
 Дигар такъя бар зиндагонӣ хатост!
 Гули сурхи рӯям, нигар зарри ноб!
 Фуру рафт чун зард шуд офтоб.
 Мусаллам чавонрост бар пой част,
 Ки пирон баранд истинат⁶⁴⁷) ба даст.
 Хавас пухтан аз кӯдакӣ нотаом,
 Чунон зишт ноёд, ки аз пири хом.
 Чавон то расонад сиёҳӣ ба нур,
 Барад пири мискин сиёҳӣ ба гӯр»³.

¹ Бар оразам субҳи пирӣ дамид — яъне ришам сафед шуд.

² Дар ин мисраъ «парри зоғ» киноя аз мӯи сиёҳ, «барф боридан ба пай», киноя аз сафед шудани мӯй.

³ Маънии ин байт — чавон то сиёҳӣ ба нур мерасонад, яъне мӯ-яшро сафед мекунад, ки пир сиёҳиро, яъне хатоҳон дар зиндагӣ кардагашро ба гӯр мебарад, яъне мемирад.

ҲИКОЯТ

Кухансоле омад ба назди табии,
 Зи нолиданаи то ба мурдан қариб,
 Ки «дастам ба ранг барнех, эй некрой!
 Ду поям ҳаме бар наёяд зи ҷой!
 Бадон монад ин комати хуфтаам,
 Ки гӯй ба гил дар фуру рафтаам!»
 Бад-ӯ гуфт: «Даст аз ҷаҳон даргусил!
 Ки поят киёмат барояд зи гил!»
 Нишоти чавонӣ зи пирӣ маҷӯй!
 Ки ноёд дигар обӣ рафта ба ҷӯй!
 Агар дар чавонӣ задӣ дасту пой,
 Дар айёми пирӣ бахуш бошу роӣ!
 Чу даврони умр аз ҷиҳил даргузашт,
 Мазан дасту по, к-обат аз сар гузашт!
 Бибояд хавас қардан аз сар бадар,
 Ки даври хавасбозӣ омад ба сар.
 Нишот он ғаҳ аз ман рамидан гирифт,
 Ки шомам сапеда дамидан гирифт!
 Ба сабза кучо тоза гардад дилам,
 Ки сабза бихоҳад дамид аз гилам.
 Тафарручкунон⁶⁴⁸) аз хавову хавас,
 Гузаштем бар хокӣ бисъёр кас,
 Қасоне, ки аз мо ба ғайб андаранд,
 Биёянд бар хокӣ мо бигзаранд.
 Дареғо, ки рӯзи чавонӣ гузашт!
 Ба лаҳву лааб зиндагонӣ гузашт!
 Дареғо чунон рӯхпарвар замон,
 Ки бигзашт бар мо чу барқи Ямон⁶⁴⁹)!..
 Чи хуш гуфт бо кӯдак омӯзгор,
 Ки «қоре накардему шуд рӯзгор!»
 Дареғо, ки бигзашт умри азиз!
 Бихоҳад гузашт ин даме чанд низ!
 Агар дар сарон саодат кас аст,
 Зи гуфторӣ Саъдеш харфе басаст!

¹ Дар ин мисраъ шом киноя аз мӯи сиёҳ, сапеда (сафеда) кирифт, дилхушӣ аз ман гурехтан гирифт, гуфтаи аст.

ТАНБЕҲ

...Фароғи дилат хасту нерӯи тан,
Чу майдон фароҳаст гӯе бизан!
Казо рӯзгоре зи ман даррабуд;
Ки ҳар рӯз аз вай шаби кадр⁽⁶⁵⁰⁾ буд.
Ман он рӯзро кадр нашнохтам,
Бидонистам акнун, ки дарбохтам.
Чӣ кӯшиш кунад пирхар зери бор?
Ту мерав, ки бар бодпой савор!
Шикастакадах гар бубанданд чуст,
Наёвард хоҳад бахон дуруст.
Кунун к-ӯфтодат ба ғафлат зи даст,
Тарике надорад баҷуз бозбаст!
Кӣ гуфтат ба Ҷайхун дарандоз тан?!
Чу андохтӣ, дасту пое бизан!..
Чу аз чобукон дар давидан гарав —
Набурдӣ, ҳам афтопу хезон бирав!..

ҲИКОЯТ

Шабе хобам андар биёбони Файд⁽⁶⁵¹⁾,
Фурӯ баст пои давидан ба кайд.
Шутурбоне омад ба хавлу синтез,
Маҳорӣ⁽⁶⁵²⁾ шутур бар сарам зад, ки: «Хез!»
Магар дил ба мурдан ниҳодӣ силас⁽⁶⁵³⁾,
Ки барменахезӣ ба бонги ҷарас⁽⁶⁵⁴⁾
Маро ҳам чу ту хоби хуш дар сараст,
Валекин биёбон бапеш андараст.
Ту, к-аз хоби нӯшин ба бонги рахил⁽⁶⁵⁵⁾ —
Нахезӣ, дигар кай расӣ дар сабил⁽⁶⁵⁶⁾?!...
Фурӯ кӯфт табии шутур сорбон⁽⁶⁵⁷⁾
Ба манзил расид аввали корвон...
Ба раҳ хуфтагон то бароранд сар,
Набинанд рахрафтагонро асар...
Чу шайбат⁽⁶⁵⁸⁾ даромад ба рӯи шубоб⁽⁶⁵⁹⁾,
Шабат рӯз шуд! дида баркан зи хоб!
Ман он рӯз баркандам аз умр умед,
Ки афтодам андар сиёҳи сапед²...

¹ Шабат рӯз шуд — яъне мӯят сафед шуд.

² Маънии ин мисраъ ҳам «мӯям сафед шуд» гуфтаи аст.

Кунун вақти тухм аст, агар парварӣ,
Гар умедворӣ, ки хирман барӣ!..
Кунун кӯш, к-об аз камар баргузашт!
На вақте, ки селоб аз сар гузашт!..
Мақул умр зоеъ ба афсӯсу хайф,
Ки фурсат азизасту алвакту сайф!
...Нишастӣ ба ҷои дигар кас басте!
Нишинад ба ҷои ту дигар касе!..
Чу дӣ рафту фардо наёмад ба даст,
Ҳисоб аз ҳамин як нафас кун, ки хаст!

ҲИКОЯТ

Фурӯ рафт² Ҷамро яке нозанин,
Кафан кард чуи кирмаш абрешимин.
Ба дахма даромад пас аз чанд рӯз,
Ки бар вай бигиряд ба зориву сӯз.
Чу пӯсида дидаш харирин кафан,
Ба фикрат чунин гуфт бо хештан:
«Ман аз кирм барканда будам ба зӯр,
Биканданд аз ӯ боз кирмонӣ гӯр!»
Дар ин боғ сарве наёмад баланд,
Ки боди аҷал беҳу борахш нақанд.
Ниҳоле ба сӣ сол гардад дарахт,
Зи беҳаш барорад яке боди сахт...
Ду байтам ҷигар кард рӯзе кабоб,
Ки мегуфт гӯяндае бо рубоб:
«Дареғо, ки бе мо басте рӯзгор!
Бирӯяд гулу бишкуфад лолазор!
Басте тиру даймоху урдибиҳишт³
Биёяд, ки мо хок бошему хишт!»

¹ Алвакту сайф — ин як ҷумлаи арабӣ буда, тамоми ҷумла «ал-вакту сайфун котеун» аст. Маънаш: вақт шамшерӣ бурранда аст, яъне чунон мегузарад, ки кас нафаҳмида мемонад, гуфтаи аст.

² Фурӯ рафт — дар ин ҷо мурд гуфтаи аст.

³ Дар ин мисраъ номҳои се моҳи шамсияи тоҷикӣ-форсӣ қатор оварда шудааст: тир — моҳест, ки ба саратон, таҳминан ба охири июль ва аввалҳои моҳи июль баробар меояд; дай мох — моҳест, ки ба моҳи ҷадӣ, таҳминан ба охири декабр ва аввалҳои январь баробар меояд; урдибиҳишт — моҳест, ки ба савр, таҳминан ба охири апрел ва аввалҳои май рост меояд.

ҲИКОЯТ

Яке порсосирати ҳақпараст,
 Фитодаш яке хишти заррин ба даст.
 Сари хушмандаш чунон хира кард,
 Ки савдо дили равшанаи тира кард.
 Ҳама шаб дар андеша: «Қ-ли ганҷу мол
 Дар ӯ, то зиям рах наёбад завол.
 Дигар комати аҷзам аз баҳри хост,
 Набояд бари кас дуто карду рост.
 Сарое кунам пойбасташ рухом⁶⁶⁰,
 Дарахтони сақфаш Ҳама уди хом;
 Яке хучра хос аз паи дӯстон,
 Дари хучра андар саробӯстон;
 Бифарсудам аз рукъа бар рукъа дӯхт,
 Тафи легдон мағзи чонам бисӯхт¹.
 Дигар зердастон пазандам хуриш,
 Ба роҳат диҳам рӯхро парвариш;
 Ба саҳтӣ бикӯшт ин намадбистарам,
 Равам баъд аз ин абқарӣ⁶⁶¹ густарам».
 Хаёлаш хараф⁶⁶² карду қолива⁶⁶³ ранг,
 Ба мағзаш фуру бурд харчанг чанг...
 Ба саҳро баромад сар аз ишва маст,
 Ки ҷое набудаш қарору нишаст.
 Яке бар сари гӯр гил месирништ,
 Ки ҳосил кунад з-он гили гӯр хишт.
 Ба андеша дар худ фуру рафт пир,
 Ки «эй нафси кӯтаҳназар, панд гир!
 Чӣ бандӣ дар ин хишти заррин дилат?
 Ки як рӯз хиште кунанд аз гилат!»
 Тамаъро наҷандон дахонаст боз,
 Ки бозаш нишинад ба як лӯқма оз.
 Бидор, эй фурумоё, з-ин хишт даст,
 Ки Чайхун² нашоёд ба як хишт баст.
 Ту ғофил дар андешаи суду мол,
 Ки сармоёи умр шуд поймол!
 Ғубори ҳаво чашми ақлат бидӯхт!
 Самуми⁶⁶⁴ ҳавас кишти умрат бисӯхт!

¹ Маънии ин байт — аз ямоққунии либос афсурда шудам ва аз гармини пеши оташдон сӯхтам, гуфтан аст.
² Чайхун — дар ин ҷо киноя аз хирсу таман одаи.

Бикун сурман гафлат аз чашм пок,
 Ки фардо шавӣ сурман чашми хок!

ҲИКОЯТ

Мини ду таи душманӣ буду чанг,
 Сар аз қибр бар якдигар чун палаиғ.
 Зи дидори ҳам то ба ҳадде рамон,
 Ки бар хар ду танг омад осмон.
 Якеро аҷал бар сар овард чайш⁶⁶⁵,
 Сар омад бар ӯ рӯзгорони айш.
 Бадаиши вайро дарун шод гашт,
 Ба ғураш пас аз муддате баргузашт.
 Шабистони ғураш дарандуда⁶⁶⁶ дид,
 Ки вақте сарояш зарандуда дид.
 Хиромон ба болинаш омад фароз,
 Ҳамегуфт бо худ лаб аз ханда боз:
 «Хушо вақти маҷмӯи он кас, ки ӯст,
 Пас аз марги душман дар оғӯши дӯст.
 Пас аз марги он кас набояд гиришт,
 Ки рӯзе пас аз марги душман бизишт»
 Зи рӯи адоват ба бозун зӯр,
 Яке тахта баркандаш аз рӯи гӯр¹.
 Сари тоҷвар дидаш андар мағок,
 Ду чашми ҷаҳонбинаш оғанда хок.
 Вучудаш гирифтори зиндони гӯр,
 Танаш тӯъман қирму торочи мӯр.
 Зи даври фалак бадри⁶⁶⁷ рӯяш хилол,
 Зи ҷаври замон сарви қаддаш хилол⁶⁶⁸.
 Қафи дасту сарпанчан зӯрманд,
 Ҷудо карда айём бандаш зи банд.
 Чунонаш бар ӯ раҳмат омад зи дил,
 Ки бисирништ дар хокаш аз гирия гил.
 Пушаймон шуд аз қардан хӯн зиништ,
 Бифармуд бар санги ғураш навишт:
 «Мақун шодмонӣ ба марги касе,
 Ки даҳрат пас аз вай намонад басе!»

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ, ин мисраъ дида шуд:
 «Бикандаш қулӯхе дар аз рӯи гӯр».

...Ба чое расад кори сар деру зуд,
Ки гӯй дар ӯ дида харгиз набуд.
Задам теша як рӯз бар талли хок,
Ба гӯш омадам нолае дарднок,
Ки: «Зинхор агар мардӣ охиштатар,
Ки чашму баногӯшу рӯясту сар!
Чахондор будам ман андар чахон.
Шудадам баробар ба хок ин замон!»

ҲИКОЯТ

Шабе хуфта будам ба азми сафар,
Паи корвоне гирифтаи сахар.
Баромад яке сахмгин⁶⁶⁹ боду гард,
Ки дар чашми мардум чахон тира кард.
Ба раҳ бар яке духтари хона буд,
Ба меъҷар ғубор аз падар мезудуд.
Падар гуфташ: «Эй позанинчеҳри ман,
Ки шӯрида дорӣ дил аз меҳри ман.
На чандон нишинад дар ин дида гард,
Ки бозаш ба меъҷар тавон пок кард».
Бар ин хок чандон сабо бигзарад,
Ки ҳар зарра аз мо ба чое барад.
Туро насфи раъно⁶⁷⁰ чу саркаш сутур,
Давон мебарад то сарошеби гӯр.
Аҷал ногаҳат бигсилонад рике⁶⁷¹,
Инон боз натвон гирифт аз нишеб.

ТАНБЕҲ

...Нигаҳ дор фурсат, ки олам дамest!
Даме пеш доно беҳ аз оламest!
Сикандар, ки бар оламе ҳукм дошт,
Дар он дам, ки бигзашту олам гузошт,
Набудааш муяссар, к-аз ӯ оламе —
Ситонанду мӯҳлат диҳандаш даме.
Бирафтанду ҳар кас дуруд он чи кишт,
Намонад ба ҷуз номи неқӯю зишт...
Пас аз мо ҳаме гул диҳад бӯстон,
Нишинанд бо якдигар дӯстон...

ҲИКОЯТ

Зи аҳди падар ёд дорам ҳаме,
Ки борони раҳмат бар ӯ хар даме,
Ки дар тифлиям лавҳу дафтар харид.
Зи баҳрам яке хотам⁶⁷² зар харид.
Бадар кард ногаҳ яке муштарӣ,
Ба хурмое аз дастам ангуштарӣ.
Чу нашносад ангуштарӣ тифли хурд,
Ба ширинӣ аз вай тавонанд бурд.
Ту ҳам қимати умр нашнохтӣ,
Ки дар айши ширин барандохтӣ!..

ҲИКОЯТ

Яке баччан гург мепарварид,
Чу парварда шуд, хоча дарҳам дарид.
Чу бар паҳлӯи ҷон супурдан бихуфт,
Забоноваре бар сараш рафту гуфт:
«Чу душман ҷунин позанин парварӣ,
Надонӣ, ки почор захмаш хварӣ!»
...Раво дорӣ аз дӯст бегонагӣ,
Ки душман гузинӣ ба ҳамхонагӣ!..

ҲИКОЯТ

Яке бурд бо подшоҳе синтез,
Ба душман супурдан, ки «хунаш бипрез!»
Гирифтор дар дасти он кинатӯз⁶⁷³,
Ҳамегуфт бо худ ба зориву сӯз:
«Агар дӯст бар худ наёзурдамӣ,
Қай аз дасти душман ҷафо бурдамӣ?!»...
Ту аз дӯст гар оқилӣ, бармагард,
Ки душман наёрад нигаҳ дар ту кард!
Басо ҷаври душман бидарриш пӯст,
Рафике, ки бар худ биёзурд дӯст.
Ту бо дӯст якдил шаву яксахун!
Ки худ беҳи душман барояд зи бун!

¹ Хварӣ — хӯрӣ.

ҲИКОЯТ БА ТАРИҚИ ТАМСИЛ

Яке моли мардум ба талбис хвард,
Чу бархост лаънат бар иблис кард.
Чунин гуфташ иблис андар раҳе,
Ки «харгиз надидам чу ту аблахе!
Туро бо манасти аз нихон ошти!
Чаро теги пайкор бардошти?!»..

ҲИКОЯТ

Ҳама ёд дорам зи аҳди сиғар⁶⁷⁴⁾,
Ки иде бурун омадам бо падар.
Ба бозича машғули мардум шудам,
Дар ошӯби халқ аз падар гум шудам.
Баровардам аз ҳавлу даҳшат хуруш,
Падар ногаҳонам бимолид гӯш,
Ки «эй шӯхчашм, охират, чанд бор
Нагуфтам, ки дастам зи доман бидор?!..
Ба танҳо надонад шудан тифли хурд,
Ки мушкил бувад роҳи нодида бурд».
Паи некмардон бубояд шитофт,
Ки ҳар к-ин саодат талаб кард, ёфт.
Мақун бо фурумоямардум нишаст!
Чу кардӣ, зи хайбат фуру шӯй даст!..
Бирав! Хӯшачин бош Саъдисфат,
Ки гирд оварӣ хирмани маърифат!

ҲИКОЯТ

Яке ғалла мурдодмаҳ⁶⁷⁵⁾ тӯда кард,
Зи темори дай хотир осуда кард.
Шабе маст шуд оташе барфурухт
Нагунбахти қолиба хирман бисӯхт.
Дигар рӯз дар хӯша чидан нишаст,
Ки як ҷав зи хирман намондаш ба даст.
Чу саргашта диданд дарвешро,
Яке гуфт парвардан хешро:
«Нахоҳӣ, ки гардӣ чунин тирарӯз,

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ, навишта шудааст: «Ба ҷангам чаро гардан афрошти?!»

Ба девонагӣ хирмани худ масъум!»
Гар аз даст шуд умрат андар бадӣ!
Ту онӣ, ки дар хирман оташ задӣ!
Фазиҳат⁶⁷⁶⁾ бувад хӯша андӯхтан,
Пас аз хирмани хештан сӯхтан...

Муаллиф боби нӯхумро бо ин байтҳо тамоми мекунад:

...Тани коркун мебиларзад зи таб,
Мабодо, ки нахлаш⁶⁷⁷⁾ наёрад рутаб.
Гуруҳе фаровонтамаъ парваранд!
Ки гандум наҷфшонда хирман баранд.
Бар он хӯрд, Саъдӣ, ки беҳе нишонд,
Қасе бурд хирман, ки тухме фишонд.

Саъдӣ дар охири китоб — дар боби даҳум, ки боби муноҷот аст, чанд порча аз ҳикоятҳои мувофиқи мавзӯи худ навишта «Бӯстон»-ро ба поён мерасонад.

¹ Дар нусхаи дигар ба ҷои ин мисраъ, ин мисраъ дида шуд: «Гуруҳи фаровонтамаъ зан баранд». («зан» бо ҳарфи изғӣ — ба маънии гӯмон).

ЛУҒАТҲО

1. **Ақсо** — чойхон дур, гўшаю канорҳо.
2. **Таматгў** — манфиат, фонда, бахра.
3. **Тавалло** — 1) муҳаббат, дўстдорӣ; 2) ҳукуматдорӣ, волнӣ, соҳибикунӣ; 3) баргардӣ аз ҷизе, аз қоре ва аз қасе (дар забони зиндаи тоҷикӣ ин қалима ба маънои «зорӣ ва илтиҷо» қор фармуда мешавад, ки дар классикҳо ба ин маънӣ дида нашудааст).
4. **Покбум** — замини пок, кишвари пок.
5. **Пардохтан** — 1) оростан; 2) бардоштан, рафъ намудан; 3) машғул шудан; 4) фориғ шудан; 5) ҳоли қардан; 6) ба охир расидан, тамои шудан; 7) тарк қардан.
6. **Эҳсон** — неқӯй қардан, инъом ва бахшиш қардан; 2) инъом, бахшиш (дар алифбон араб бо «син» навишта мешавад).
7. **Мўҳсин** — неқўикунанда, инъом ва эҳсонкунанда.
8. **Ҳумюн** — муборак.
9. **Фаррух** — 1) муборак; 2) зеборӯй.
10. **Қабо** — ҷома.
11. **Паринён** — ҳарири хитони гулдор.
12. **Ҳашв** — 1) пахта, ғашме, ки дар даруни ҷома андохта мешавад;

138

- 2) сухани барзиёд дар ифодан матлаб.
13. **Дарвеза** (даръюза) — гадой.
14. **Тааннот** — айбқўй, бадгўй (дар ҳаққи қасе).
15. **Порс (Форс)** — кишвари Форс аст, ки маркази шаҳри Шероз аст.
16. **Духул** — 1) нағораи ҷубини аз ду тарафаш пўст кашидашуда ки дар забони имрӯза «табля» мегўянд; 2) умуман нағора.
17. **Фулфул (филфил)** — мурч.
18. **Андуда** — рўйқаш қардашуда, аз рў ҷизе молидашуда, андова қардашуда, андовидашуда.
19. **Мидҳат** — мадҳия, мадҳ.
20. **Гўй** — ҳалпаки бозӣ, ки дар замони пеш ин ҳалпакро дар майдон андохта ҳар қадом аз тарафайни бозӣ меҳост, ки заде ба тарафи худ барорад, ва ҳар қас, ки заде барорад, ӯ дар мусобиқа ғолиб ба шумор мерафт (гўй балогатро рабудан — киноя аз ғолиб омадан дар майдони адабиёт ва суҳанварӣ).
21. **Кулаҳгўша** — бо қалби изофа гўшан кулоҳ.
22. **Фарҷом** — оқибат (фарҳундафарҷом — мубо-

- рақоқибат, бадфарҷом — бадоқибат).
23. **Ҷовид** — доимӣ, абадӣ, беохир.
24. **Назъи равон** — ҷонқай.
25. **Шубон** — ҷўпон.
26. **Ҷода** — роҳ, кўча.
27. **Мустақим** — 1) рост (зидди қач); 2) истиқоматкунанда; 3) бевосита.
28. **Газанд** — офат, ранҷ.
29. **Марз** 1) замин; 2) мамлакат; 3) ҳудуд ва роши замин.
30. **Ғавр** — 1) чуқурӣ, қар; 2) ғўтахўрӣ ва фўрўравӣ дар чуқурии ҷизе; 3) тағ.
31. **Рой** — 1) тадбир; 2) фикр ва андеша (барон қоре); 3) изҳори фикр; (ба ин ҳар се маънӣ арабӣ аст; 4) роҳ; 5) лақаби подшоҳони Ҳиндустон; (ба ин ду маънӣ форсӣ аст).
32. **Самар** (бо син) — 1) афсона; 2) овоза (маънии дуюм маҷоз). Мулкронӣ — ҳукмронӣ, мамлакатпурсӣ, подшоҳӣ.
33. **Раёсат** — 1) сардорӣ; 2) бузургӣ.
34. **Омил** — 1) амалкунанда; 2) амалдоре, ки андозҳои подшоҳиро аз мардум гўн мекунад (маънии дуюм истилоҳи ҳукуматҳои феодалий аст).
35. **Сифла** — одами паст, разил.
36. **Тавфир** — бисъёрӣ, бисъёркунӣ.
37. **Ҳамайдун** — сабук қардашудаи «ҳам айдун» буда, ба маънои ҳамчунин, ҳамин соат, ҳамин замон, ҳамин дам, ҳамин ҷо, ҳам акнун аст.
38. **Табаҳ** (табоҳ) — вайрон.
39. **Зайф** — меҳмон, меҳмон.
40. **Қадимон** — одамони қадим, гузаштагон; 2) кўҳ-

- наҳизматон, хизматгори-ни қадимӣ.
41. **Ғадр** — хиёнат, бевафой.
42. **Солён** — солхон бисъёр.
43. **Ҳарам** — саҳт пиришавӣ.
44. **Мушриф** — 1) сардафтардори подшоҳӣ дар ҳарчу даҳл; 2) баланд, баландшаванда; 3) қарибшаванда ва муҳайёнашаванда ба зухури ҷизе ва ба ҷизе.
45. **Қорвонӣ** — аҳли қорвон.
46. **Салим** — дуруст, соҳибсаломат, тандуруст.
47. **Ба ҳам дар** — дар даруни яқдигар, ба ҳам омехта.
48. **Бирка** — хавз, оби анбор.
49. **Ҳон** — (дар арабӣ бо вов навишта мешавад) — 1) дастурхон; 2) зиёфатхонаи умумӣ, ки мардум аз он ҷо беул таом хўранд.
50. **Аҳд** — 1) замон, давр, замон; 2) паймон, қавл дар бораи ҷизе.
51. **Самъ** — гўш.
52. **Нисъён** — 1) фаромўшӣ; 2) фаромўшкунӣ.
53. **Зинҳор** — 1) паноҳ, амон; 2) мўҳлат; 3) аҳду паймон; 4) албатта, ҳаргиз, асло.
54. **Савоб** (бо сод) — рост, дуруст (зидди хато).
55. **Тааммул** — андеша, фикр.
56. **Доншиандўхта** — донишгўнқарда.
57. **Тановар** — соҳибтана, яъне бузургтана, бузургҷусса.
58. **Бебарғ** — бенаво, бечиз, қашшоқ (маҷоз).
59. **Малик** — подшоҳ.
60. **Раҳӣ (риҳӣ)** — ғулум, банда.
61. **Худованд** — 1) молик, соҳиб; 2) худо.
62. **Муни** — нонаткунанда, ёридиҳанда.

139

62. Қарин — ҳамнишин, ҳамсӯхбат, ҳамдам, ёр.
63. Осеб — офат, озор.
64. Харобот — 1) бутхона; 2) қиморхона; 3) шаробхона (бештарин дар маънии сеюм кор фармуда мешавад).
65. Пероя — 1) ороиш, зе-вар; 2) ороише, ки ба сабаби кам кардани чизе ба даст дарояд (масалан, аз тарошидани саруриш, аз буридани шохҳои барзиёди дарахт ва гул).
66. Лутф — 1) нармаӣ, нозу-кӣ; 2) меҳрубонӣ; 3) су-хан гуфтан ба тарзе ки ду маънӣ, ё чанд маъни-ро ифода кунад (ин ка-лима дар маънии сеюм дар классикҳо наёмада-аст, дар забони адабии зиндаи ҳозира ва дар адабиёти даври охири кор фармуда мешавад).
67. Кудум — қадамоварӣ, ба ҷое омада даромадан.
68. Гавҳар — 1) дар ин ҷо ба маънии аслу насаб.
69. Бум — 1) замин; 2) маҳал (бумӣ—маҳал-лӣ); 3) ватан; 4) пар-рандаест, ҷузғмонанд, аммо калонтар аз он.
70. Қурбат — наздикӣ (ба чизе).
71. Ба-дӯ — ба ӯ.
72. Рой задан — фикр кар-дан, андеша кардан (ба-рои хоста гирифтани ко-ре ва ёфтани маслиҳате.
73. Дастур — 1) қоида, ко-нун; 2) иҷозат, ружсат; 3) вазир.
74. Анҷуман — 1) маҷли-си калон, ки дар он бисёр мардумон ғун шуда бошанд; 2) гуру-ҳи бузург аз одамон.
75. Нахуст (нухуст) — ав-вал, ибтидо, оғоз (дар забони зинда ба шакли «нахуст» меояд).

140

76. Пойгоҳ — 1) дарача, мартаба; 2) пойгоҳ, кафишкани хона; 3) по-ини хона (зидди пеш-гах).
77. Сӯфор — 1) чоки тири қадимӣ, ки дар вақти андохтан ҷиллаи ка-монро дар вай банд ме-кунанд; 2) хар сӯроҳ, махсусан сӯроҳи сузан; 3) зарфи сафолӣ.
78. Шаст — 1) зехгир (ас-бобест, ки дар вақти тирандозӣ бо камони қадимӣ дар ангушт ме-пӯшиданд); 2) қуллоби оҳанини моҳидорӣ (кар-моқ); (Ин калима боз чанд маънӣ дорад, ле-кин бисёрини онҳо мур-даанд).
79. Партоб — 1) тирандо-зӣ (бо камони қадимӣ); 2) тирвор андозӣ (ягон тичиро); 3) як навъ ти-чино; 4) масо-дур мерафт; 5) масо-фати байни тирандо-занда ба ҷое, ки тири андохташуда меафтад.
80. Равшанқис — дуруст-муҳокима; бофаросат.
81. Наҳӣ — манъ аз кар-дани коре.
82. Харфгир — айбҷӯй.
83. Лоуболӣ — 1) бебоко-на, беибобна; 2) бебо-кӣ, беибой (маънии ас-ли ин калима «бок на-дорам, ибо намекунам» дорам, ибо намекунам» гуфтан аст ва дар за-бони зинда ба шакли «ловубол» «ловуболӣ» кор фармуда мешавад ва «бетакаллуф», «бе-такаллуфӣ»-ро ифода мекунад).
84. Пиндор — гумони бе-асос.
85. Мирчал — деги мисӣ калон.
86. Сукун — 1) оромӣ; 2) сабр (маънии дуюм ма-ҷоз).

87. Дод — адл.
88. Хусни тadbир — нек-тадбирӣ.
89. Муртафеъ — баланд.
90. Бадгуҳар — бадзот, бадасл.
91. Лоҷарам — ночор, но-илоч, ногузир, албатта.
92. Хӯбс (бо харфи се) — мурдорӣ.
93. Тааллул — баҳона, ил-лат баёнқунӣ, далелорӣ (зӯр ба зӯракӣ).
94. Шигифт — тааҷҷуб, аҷиб.
95. Хасуд — хасадбаранда, хасадкунанда, хасадху-ранда.
96. Ангошта — гумон кар-дан (бо асос), доништан.
97. Изз — иззатмандӣ, ази-зӣ.
98. Зилл — хорӣ, беизза-тӣ.
99. Хадис — суҳан.
100. Боло — 1) баландӣ; 2) қад, қомат.
101. Саҳмгин — хавфнок, бадвоҳима пурбим.
102. Ҷоҳ — мартаба.
103. Муҳтасиб — назорат-кунанда бозор ва ди-гар корҳо аз рӯи қои-дан шарнат.
104. Хира — 1) ғубори пе-ши ҷашм; 2) хар ғу-боре, ки рӯи ягон чизи равшанро гирад (мисли офтоб ва моҳро гирад; 3) нимторикӣ чизҳои равшан (мисли шамъ); 4) беҳаё; 5) тааҷҷуби бисёр; 6) хайронӣ, сар-гардонӣ, ҷӣ кардан ва доништа мондан.
105. Муҷрим — гунаҳкор.
106. Забонаварӣ — забонбо-зӣ.
107. Ҷурм — гуноҳ.
108. Барӣ — пок.
109. Гулфом — гулранг.

110. Булӯрин — 1) хар чи-зе, ки аз шишаи булӯр сохта шуда бошад; 2) хар чизе, ки дар софи ва шаффофӣ ба шишаи булӯр монанд бошад (маҷоз).
111. Ҷаъд — мӯйсари мар-ғуладор.
112. Симин — нуқрагин.
113. Сарӣ куҳан — девори кӯҳна.
114. Ар — агар.
115. Кардамӣ — мекардам.
116. Таширф — 1) бузург гардонидан; мушарраф кардан; 2) хилъати инъ-омӣ, ки барои бузург гардонидан диҳанд (дар классикҳо ва аз ин ҷум-ла дар асарҳои Саъдӣ фармуда мешавад).
117. Таҳаммул — бабардош-ти, сабр.
118. Татозул — 1) дароздас-ти, зулм; 2) гарданка-ши, такаббур.
119. Минкин — касе ки ҳеҷ чиз надорад ва аз бе-чизӣ аз ҳаракат боз-мондааст.
120. Додгар — одил.
121. Қабо — ҷома.
122. Дебо — ҳарир.
123. Сатр (бо син) — пӯ-шиш.
124. Озу ҳаво — орзуҳо ҳа-вас, хирс.
125. Хизона — хазина.
126. Онн — 1) хазинаҳо, ороиш; 2) зеб, зинат, тарз, равиш.
127. Рустой — қишлоқӣ.
128. Дехқон.
129. Пайкор — ҷанг.
130. Фаррухтабор — мубо-ракхонадон.
131. Фархундакеш — мубо-ракодат.
132. Хаданг — 1) як хел ҷӯ-би кӯҳи саҳт аст, ки аз вай тири камон ме-

141

- сохтанд; 2) тире ки аз
чӯби хадаи сохта шу-
да бошад; 3) умуман
тири камони қадимӣ
(маънии дуҷум ва сеҷум
маҷоз аст).
132. Камони каёнӣ — камо-
ни махсуси подшоҳони
Каён.
133. Зеҳ — 1) торе, ки ба
камон кашанд ва тир-
ро ба вай банд карда
сар диҳанд; 2) офарин.
134. Нақуҳидарой — зишт-
акл.
135. Сурӯш — фариншта.
136. Маръо — чарогоҳ.
137. Мунъим — 1) неъмат-
диҳанда, инъомкунан-
да; 2) соҳибнеъмат, со-
ҳибдавлат.
138. Тадбири маҳмуд — тад-
бири хуб.
139. Мехтарӣ — бузургӣ, ка-
лонӣ.
140. Кехтарӣ — хурдӣ.
141. Ҳазар — 1) хузур; 2)
дар хона ва дар ҷои
худ будан (зидди са-
фар).
142. Хусб — бихоб.
143. Иншадеҳ — хушомад-
гӯӣ.
144. Муштарӣ — 1) хари-
дор; 2) номи як сито-
ра.
145. Чирм — ҷисми чизҳои
беҷон ва бештар ба
ҷисмҳои фалакӣ ва
маъдани қор мефармо-
янд.
146. Бадр — моҳи пурра,
моҳи 14-15-шаба. (Дар
ин ҷо маҷозан рӯй).
147. Ҳилол — моҳи нав (то
се рӯз).
148. Дамъ (дамаъ) — оби
ташм, ашк.
149. Хунук — 1) хуш, хур-
рам; 2) сард (дар маъ-
ни якум дар адабиёт
ва забони ҳозира қор
фармуда намешавад).
- 142
150. Гузинад — ихтиёр ку-
над, хоста гирад.
151. Сарир — тахт.
152. Сачҷода — ҷойнамо.
153. Далқ — як навъ ҷоман
шайхӣ, ки пашмин ме-
шавад.
154. Томот — суҳанони беа-
соси сӯфихо ва лофҳои
шайхҳо барои гармӣ
бозори худ (томоту даъ-
вӣ — лофи шайхӣ ва
даъвини каромот).
155. Равон — 1) ҷон; 2) си-
фати чизи раванд (ма-
салан, оби равон, ра-
вон шав); 3) сермахсул
(табъи равон); 4) сол-
да ва осонфаҳм (ше-
ри равон).
156. Ало — бидон! огоҳ
бош!
157. Сират — ахлоқ, одат,
хусусиятҳои дарунии
кас.
158. Марз — 1) замин
кишт; 2) мамлакат, ви-
лоят.
159. Марзбон — подшоҳ,
ҳоким.
160. Чарха — чархе, ки дар
вай занон ресмон ре-
санд.
161. Яд — даст.
162. Меҳо — эй бузург!
163. Кехон — хурдон.
164. Намат (бо итқӣ) — як
зайл, як ранг.
165. Нахил — дарахти хур-
мо.
166. Ҳушидан — хушкидан,
бихушид — бихушкид.
167. Роғ — марғзор, дома-
ни кӯҳ.
168. Шах — 1) кӯҳи ростба-
ромада, ҷои ростбаро-
мадаи кӯҳ; 2) ҳар чизе
ки саҳт бошад (замини
шах, камони, шах);
3) сабук кардашудаи
шоҳ (дар «Бӯстон»
Саъдӣ ба ҳамин маънии
сеҷум қор фармуда шу-
дааст).

169. Тиръёк (таръёк) —
1) подзаҳр, дофен заҳр;
2) афъюн (дар баъзе
лугатҳо шакли аввалро
дар маънии якум ва ду-
ҷум махсус қардаанд).
170. Бат (бо итқӣ) — мур-
ғобӣ.
171. Фақеҳ — олими илми
ҳуқуқи шарият.
172. Ғарик — дар об ғарқ-
шуда.
173. Мунағғас — тира, му-
наддар.
174. Нор — оташ.
175. Омӣ — мансуб ба ом-
ман мардум аз табақаи
поёнӣ (дар забони зин-
да ки одами бесаводно
«омӣ» меғоянд, асли он
калима мансуб ба омма
набуда, балки вайрон-
шудаи шакли калимаи
«уммӣ» аст, ки беҳату
савод гуфтан аст).
176. Хардала — як дони
тухми ҳазориспанд
(хардал умуман тухми
ҳазориспанд).
177. Пархош — ҷангу ҷан-
ҷол.
178. Бадаҷҷом — балоқибат.
179. Бохтар — номи қадимӣ
вилояти Балх.
180. Сипаҳдор — лашкар-
каш, сардори лашкар.
181. Пилтан — филтан.
182. Навард — ҷанг, мухо-
риба, ҷангу ҷидол.
183. Мар — 1) шумор, шу-
мора; 2) беҳад, бешу-
мор.
184. Отифат — меҳрубонӣ.
185. Темор — ғамхорӣ, ни-
гоҳубин.
186. Шабхона — хобгоҳе,
ки беҳонавучоён шабо-
на он ҷо меҳобанд.
187. Бун — бех.
188. Фарзонагӣ — хирад-
мандаӣ, боақлӣ.
189. Ҷаҳонбон — подшоҳ.
190. Фар — 1) шон, шав-

- кат; 2) зебо (фаррух аз
ҳамин калима ба ҳамин
маънии мураккаб аст);
3) нур, партав.
191. Шар — бадӣ.
192. Рӯй — як навъ филиз
— металл.
193. Дад — ҳайвони дарран-
да.
194. Давоб — ҳайвоноти ҷор-
по.
195. Гирез — хилағар.
196. Газ — як навъ дарахти
ҷӯсталх.
197. Зеҷум — як навъ да-
рахти заҳршира.
198. Рутаб — хурмон тар.
199. Харзаҳра — як навъ
дарахти баргзаҳр аст,
ки баргаш ба барги бед
монанд аст.
200. Нави — хоб.
201. Мулук — подшоҳон
(ҷамъи малик).
202. Беморни ринта — бе-
морнест, ки аз бадани
одам ба дарозии аз як
оршин то як метр та-
ноби ҷарҳмонанд кир-
ми сафеди сард барояд.
Ин беморӣ аз обҳои
ганда пайдо мешавад.
203. Надим — ҳамнишини
подшоҳон ва мансабдо-
рони калон.
204. Ҳидам — хизматгорон
(ҷамъи ходим).
205. Ҳақир — хор, паст.
206. Ҷох — 1) ҷоҳи об; 2)
зиндон; 3) ҳар ҷуқуре
ки ҷохмонанд бошад.
207. Бистари ҷонғудоз —
бистари ҷонкашӣ, бис-
тари марг.
208. Ҳур (бо ҳон ҳавваз) —
оғтоб.
209. Алванд — кӯҳест ба-
ланд дар вилояти Ҳа-
мадонӣ Эрон.
210. Раваз — бот.
211. Байза — тухми мурғ.
212. Паппиз — пули снәҳи
мисин.
213. Ҷам — кӯтоҳқардашу-

- даи калимаи «Чамшед» аст, ки яке аз подшоҳони афсонавии Эрони қадим буд.
214. Қорун — яке аз бойҳои афсонавӣ, ки гӯё уро бо пулҳояш замин фуру бурда буд.
215. Деҳхудо — соҳиби деҳа.
216. Фарзона — хирадманд, оқил.
217. Чанш — лашкар.
218. Фиръавн — яке аз подшоҳони бисёр золими афсонавии Мисри қадим, ки даъвои худой карда буд.
219. Ғур — номи кишварест дар ғарби шимолни Ҳиндустон.
220. Таковар — а.п.
221. Ҳашам — маҷмӯи навқарон ва хизматгорони дарбори подшоҳӣ ва ё мансабдори калони феодалӣ.
222. Димор — 1) халок; 2) дуд.
223. Девсор — девмонанд.
224. Муъзӣ — азиятрасонанда, озоррасонанда, изодиханда.
225. Намадзин — чирғӣ (чиркӣ; чилғӣ).
226. Так — 1) тезӣ, тундӣ дар тозиш; 2) қисми зерини хар чиз; 3) зер; тахт.
227. Арса — 1) майдон, сахна; 2) тахтаи шохмӯт (шатранҷ).
228. Ҳочиб — 1) дарбон; 2) абӯ.
229. Нуз — зифат, меҳмонӣ, чизе ки пеши меҳмон кашанд.
230. Наёраст — натавонист.
231. Бароҳехт — кашид (шамшерро аз ғилоф).
232. Таракаш — тирдон барои тирҳои камони қадимӣ (асли ин калима

144

- тиркаш буд. Аммо ҳам дар адабиёт ва ҳам дар забони зинда шакли «таркаш»-ро гирифтааст.
233. Нақӯхш — сарзаниш, мазамматқунӣ.
234. Айдуи — акнун, ин замон.
235. Сутуда — мадҳ кардашуда, таъриф ва тавсиф кардашуда.
236. Маниш — 1) табиат, одате, ки ба дараҷаи табиат расидааст; 2) табиӣ баланд.
237. Унноб — челон (меваест санҷидмонанд, ки аз вай сурхтар ва сергӯшттар мешавад).
238. Хизоб (хузоб) — 1) умуман ранг; 2) ранги ўсма ва ҳино, ки барои зинат ва ороиш ба кор равад; 3) ғозе, сафедӣ ва сурхӣ, ки барои барои ороиш мотанд.
239. Қавси қузаҳ — тирӯ қамон, ки агар дар вақти борон офтоб барояд дар осмон пайдо мешавад.
240. Лӯъбат — 1) зоча (лухтак, қурҷок), ки ба шакли духтар созанд; 2) хушрӯ ва зебо;
241. Чавзо — 1) гӯсфанди сиёҳи сафедхӯл; 2) номи бурҷест аз бурҷҳои фалакӣ, ки ба шакли ду кӯдак кашанд; 3) як шакли рамзи фалакӣ аст, ки ба тарзи як одами мӯёнбастан шамшердори асоноки дар ду курсӣ рост истода, мекашанд; 4) номи моҳи сеюм аз моҳҳои шамсии тоҷикӣ.
242. Фонқ — баланд, боло (аз ҷиҳати сифат ва маъно).
243. Суқмунӣ — шираи да-

- рахтест сабзранги талх, ки барои даво ба кор равад.
244. Шаҳд — асал.
245. Масолех (бо сод) — 1) маслиҳатҳо; 2) муслехҳои таом (сабзӣ, пилёз ва монанди инҳо).
246. Хирмон — маҳрумӣ, ноумедӣ.
247. Муштзан — 1) хуштрёз; 2) гӯштигир (дар маънии дуюм дар адабиёт кам кор фармуда шудааст).
248. Сӯғвор — мотамӣ, мотамдор.
249. Воруна — воқуна, воқуна, чаппа, сарнағуну поболо.
250. Саъб — саҳт, душвор.
251. Тара — сабзавоте, ки барои нонхӯриш ба кор меравад (пилёзи кабӯд, гандано ва монанди инҳо).
252. Изом — 1) калонон (ҷамъи азм); 2) устуҳонҳо (ҷамъи азм (бо изғӣ) ки ба маънои устуҳон аст).
253. Занаҳдон — манаҳ.
254. Иқд — шадда ва ҳамеле аз сангҳои қиматбаҳо.
255. Ангор — 1) фарз қун, ҳамин тарз ҳисоб қун; 2) гумон қун.
256. Дайҳим — тоҷ.
257. Ҷафогустор — паҳнкунандаи ҷафо, золим.
258. Дархурд — лонқ, сазовор.
259. Карон — 1) қанораи чизе; 2) дур аз чизе.
260. Шӯрабум — шӯразамин.
261. Корзор — ҷанг, муҳориба.
262. Таъвиз (бо зол) — дуо, тӯмор, бозвбанд.
263. Кӯс — нағораи қалон.
264. Зарқ — фиреб, ҳила, макр.

10-282

265. Лӯс — тамаллук, риёкорӣ.
266. Ниҳод — 1) бунёд; 2) хилқат, сохти асли (маҷозан дарун ва нияти одами).
267. Бунёдрӯн — бунёди оҳанин, бунёди металли.
268. Ҳайчо — ҷанг, муҳориба.
269. Либс — либос, ҷома, хар чизе, ки чизеро пушад.
270. Дувист — ду сад.
271. Понсад — панҷсад.
272. Ҳазимат — гурез (дар ҷанг. Ин калима дар «Бӯстон» ба ҷои ҳазиматӣ ба маънои гуреза ҳам кор фармуда шудааст).
273. Меғ — абр.
274. Жупин (зупин) — найзан хурди душохасар.
275. Таҳаввур — шучоати аз ҳад зиёд.
276. Яъҷуч — як маҳлуки афсонавии дар ҷанг мағлубнашаванда, ки гӯё Искандар дар пешии он садде (деворе баста) буд.
277. Навоҳӣ (бо хен хуттӣ) — ноҳияҳо, қанораҳои мамлакат.
278. Баденгол — бадандеша.
279. Дастчир — ғолибият, ғалаба.
280. Ҳуҷабр (хузабр) — нағрашар, дарранда.
281. Бахтвар — соҳиббахт, бахтнок, бахтёр.
282. Мӯъзам — бузург, муҳим.
283. Нахчир — сайд, шикор.
284. Омоч (омоч) — нишонгоҳи тир.
285. Масоф — 1) сафи ҷанг, ҷанггоҳ; 2) ҷанг.
286. Вағо — ҷанг, ғавғо.
287. Наварзид — машқ накард, ба худ пеша накард.

145

288. Мутриб — созанда.
 289. Хайма — чодар.
 290. Язак — пешқаровул, аскари разведкачӣ.
 291. Садди руи — девори оҳанин, девори металӣ.
 292. Сиголанд роз — қасд кунанд, ният кунанд, андеша кунанд ва гапро дар як ҷо монанд.
 293. Муштағил — машғул.
 294. Минғфар — кулоҳи оҳанин, ки «хӯд» меноманд (яроқи ҷанг).
 295. Даранг — оҳистагӣ, муҳлат.
 296. Чанбар — 1) гардиш (гардиши доира ва дигарҳо); 2) халқаи гарданбанд; 3) каманд, банд (чанбардон, ки асбоби кафтасайдкунӣ аст, аз ҳамин калима ба маънои охиринаш гирифта шудааст).
 297. Шабехун — шабтозии ногаҳонӣ бар лашкари душман.
 298. Ангабин — асал.
 299. Сипос — шукр.
 300. Барғумор — гумошта таъин кун, нозир гузор.
 301. Анбоз — шарик.
 302. Азм — қасд, ирода, ният.
 303. Маҳил — меғузор.
 304. Ганчила — 1) хазина, 2) хоначаи дар пешгоҳи хона биноефта, ки дар вай чизҳои қиматбаҳо гузоранд.
 305. Насир — ёрирасон.
 306. Барӣ — пок, бегуноҳ, дур аз ҷизе, ҷудо аз ҷизе.
 307. Донг — 1) воҳиди қиёси вазн; 2) ҳисса (донк дар маънии андозан муайяни замини кишт ҳам меояд).
 308. Хотирпареш — хотирпарешонкунанда.

146

309. Дирам — дирхам, танга.
 310. Қалтабон — нокас, беор, беомус.
 311. Шӯхчанмӣ — дар ин ҷо ба маънии беҳаёӣ, берӯй.
 312. Солус — 1) нармазон, забонбоз; 2) фиреб, найранг.
 313. Гурбуз — фиребгар, хилагар (асли ин калима гургуз буд, ки дар маънии гурги ба сура-ти буз, яъне фиребгар кор фармуда мешуд. Баъд аз таркиб ба сабаби бисёр корфармой сабук шуда шакли «гурбуз»-ро гирифтааст).
 314. Базл — бахшиш.
 315. Аглаб — аксар, бештар.
 316. Динор — тиллои синкадор.
 317. Сабӯ (сабӯй) — кӯза.
 318. Маннон хайр — манъ кунандаи хайр, аз неки боздоранда.
 319. Ҷад — бобо.
 320. Хиссат — хасисӣ.
 321. Яғмо — тороҷ.
 322. Кифоф — он миқдор маош, ки кифоя куняд, дорои ба қадри кифоя.
 323. Тунукмоя — камсармоя, камбизоат.
 324. Зимон — зоминӣ, ҷавобгарӣ аз тарафи касе.
 325. Ҷалис — ҳамнишин.
 326. Зиҳӣ — ҷӣ хуш, хуш.
 327. Борғир — хайвони борғир (бештар дар борай асп гӯянд).
 328. Фока — фақирӣ, намбағалӣ.
 329. Мушаъбид — найрангбоз, лӯттибоз.
 330. Бехентан — бехуд, беҳудона.
 331. Мамлук — ғуломи зархарид.
 332. Бозургон — савдогар.
 333. Муфлис — фақир, намбағал.

334. Хонут — дӯкони ғаллафурушӣ.
 335. Анбон — халтаи чармини машқмонанд, ки дар кӯхистони Тоҷикистон кулвор меғунанд.
 336. Маъво — оромгоҳ, хона (маънии аслии ин калима ҷои баргаштан аст).
 337. Ҷундан — роҳ рафтан.
 338. Хавид — ғаллапоён но-пуктаи сабз.
 339. Пили дамон — фили ғуррони ҷангӣ.
 340. Нағунсор — 1) сарнагун, чаппа; 2) бахтбаргашта.
 341. Вошонда — пасмонда.
 342. Фузла — 1) саркут (аз хӯрдан пасмондан хӯрок); 2) шохҳои барзиёд ва меванадиҳандан дарахт ва тоқ; 3) он ҷи аз роҳҳои пасу пеш, баъд аз ҳазми таом мебарояд.
 343. Дун — паст.
 344. Солук — бисёр роҳраванда, сайёҳ.
 345. Қосид — 1) қасдку-нанда, продакунанда; 2) хатбар, хабарбар.
 346. Тамкин — 1) побарҷо истодан, 2) вазнинӣ, қадру иззати худ ва дигаронро нигоҳ доштан.
 347. Заръ — кишт, киштзор.
 348. Бебардарахт — дарахти бемева.
 349. Хуҷӯъ — хоб, ором, истироҳат.
 350. Тахлил — лоилоҳа, ил-лалоҳгӯй.
 351. Ҷуъ — гушнагӣ.
 352. Рабъ — сарой, хона, маҳалла, манзил.
 353. Тахфиф — сабуккунӣ, сабукӣ.
 354. Исор — бахшиш, инъом, эҳсон.

355. Мақолот — гапҳо, гуфтугузурҳо.
 356. Хел (хайл) — 1) рама ва тӯдан ҳар ҷиз; 2) ғаллаи аспон; 3) (ба шакли хайл) асп.
 357. Адҳам — 1) снэх; 2) асп снэх, мори снэх; инқел.
 358. Ҷомунавард — сахро-гард, биебонгард (ҳомун умуман ба маънои ҷои ҳамвор ва хусусан сахро ва биебон).
 359. Бархе — порас, хиссае, як қисми хурд аз ягон ҷизи калон.
 360. Тозинакод — арабина-жод, арабизот.
 361. Макрамат — карам, бахшиш, сахтгӣ.
 362. Расул — 1) сафир, эл-чӣ; 2) пайгамбар.
 363. Тай — номии қабиласе, ки Ҷотам мансуб ба вай буд (дар вақти ис-бат «Ҷотами Той» ме-гӯянд).
 364. Зиндаруд — рудест (наҳрест) дар Исфохон.
 365. Симог (бо итқӣ) — дастурхон.
 366. Мубад — 1) ҳаким, олим, донишманд; 2) пешвои ибодатхонаи оташпарастон.
 367. Маркаб — ҳар ҷизе, ки ба вай савор шуда роҳ раванд (асп, ҳар ва монанди инҳо).
 368. Назир (бо изғӣ) — монанд.
 369. Бодсанҷ — 1) беҳуда-кор; 2) хомтамаъ.
 370. Сано (бо ҳарфи се) — ситонш, тавсиф ба неки.
 371. Унс — ошноӣ, оромгирӣ (бо касе ё ҷизе), ул-фатгирӣ (бо касе, ё ҷи-зе).
 372. Пузиш — узр, маъза-рат.
 373. Бинпой — 1) бинист.

147

- гир; 2) пойдор бош!; 3) зери чашм гир.
374. **Муқим** — истиқоматкунанда дар ҷое, бошанда; 2) зидди мусофиродаме, ки дар як ҷо истодааст.
375. **Каш** — 1) сина, бағал; 2) номи қадиман Шах-рисабз, ки вайро «Кеш» ҳам мегуфтанд.
376. **Тариқ** — 1) роҳ (барон равандагон); 2) тарз, равиш (ба ин маънӣ дар шакли «тариқа» ҳам меояд).
377. **Фитрок** — тасмаи ове-зонест дар ду тарафи зини асп, ки бо вай ҷонварони сайд карда-шуда ва дигар чизхоро банданд.
378. **Шотир** — 1) дузд, киса-бур; 2) хилағари ҷолок; 3) шӯх, бебоқ (нотарс); 4) диловар; 5) шохмот-боз-тахтабоз; 6) навка-ре, ки дар ҷилави под-шоҳ, ё мансабдори ка-лон бо либоси махсус пиёда мегардад.
379. **Оли тай** — авлоди Тай.
380. **Зулмат** — торикӣ.
381. **Зайл** — 1) доман; 2) тағр, ранг.
382. **Сақат** — 1) чизи носа-ра (дар забони зинда ба ин маънӣ сағат ме-гӯянд); 2) хато дар ки-тобат ба тарзи афтода-ни баъзе чизҳои навиш-тани (ба ин маънӣ дар адабиёти илмӣ «сукут» кор фармуда мешавад); 3) маҷозан бадгӯӣ, даш-ном.
383. **Мункар** — бад, қабех, ношониста.
384. **Ваҳал** — лойка, лойдон.
385. **Таманно** — орзу, чашм-лошт.
386. **Тапонча** — тарсанӣ, шапалок (ин калима ба маънои туфангча, ки ҳоло пайдо кардааст,

- дар классикҳо кор фар-муда намешавад).
387. **Сотур** — дасткола, то-бур, доскалла.
388. **Сутур** (бо син) — уму-ман ҳайвоноти ҷорӣ, ҳусусан монанди ҳару-асп ҳайвоноти боркаш ва саворӣ.
389. **Даҷла** — 1) номи нах-ре, ки аз Бағдод мегу-зарад; 2) умуман дарё-ён равон.
390. **Санд** — хушбахт.
391. **Хадд** — рухсора, ҷои сурхшуданистодан рӯй.
392. **Шоҳид** — 1) гувоҳ; 2) маҳбуба.
393. **Шикобо** — собир, бо-сабр, бабардошт.
384. **Лаҳи** — овози хуш, хо-ниши хуш, нағмасароӣ ниши хуш, нағмасароӣ созанда, сурудгӯӣ.
396. **Самар** — дар ин ҷо ба маънои сухан.
397. **Бархай** — фидо, кур-бон.
398. **Мафтун** — 1) дар фит-наафтода, фирефташуда, да, гирифтагардида, ҳайроншуда (ҳамаи ин-ҳайроншуда, ё ин-хо ба сабаби инки, ё ин-ки ба сабаби хубии аз-ҳад зиёди касе, ё чизе); маҷозан ошӣ.
399. **Лоша** — 1) худмурда, 2) ҷасади бечон; 3) ма-ҷозан ҳароб ва лоғар.
400. **Посух** — ҷавоб.
401. **Чар** (чира) — ғолиб.
402. **Вуслат** — инкоҳ, ба-ҳам пайвастагӣ, ҳешӣ.
403. **Тағодун** — 1) яқдигар-ро ба зиёнафгандан, зиёнбинӣ; 2) маҷозан афсӯс.
404. **Ҳай** — 1) зинда; 2) но-ми як қабилани арабҳо; 3) биё! (амр ба омадан).
405. **Сабурӣ** — босабрӣ.
406. **Самов** — 1) шунидан; 2) шунидани нағма ва суруд; 3) маҷозан нағ-ма, суруд, рақс ва хо-

- латҳое, ки дар ин мав-ридҳо рӯй диҳад.
407. **Хавй** (хай) — арақи ба-дан.
408. **Хаводор** — дӯстдор, ошӣ, тарафдор.
409. **Муддаӣ** — 1) даъвогар; 2) иддио (иддао)-кунан-да, яъне як сифатро бардурӯғ бар худ нис-бат дода фаҳркунанда.
410. **Ҳақорат** — 1) хорӣ, но-чизӣ, бекадрӣ; 2) маҷо-зан дашном.
411. **Ҳасон** — одамони паст.
412. **Тааннот** — айбҷӯӣ.
413. **Садр** — 1) пешгоҳи хо-на; 2) сарсина; 3) сар-дори ягон ҷамоа, ё ид-ра; 4) мансабест дарбо-ри дар ҳукуматҳои Шарқ.
414. **Каромат** — 1) киромӣ-гӣ, иззатмандӣ, бузург-ворӣ; 2) карамкунӣ, инъом, эҳсонкунӣ («ка-ромат», ки дар боран шайхҳо мегӯянд, ҳар-чанд аз ҳамин реша бо-шад ҳам, маҷозан дар маънии «ғайбдонӣ, ғайбгӯӣ ва қорхон аз одатберункунӣ» меояд.
415. **Рутбат** — мартаба.
416. **Ҷадал** — 1) ҷанг, ҷан-ҷол; 2) дар мубоҳиса-ҳои илмӣ аз мантиқ дурравӣ.
417. **Лима** — чаро, барон-чӣ? (ин таъбири махсу-сест дар мунозираҳои мадрасагӣ).
418. **Лонусаллим** — таслим намекунем, қабул наме-кунем (таъбири махсу-си мадрасагӣ).
419. **Ло** — не.
420. **Наам** — оре, балел.
421. **Уқда** — гирех, тугун.
422. **Арин** — беша, ҷангал (шерин арин шерин беша, яъне шерин озод).
423. **Бурхон** — далел, ҳуҷ-ҷат (барон исботи муд-дао).

424. **Лаъб** — бозӣ.
425. **Килк** — умуман най, ҳусусан нан қалам.
426. **Саманд** — аспни малла, дар адабиёт умуман ба маънои аспни хуб кор фармуда мешавад.
427. **Халоо** — лойка, лой-дон.
428. **Сиблат** — бурут.
429. **Ҳашини** — гнӯҳи хушк, ҳасбеда.
430. **Хармӯхра** — шабахи хар, мунҷоки арзонба-хо, ки ба гардани хар меовезанд.
431. **Шақонк** — лола.
432. **Мунъим** — 1) инъомку-нанда; 2) бой, соҳиб-неъмат, тавонгар (дар адабиёт ба маъниҳои дуоим кор фармуда ме-шавад).
433. **Ядайн** — ду даст.
434. **Фарқадан** — ду ситро-ран наздики қутб, ки ба зӯр дида мешавад.
435. **Нақиб** — касе, ки дар дарбор, ё дар сафи ҷанг тартибро нигоҳ медорад (аз терминҳои дарборини феодализм).
436. **Наът** — 1) сифат; 2) мадҳу тавсифи пайғам-бар.
437. **Таълиб** — адабидхӣ, ҷа-зодихӣ.
438. **Ванд** — ваъдан азоб.
439. **Нағунсорбахт** — бар-гаштабахт, яъне бад-бахт.
440. **Момак** — модарчон (духтарро барон наво-зиш бо ин калима хи-тоб мекунанд).
441. **Салтанат** — 1) дароз-дастӣ, дароззабонӣ, қахрамонӣ, ғалаба; 2) подшоҳикунӣ (маъ-нии дуоим маҷоз).
442. **Лаҳв** — бозӣ, занбозӣ.
443. **Зул** — хорӣ.
444. **Удсӯз** — зарфест, ки дар вай чизҳои хуш-бӯйро месӯзанд. Номи

- дигари ни зарф «мич-мар» аст.
445. **Фароз** — 1) кушода; 2) баста; 3) баланд; 4) нишеб; 5) пеш (ин калима аз ҷумлаи лугатҳои азод) зидмаъний аст, ки якбора ба чор маънии зидди якдигар меояд ва ғайр аз инҳо боз маъниҳои дигар дорад, ки баёни онҳо дар ин ҷо лозим нест).
446. **Муқбил** — иқболманд, хушбахт.
447. **Илтиҳоб** — афрӯхта шудани оташ, шуълавар шудан.
448. **Ино** — зарф. **Ҷамвора** — ҷамеша, доим.
449. **Селӣ** — тарсаки, шап-потӣ (зарбае, ки бо кафи дасту панча зада мешавад).
450. **Шағба** — 1) ҷои дурушт ва сиёхшудан пӯсти бадан аз кор; маҷозан хор, беқадр.
451. **Дунон** — одамони паст.
452. **Шайдо** — девонае, ки девонагиаш аз нишк пайдо шуда бошад.
453. **Сияҳфом** — сиёҳранг.
454. **Шабистон** — 1) ҳа-рамсари (ҳавлии даруни подшоҳон ва боён), хо-наи хоб; 2) ҷое, ки дар он ҷо базмҳои шабона ташкил кунанд ва шаб-хушиҳо гузаронанд.
455. **Маҷмӯъ бош!** — хотир-ҷамъ бош!
456. **Зайт** — рағани зай-тун.
457. **Балоғат** — 1) расидагии бачагон ба дараҷаи ҷа-вонӣ; 2) бақамолрасӣ; 3) суҳангӯӣ мувофиқи мақом бо риояи хуби-ҳо, нозукиҳо ва дил-ҷаспиҳои он суҳан.
458. **Аҳсанта** (аҳсант) — таҳ-

- син ба ту! Офарин ба ту!
459. **Хубс** — палидӣ, ноху-шӣ, мурдори.
460. **Валеғ** — 1) расо; 2) су-ханвар.
461. **Хишт** — 1) лои дар қо-либ рехта хушконидашуда барои иморат; 2) найзан кӯтоҳ, ки сило-ҳи ҷанг аст.
462. **Кӯпол** — калтаки оха-нини.
463. **Маҷол** — 1) ҷои ҷав-лон, майдони ягон кор; 2) маҷозан тавоноӣ ва шароит барои коре.
464. **Ҷоллиш** — ҳамла дар ҷанг.
465. **Сипоҳон** — шахри Ис-фаҳон.
466. **Зафт** — 1) дурушт, саҳт, фарбеҳ, рафс; 2) лаб ба лаб, пур; 3) таъ-ми тунду тез.
467. **Торак** — теппаи сар.
468. **Хӯд** — қулоҳи оҳанин.
469. **Маалқисса** — алқисса, қиссақӯтоҳ.
470. **Наймона пур шудан** — 1) насиба надан; 2) мурдан (ҳар ду маънӣ ҳам маҷоз).
471. **Ҳайҳо** — ҷанг.
472. **Рамх** — найза.
473. **Ахтар** — 1) ситора; 2) маҷозан толеъ.
474. **Мияфар** — қулоҳи оха-нини (хӯд).
475. **Ҷавшан** — як навъ ли-боси оҳанинӣ ҷангӣ, ки дар тоҷики «чоронна» меноманд (ғайри зиреҳ).
476. **Аспи тозӣ** — аспи ара-бӣ.
477. **Балорак** (балолок-пало-рак-палолок) — 1) пу-лоди ҷавҳардор, ки аз вай шамшерӣ ҷавҳар-дор созанд; 2) шамше-ри ҷавҳардор.
478. **Камин** — 1) пасхам, ҷои пинҳоне, ки аз он ҷо душман, ё ки шикор-ро дар тағи ҷашм ғи-

- ранд; 2) пинҳониишнинг бо нияти ҳамла кардан ба душман, ё ба шикор.
479. **Тағарғ** — жола, яхча.
480. **Хузабр** (хизабр — ху-жабр-хи жабр) — шерӣ дарранда.
481. **Тавфиқ** — муваффақи-ят.
482. **Заған** — зоғи калони мурдорхӯр.
483. **Карғас** — 1) мурғи ло-шахӯр; 2) тирӣ камони қадимӣ (азбаски парӣ тирро аз парӣ карғас мекарданд, ба ин му-носибат маҷозан худӣ тирро ҳам карғас гуф-таанд).
484. **Обиштан** — бордор, бу-ғуз.
485. **Ҳадаф** — нишонан тир.
486. **Муханнас** — 1) номард; 2) касе ки қувваи мар-дӣ надорад — ҳез.
487. **Нукраандуда** — бо оби нукра ҳалқардашуда, бо нукра рӯйбаст кар-дашуда.
488. **Нухос** — 1) мис; 2) ду-ди бешӯълаи оташ.
489. **Хичоб** — парда.
490. **Хулла** — як навъ боф-таи абрешимӣ.
491. **Сукун** — оромӣ.
492. **Вухуш** — ҳайвоноти ваҳшӣ.
493. **Оҷ** — дандони фил.
494. **Хучҷоч** — ҳочихо.
495. **Табла** — сандуқча.
496. **Вобак** — 1) падарҷон; 2) номи якҷанд подшо-ҳони қадими Эрон; 3) номи сардори як гурӯ-ҳи исёнчиён, ки дар аввалҳои асри IX, дар байни ҳудуди Эрон ва Озарбойҷон, ба муқоби-ли арабҳо ва дини ис-лом сар бардошта бу-данд. Вобак 20 сол ба муқобили аскарони араб истодагӣ карда дар со-ли 838 (223 ҳиҷрӣ) ба даст афтод ва ба Бағ-

- дод бурданд, ки дар он ҷо кушта гардид.
497. **Дарҷ** — 1) қоғаз, тӯ-мор; 2) печидани ҷизе дар ҷизе; 3) ҳаму печи мактуб ва нома, ки дар вақти ба ҷое фиристо-дан мепечонданд; 4) пе-чониши қоғаз ва мак-туб; 5) қоғазе ки шоир, ё нависанда асарӣ худ-ро дар вай навишта бо-худ гирифта мегардад.
498. **Дарнавишт** — 1) гун-дошт; 2) печонд (ҷизе-ро); 3) тамои кард, Ҷас кард (кореро).
499. **Абд** — банда, ғулом.
500. **Таваққуъ** — ҷашмдошт (ҷизеро, ё кореро аз касе).
501. **Нафси аммора** — хоҳи-ши табиати инсонӣ, ки ба кардани корҳои дил-хоҳи худ ва ба ҳурлани ҷизҳои, ки дӯст ме-дорад, саҳт амр мекунад ва то накунад ва нахӯ-рад, ором намегирад («аммора» шакли мубо-лиған «омир» буда ба маънои саҳт амркуна-да аст).
502. **Басра** — номи шаҳрест дар Ироқи араб.
503. **Рутаб** — хурмон тар.
504. **Хурмостон** — хурмо-зор.
505. **Лочарам** — ночор, но-илоч.
506. **Табх** — 1) пухтан (бо оташ); 2) ошӣ пухта, таомӣ тарм.
507. **Хони ямо** — дастур-хонӣ тороҷ, таом ва дастурхоне, ки барои омма тайёр карда шу-дааст (дар замонҳои фе-одалҳои подшоҳон, ман-сабдорон, ё ин ки боён барои омма таоме тайёр мекарданд ва мардум он таомро (ҳар кас ба қадри қувва ва ҷолокии худ) ба тарзи

- тороч гирифта мебур-
данд. Дар вақти «ин то-
роҷ» баъзан задухӯрд-
ҳо ҳам рӯй меод. Ин
одат бештар дар байни
феодалҳои туркони қа-
дим буд ва мазмун
он байти Ҳофиз ки:
«Фигон, к-ин лӯлиёни
шӯхи ширинкори шаҳр-
ошӯб Чунон бурданд
сабр аз дил, ки туркон
хони яғморо» мегӯяд,
аз ҳамин одат гирифта
шудааст).
508. **Мактӯрӯзи** — рӯзи
буридашуда, насибакан-
дашуда.
509. **Оз** — хирс, гушнаш-
мӣ.
510. **Чавин** — нони чавин.
511. **Майда** — 1) орди ган-
думи дубеза; 2) халвон
аз ширу шакар пухта-
шуда; 3) халвон бо оби
мева ва нишаста (крах-
мал) пухташуда (ки-
сель); 4) халвон лавз.
512. **Душоб** — ширан ангу-
ри шабмонда ва ним-
туршгардида.
513. **Абдол** — гурӯҳе аз рӯ-
хониёни мавҳуми аф-
сонаӣ.
514. **Фаридун** — номи яке
аз подшоҳони қадими
Эрон, ки баъд аз нест
кардани Кован охангар
Заҳҳокро, ӯ дар Эрон
подшоҳ шуда буд.
515. **Пинадӯз** — кӯхнадӯз.
516. **Раз** — токи ангур.
517. **Ахгар** — оташпораи
бисёрреза ки дар миё-
наи шӯла (аланга) ба
хаво рафта нест шавад
ва оташи кӯре, ки дар
миёнаи хокистар мемо-
над.
518. **Сом** — яке аз қаҳра-
монони афсонавии
«Шоҳнома»-и Фирдав-
сӣ.
519. **Вараъ** — покӣ, парҳез-
горӣ.

520. **Иноят** — меҳрубонӣ,
ёрмандӣ.
521. **Оғандагӯш** — гӯши бо
хок, ё бо ягон чиз ди-
гар пуркардашуда ё ин
ки пахта тикқондашуда,
яъне суханношунав,
насихатношунав.
522. **Ҷоҷхой** — беҳудагӯй.
523. **Даҳмардагӯй** — касе,
ки баробари даҳ кас
гап мезанад, яъне пур-
гӯй.
524. **Мунташир** — нашршуда,
пахшгардида.
525. **Ганчинадор** — хазина-
дор.
526. **Пос дор!** — 1) рноя
кун! 2) посбонӣ кун!
527. **Рахш** — номи асп
Рустами афсонаӣ (ва
дар адабиёт умуман ба-
рон асп ҳам кор фар-
муда мешавад).
528. **Мало** — 1) ошкоро, 2)
анбӯхи мардум.
529. **Даруд** — дарав кард,
даравид.
530. **Барҳаман (Бараҳман)** —
пешвои рӯхонии ҳинду-
вон.
531. **Халақ** — либоси кӯҳна.
532. **Викор (вақор)** — оҳис-
тагӣ, оромӣ, вазнинӣ
(бо матнҳои эҷобии ин
калимаҳо).
533. **Баҳонм** — ҳайвоноти
чорпо.
534. **Давоб** — ҳайвоноти
боркаш ва саворӣ (дар
асл ин сухан ба ҳар
чунбандан рӯн замин
рост меомад. Аммо дар
адабиёт махсус ба як
қисми ҳайвонот шуда-
аст).
535. **Савоб (бо сод)** — ду-
руст, рост, (зидди ха-
то).
536. **Қафохӯрд** — бунигар-
данӣ хӯрд, яъне ба
пушти гарданаи бо
мушт заданд.
537. **Гизоф (гузоф)** — 1) бе-
худа, бемаънӣ, беасл

- (дар сифати сухан); 2)
беҳисоб, беҳад.
538. **Мағмор гӯш** (мағмор
гӯш) — гӯш наандоз!
539. **Бесатр** — бепарда, ка-
се, ки ҷоҳон пӯшидани-
аш кушодааст.
540. **Басар** — чашм.
541. **Даф** — дойра, ки мена-
возанд.
542. **Ҳолӣ** — дарҳол, алҳол,
даррав.
543. **Ялдо** — дарозтарини
шабхон зимистон, ки ба
22 декабр рост меояд.
544. **Амри матруф** — панду
насихати динӣ ва ахло-
қӣ.
545. **Ташнеъ** — таъна кар-
дан, таъна, бад гуфтан,
бадгӯй.
546. **Фаҷр** — 1) шафақ ва
сафедаи пагоҳонӣ, ки
пеш аз баромадани оф-
тоб намоён мешавад;
2) ба гуноҳ оғишта шу-
дан.
547. **Лоҳавл** — аввали дуо-
ест, ки ба чинну дев бо-
варкунандагон барои
дафъи онҳо меҳонанд.
548. **Тазаллум** — фаръед аз
зулм, шикоят аз бедод.
549. **Дар дам** — дарҳол,
даррав.
550. **Сир** — пиёзи сарим-
соқ.
551. **Шанъат** (шунъат) —
бадӣ, ҳолати бад.
552. **Тибат** (бо итқӣ) —
хушгапӣ, ҳазл.
553. **Идрор** — 1) равон шу-
дан, рехтан (борон ва
чинзхон обакӣ); 2) ҷорӣ
кардан (чизро пай дар
пай. Масалан маоши
харрӯза, ё моҳона, ва-
зифаҳои харрӯза. Ма-
салан, дар таълим ва
тарбия.
554. **Подшоҳи маломатпи-
санд** — подшоҳи золим
(агар маломатро наме-
писандид, ба мардум
зулмро раво намедид,

- то ки ӯро маломат на-
кунанд).
555. **Салим** — 1) соҳиби са-
ломат, тандуруст ду-
руст; 2) одами содда-
дил, дурустният, соф-
қалб.
556. **Фитна** — 1) шӯру ғав-
ро; 2) ғаво; 3) одаме, ки
сабаби шӯру ғавро ша-
вад; 4) ишқ девонагӣ;
5) ошнқ, касе ки ба ху-
бини чизе гирифтोर шу-
дааст; 6) маъшӯқа, ка-
се ё чизе, ки ба сабаби
хубии худ боиси шӯру
ғавро дар байни толибо-
ни худ шудааст.
557. **Сияҳҷол** — зиндон
ҷохмонанди торик.
558. **Ғаммоз** (бо ҳарфи зе)
— 1) хабаркаш, сухан-
чин; 2) таъназананда;
3) ғамзақунанда, ишо-
рат ба чашмқунанда
(маънии сеюм аз сифат-
ҳои маҳбуба).
559. **Овах** — э вох! э вой,
афсӯс, эй дареғ!
560. **Хонакан** — хонахароб-
кунанда, хонавайронку-
нанда.
561. **Тавбих** — сарзаниш.
562. **Дастранҷ** — хунари
дастӣ, коре, ки бо даст
ичро карда мешавад.
563. **Пешавар** — соҳибху-
на, қосиб.
564. **Нохалаф** — 1) фарзан-
ди бад, фарзанде, ки
бинобар бадӣ ҳақ на-
дорад, ки ҷонишини па-
дар шавад; 2) падарбе-
зор, умуман одами бад.
565. **Бихиштигарақ** — гули
садбарг сурх.
566. **Сийт** — овоза.
567. **Сунъ** — 1) офариниш,
офаридан; 2) кор, кор
кардан.
568. **Муҳаққиқ** — таҳқиқку-
нанда, аҳли таҳқиқ (зид-
ди аҳли тақлид).
569. **Қағиб** — навишташуда.
570. **Рев** — макр, ҳила.

571. Афиф — пок (махсусан аз олонини чинсин ғайриқонуний).
 572. Зидбор — аз идбор, яъне аз бадикболи.
 573. Пухтахор — хӯрандан оши пухта, яъне касе ки худ кор намекунад ва аз дастурхони мардум рӯз мегузаронад.
 574. Гармова — гармоба, ҳаммом.
 575. Ҳаз (ҳаза) — бахра, насиба, хушӣ, хурраи (аз чизе).
 576. Азаб — мучаррад, безан.
 577. Бурдборӣ — сабр, бардошт, таҳаммул.
 578. Андарз — панд, насихат.
 579. Исмаат — худдорӣ аз гуноҳ ва хато.
 580. Хурда — 1) айб, айби хурдтаракак; 2) чизии майда.
 581. Доманолуда — гунаҳкор (махсусан ба муомилаҳои чинсин ғайриқонуний).
 582. Тардоман — зинокор.
 583. Чавф — 1) шикам; 2) даруни ҳар чиз, ҷои ҳолӣ, ки дар миёни чизе бошад.
 584. Озар (озур) — 1) оташ; 2) номи як моҳи шамсини тоҷикӣ-форсӣ, ки аз охирҳои моҳи ноябр сар мешавад (баробари моҳи қавс).
 585. Маҳд — 1) ғафвора; 2) умуман тахти ҳоб.
 586. Нирӯ — зӯрӣ, қувват, таъвоӣ.
 587. Сарпанча — 1) панҷаи даст; 2) одами зӯр, пурқувват, бебок, забардаст.
 588. Боре — 1) лоақал, ҳеч набошад (чунончи, Саъдӣ мегӯяд: «Гирифтаи ки душман нақуби ба санг!»).

154

- Мақун боре аз ҷаҳл бо дӯст ҷағл!».)
 589. Пизиник — табиб, ҷарроҳ.
 590. Замин — барҷомонда.
 591. Муруот — риоя, муомилан хуб.
 592. Сайл — сел.
 593. Вушок — пешхизмат, ғулом.
 594. Чубакзан — 1) касе, ки ду ҷӯбро ба ҳам зада, ё ки шакиллоқ зада побонӣ мекунад; 2) нағорачӣ.
 595. Ҳаюн — шутур ва асп.
 596. Буна — рахти ҳоб ва асбоб.
 597. Асас — мирн шаб.
 598. Мағлул — гулзадашуда, дасту по, ё гардани бо занҷир басташуда.
 599. Мастурӣ — 1) бопардагӣ; 2) покӣ (аз гуноҳ).
 600. Нахват (нихват) — калонгирӣ, такаббур.
 601. Ба неъмат дарӣ — дар даруни неъмат ҳастӣ.
 602. Мустақбирӣ — калонгирӣ, такаббурноӣ, калониталабқунандагӣ.
 603. Кунит — бутхона, ибодатхонаи ғайримусулмонон.
 604. Суманот — бутхонае буд, дар мамлакатҳои Гичротӣ Ҳиндустон.
 605. Мурассаъ — 1) чизии ниғинакорӣ кардашуда, чизе, ки вайро бо сангҳои пурқимат зинаи дода бошанд; 2) дар адабиёт байте, ки фикраҳои ҳар ду мисраи ба якдигар ҳамкифия афтода бошанд.
 606. Мапот — номи бутест, ки баъзе қабилҳои араб пеш аз исломият вайро мепарастиданд.
 607. Тазарруъ — зорӣ.
 608. Ҳай — зинда, ҷондор.
 609. Ҷамод — 1) бечон, ғайри ҷондор; 2) заминии сахт; 3) заминне, ки аз

- ҷиҳати баландиаш оби борон ба вай наравад.
 610. Буқъа — 1) заминне, ки аз заминҳои дигар ҷудо карда шуда бошад; 2) ҳавлӣ, сарой, бино.
 611. Муқайяд — 1) бо занҷир басташуда; 2) ба қоре бандшуда (дуҷом маҷоз).
 612. Залол — гумроҳӣ.
 613. Ғабр — оташпараст.
 614. Позанд (пожанд) — 1) оташгирак; 2) тафсири «Занд» номи китоби Зардушт аст, ки дар дини оташпарастӣ навишта шуда буд (дар адабиёт ба маънии дуҷом, ки маҷоз аст қор фармуда мешавад).
 615. Ғариқ — дар об ғарқшуда.
 616. Лин — нармӣ, мулоимат (дар муомила).
 617. Занд — номи китобест, ки Зардушт дар дини оташпарастӣ навишта буд.
 618. Бадетъ — 1) чизии тоза; 2) чизии бисёр хуби бинандаро дар аҷаб андозанда; 3) аҷиб.
 619. Чамил — хуб, некӯ, хубсурат.
 620. Язони додор — «Худон одил».
 621. Бежан (Бизан) — яке аз қаҳрамонони афсонагӣ «Шохнома»-и Фирғинӣ, ки ба сабаби инқилби ҷаҳон сол дар ҷо маҳбӯс монда азобҳои карида буд.
 622. Вузу — таҳорат.
 623. Алим (бо алиф — ҳамза) — аламовар, аламангез.
 624. Сухта — пахтаи сӯхта, ки дар вай аз ҷақмоқ оташ зананд (қав).
 625. Зангбор — номи вилоятест, ки мардумонаш сиёҳпӯст мешаванд.
 626. Бутқада — бутхона.

627. Мудғам — 1) чизе, ки дар даруни чизе даромада бошад; 2) ҳарфи дуҷомии ду ҳарфи ҳамчине, ки аввалашро бо сокин, дуҷомашро бо ҳаракат хонанд.
 628. Соҷ — 1) паррандае, ки душмани малаҳ аст; 2) як ҳел дарахте, ки ҷубаш сиёҳ мешавад.
 629. Ақраб — қандум.
 630. Муқалла — 1) дурахшон кардашуда; 2) тоҷ бар сар ниҳодашуда.
 631. Митрон — саррӯхонӣ.
 632. Озарпараст — оташпараст.
 633. Мучовир — 1) ҳамсолиқунанда; 2) одаме, ки дар ҷое бисёр истад.
 634. Бахъа бар рӯи қор афтодан — киноа аз ғош гардидани роз.
 635. Мардумгазой — мардумро газанда, ба мардум зараррасонанда.
 636. Доман ба дандон гир — яъне зуд ва бо ҷобуки бигирез!
 637. Ҳичез — Ҳичоз (ингуна қалмаҳоро, қалмаҳои имолагӣ меноманд, ки ҳарфи пеш «о»-ро ба зер майл дода ва бо хоҳиши он майлони «о»-ро «е» гардониди месо-занд. Мисоли қалмаҳои имолагӣ дар забони зинда ва адабиёт бисёр аст: «ҳисоб—ҳисоб, китоб—китеб», Ҳичоз—Ҳичез, рикоб—рикеб ва ҳоказо».)
 638. Тайб — 1) бӯи хуш; 2) хушӣ, хуштабӣ, покӣ.
 639. Ннам — неъматҳо.
 640. Фундук — меваест сурхранг ва ба сари ангишти даст монанд, ки мағзаширо меҳуранд.
 641. Фаро — 1) пеш; 2) наздик; 3) дур.
 642. Узлат — танҳой, гӯша.

155

- гирӣ, аз мардум кано-
рагирӣ.
643. **Бичам** — бихиром, бо
ноз роҳ рав!
644. **Чамидан** — 1) хиромидан, бо ноз роҳ рафтан; 2) монанди шохҳои дарахт, ниҳолҳо ва пояҳои сабзи ҷаву гандум бо вазидани бод ба ҳар тараф хамидан.
645. **Бедмушк** — дарахтест, ки гулаш зарди сабзтоб ва хушбӯӣ мешавад ва пеш аз барг кардан мешукуфад.
646. **Танаъум** — бо нозу неъмат парваришӣбӣ, аз нозу неъмат ба хубӣ баҳрабарӣ.
647. **Истионат** — ёрихоҳӣ, мададҷӯӣ, нонатталабӣ.
648. **Тафарруҷ** — сайр, тамошо.
649. **Барқи Ямон** — барқе, ки аз тарафи вилояти Яман мезанад ва бисёр тез мегузарад.
650. **Шаби қадр** — як шаби афсонавии динист, ки дарёёфтани вай душвор буда ва дар он шаб ҳар талабе, ки кунанд, гуё ҳосил мешудааст.
651. **Файд** — номи ҷоест дар роҳи Макка.
652. **Маҳор** (миҳор) — ҷӯбе, ки аз бинии шутур мегузаронанд, ресмоне, ки бо он ҷӯб мебанданд.
653. **Сипас** — пас, пастар, баъд, баъд аз он.
654. **Ҷарас** — зангулаи шутур, овози зангулаи шутур.
655. **Раҳил** — кӯч.
656. **Сабил** — роҳ.

657. **Сорвон** — (сорбон) — шутурақӣ, шутуркаш.
658. **Шайб** — пири, мӯйсафедшавӣ.
659. **Шабооб** — 1) ҷавонӣ; 2) ҷавонон.
660. **Рухом** — санги мармари рангин.
661. **Абқарӣ** — якгуна порчан бофтаи бисёр нафис.
662. **Хараф** — пири ақлаш камшуда.
663. **Қолиба** — саргашта, хайрон, аҳмақ, девона.
664. **Самум** — боди гарм, тафбод, гармсел.
665. **Ҷайш** — лашкар.
666. **Дарандуда** — андовакардашуда, андовидашуда.
667. **Бадр** — моҳи пурра.
668. **Ҳилол** — дандонковак.
669. **Саҳмгин** — бимнок, хавфангез, пурдахшат.
670. **Раъно** — 1) худ — оро; 2) зебо — хушнамо, ҷолок; 3) калонгир; 4) дуранг (сарви раъно бо ҳамин маънӣ таркиб ёфтааст); 5) исми гулест ки тарафи даруни вай сурх ва берунаш зард метобад.
671. **Рикоб** — рикоб, узангу.
672. **Ҳотам** — 1) ангушта-рин; 2) мӯҳр.
673. **Кинадӯз** — кинакаш, кинаҷӯӣ.
674. **Аҳди сиғар** — замонӣ бачагӣ (сиғар — бачагӣ).
675. **Мурдодмоҳ** — номи як моҳи шамсии форсест, ки ба моҳи асад (аз 22 июль то 22 август) баробар меояд.
676. **Ҷазихат** — расвой.
677. **Нахл** — дарахти хурмо.

МУНДАРИҶА

Дар сабаби назм ва таълифи «Бӯстон»	5
Боби якум	9
Боби дуюм	54
Боби сеюм	73
Боби чорум	79
Боби панҷум	90
Боби шашум	95
Боби ҳафтум	101
Боби ҳаштум	118
Боби нӯҳум	127
Луғатҳо	133

*Барои бачаҳои синни миёна ва
калонии мактабӣ*

СААДИ ШЕРОЗИ

БУСТОН

(на тадж. языке)

ИБ № 320

Печатается по изданию Сталинабад,
Таджикгосиздат, 1968 г.

Мухаррир Баҳром Фирӯз
Мухаррири ороиш В. Будный
Мухаррири техники Т. Любickaя
Мусаххех Х. Немазов.

Ба матбаа 28/1-1977 супурда шуд. Ба чопаш
22/XI-1977 имзо шуд. Қоғаз № 1.
Формати 84X108/2. Ҷузъи чопӣ 3 (8,40). Ҷузъи
нашрию хисоби 8,43. Алади нашр 50000. Супориши
№ 282. Нарҳаш 30 тин.

Нашриёти «Маориф», Душанбе, кӯчаи Айӣ, 126.

Комбинати полиграфӣи Комитети давлатии
Совети Вазирони РСС Тоҷикистон онд ба корҳои
нашриёт, полиграфия ва савдон китоб.

Саъдии Шерозӣ

Бӯстон. (Ба тарикӣ мухтасар). Тартиб. С. Ай-
нӣ. [Барои бачаҳои синни миёна ва калонии мак-
табӣ]. Душанбе, «Маориф», 1977.
160 с.

«Бӯстон» аз шохкорҳои беназири адабиёти форсу тоҷик
аст. Аксар байтҳои он дар байни мардум ба ҳукми мақол
ва зарбулмасал урфӣ гардидаанд. Ин мунтахаб, ки бо кӯ-
шиши устод Айӣ бори нахуст соли 1945 ба ҳуруфи имрӯ-
заи тоҷикӣ ба таъъ расида буд, то имрӯз китоби саридас-
тин ҳар як китобхон аст.

Саади Ширази

Бустон

Тоҷик 1

КИТОБХОИ НАВ

Нашриёти «Маориф» дар соли 1977 тахти серияи «Китобхонаи мактаб» китобҳои зеринро аз ҷоп мебарорад:

1. Садриддин Айний. «Темурмалик».
2. М. Лермонтов. «Қаҳрамони даврони мо».
3. М. Горький. «Бачагӣ».
4. А. Кононов. «Ҳикояҳо дар бораи Ленин».
5. Рӯдакӣ, Ҳофиз, Чомӣ ва дигарон. «Дурдонаҳо».
6. С. Улуғзода. Достонҳои «Шоҳнома» (китоби дуҷум).

НАШРИЁТИ „МАОРИФ“